

**EL TEMPS DE FRANCESC EIXIMENIS.
LES ESTRUCTURES ECONÒMIQUES, SOCIALS
I POLÍTIQUES DE LA CORONA D'ARAGÓ
A LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XIV**

FLOCEL SABATÉ CURULL,

UNIVERSITAT DE LLEIDA

Quin era el temps d'Eiximenis?¹ Podria semblar una pregunta més o menys retòrica encapçalar una trobada sobre un personatge històric demanant-se pel marc contextual, però no pas en aquest cas. És impossible entendre Eiximenis sense el seu temps. I és molt més fàcil entendre la segona meitat del segle XIV llegint Eiximenis. Sols la manca, durant els darrers segles, d'una estructura institucional permanent i adient al servei de la cultura catalana pot explicar les mancances amb què una obra extensa i cabdal com la d'Eiximenis ha arribat al seu cinquè centenari: en gran part inèdita² i, fins i tot, sense comptar amb una plena clarificació sobre autories dubtoses.³

EL TEMPS D'EIXIMENIS EN LA HISTORIOGRAFIA: LA NECESSÀRIA REVISIÓ DE TOTS ELS EIXOS INTERPRETATIUS

El coneixement del temps de Francesc Eiximenis ha millorat darrerament de forma ben notòria. Durant massa temps s'ha explicat aquest període com una llarga crisi, que hauria nascut el 1333 i que, crivellada per penalitats econòmiques, malvestats naturals, concatenació de pandèmies i agressions polítiques exteriors, s'hauria allargat amb una cruesa molt sorprenent. Després de més d'un segle i mig de crisi medieval, s'hauria passat a les centúries de decadència moderna,⁴ i en qualsevol cas la renaixença contemporània mai no conduiria

80

1. Aquest treball s'ha beneficiat del projecte de recerca «Identidad, Memoria e Ideología en la Edad Media» (HAR2009-08598), finançat pel Ministeri de Ciència i Innovació del Govern d'Espanya. Abreviatures emprades: ACA, Arxiu de la Corona d'Aragó; ACAC, Arxiu Comarcal de l'Alt Camp; ACBEB, Arxiu Comarcal del Baix Ebre; ACGAX, Arxiu Històric Comarcal de la Garrotxa; ACL, Arxiu Capitular de Lleida; ACN, Arxiu Comarcal de la Noguera; ACSG, Arxiu Comarcal de la Segarra; AHCB, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona; AHCG, Arxiu Històric de la Ciutat de Girona; AHML, Arxiu Històric Municipal de Lleida; AHMM, Arxiu Històric Municipal de Manresa; AHMV, Arxiu Històric Municipal de Vic; AMC, Arxiu Municipal de Camprodon; AMTM, Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí; AMV, Arxiu Municipal de València; AVV Arxiu del Veguer de Vic; BC, Arxiu de la Biblioteca de Catalunya; BNF, Bibliothèque Nationale de France.

2. Llàstima que no s'hagi complert la profecia difosa per Curt Wittlin el 1987: «Tennim ferma confiança que el ritme d'un volum l'any ja no es perdrà... i que disposarem de la quinzena de volums de les "Obres de Francesc Eiximenis" en les nostres biblioteques ben abans del gran congrés que es celebrarà a Girona pel sisè centenari de la mort de fra Francesc allà per l'any del Senyor 2009» (Curt WITTLIN, «Per què els interessa als canadencs el "Dotzè del Crestià" de Francesc Eiximenis?», *Llengua & Literatura* (Barcelona), vol. 2 (1987), p. 618). Aquest desig venia a ser continuador de les iniciatives endegades més de mig segle abans, expressades per Norbert d'Ordal: «Creiem digne de tota lloança i enaltiment el gest de l'"Editorial Barcino", d'emprendre la total edició de les obres de l'il·lustre menoret català» (Norbert d'ORDAL, «El príncep segons Eiximenis», a *Miscel·lània Patxot de Dret Públic*, Barcelona, Llibreria Verdaguier, 1931, p. 317).

3. Flocel SABATÉ, «Francesc Eiximenis. Dotzè Llibre del Crestià», *L'Avenç* (Barcelona), núm. 331 (gener 2008), p. 60-62.

4. Josep NADAL, «La cultura catalana del Renaixement a la Decadència», a Josep Maria SALRACH i Joaquim NADAL, *Història de Catalunya*, vol. IV, Barcelona, Salvat, 1978, p. 128-145.

a l'esplendor del passat. D'aquesta manera, la concatenació d'etapes amb què s'explicava la història del país perfilava un conjunt altament penós i allunyat dels punts de referència inicials, en bastir una crisi secular, creixentment alimentada pels elements econòmics, socials, polítics i culturals. L'anàlisi científica que al darrer terç del segle xx corroborava aquesta visió⁵ venia a avalar, en les seves conclusions, les afirmacions que a inicis de la centúria promogueren Puig i Cadafalch, Falguera i Goday en situar el present al capdavant de la crisi aleshores encetada: «May més hem assolit temps com aquells de personalitat y de llibertat per la terra catalana.»⁶ Amb aquest plantejament, si alguna cosa bona succeïa, era per excepció, i perdia eficàcia per la desconexió en què es trobava, tal com encara en dates recents explicava un manual d'història medieval en dir que «la decadència política [...] va començar amb la frustrada croada a Granada d'Alfons el Benigne i va arribar fins a la guerra civil de Joan II» i, en conseqüència, un signe d'aparent puixança com «la conquesta del regne de Nàpols», pròpiament, «va quedar, així, com un fet aïllat, desconnectat de l'època bona».⁷

Rere la mateixa lògica i sota el mateix marc, la majoria dels estudis de detall, malgrat emprar metodologies d'anàlisi científica, a la pràctica no feien altra cosa que confirmar el paradigma explicatiu aportant-hi tota mena de detalls, tal com podem apreciar en resseguir la bibliografia de les dècades recents: la catàstrofe demogràfica hauria propiciat que després de 1348 fins i tot hagués calgut sumar en un sol oficial més d'un ofici, com seria el cas de les sotsvegueries de Vic i Osona i de Ripoll i el Ripollès;⁸ la tibantor social es reflectiria en les tensions documentades a la segona meitat del segle xiv al camp osonenc, on clarament «els pagesos es revoltent contra l'ordre feudal per raó de l'empitjorament de les seves condicions jurídiques: són els aixecaments remença que a la centúria següent es convertiran en lluita armada i organitzada»,⁹ i la contracció econòmica seria prou evident en el perfil urbà de Barcelona, incapaç d'omplir el clos de l'espai murallat amb què l'havia previst Pere el Cerimoniós el 1359.¹⁰ Tanmateix quan ens apropem al context documental de cadascuna d'aquestes dades constatem que l'esmentada suma d'oficis sotsvicarials ja s'efectuava abans de l'arribada de la pesta negra,¹¹ que les tensions invocades al camp osonenc no són pas cap revolta contra el sistema feudal, sinó que formen part de l'exercici

5. Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, vol. 1, Barcelona, Curial i Edicions 62, 1986, p. 197-380.

6. Josep PUIG I CADAFALCH, Antoni de FALGUERA i Josep GODAY, *L'arquitectura romànica a Catalunya*, vol. III, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1918 (facsimil, 2001), p. 900.

7. Mercè AVENTIN i Josep M. SALRACH, *Història medieval de Catalunya*, Barcelona, Edicions de la Universitat Oberta de Catalunya i Proa, 1998, p. 159.

8. Amada LÓPEZ DE MENESES, «Datos acerca de la peste negra en Vic», *Ausa* (Vic), vol. 6, núm. 68 (1971), p. 280-281.

9. Elisenda GRÀCIA, *Estructura agrària de la Plana de Vic al segle XIV*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1989, p. 124.

10. Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, vol. 1, Barcelona, Curial i Edicions 62, 1986, p. 197-204.

11. Flocel SABATÉ, *Vegueries i sotsvegueries de Catalunya*, en premsa.

judicial ordinari dins de l'específic encaix jurisdiccional,¹² i que tant Barcelona¹³ com les altres viles i ciutats es dissenyaven en un espai suburbà, no edificat, a l'interior de la muralla.¹⁴

L'ombra d'una segona meitat del segle XIV sotmesa a grans catàstrofes dóna pas, doncs, a una concatenació de dificultats i de reptes de variada índole i de problemàtica ben diversa, a la qual es va donant resposta satisfactòria, potser amb una creixent dificultat, però sense que cap dels elements, ni tan sols la seva suma, aboqui al desastre o comprometi la viabilitat de la Corona.¹⁵ De fet, pel que fa a l'economia en el seu pern central —el comerç amb Orient—,¹⁶ ja ho havien percebut, fa tres dècades, Mario Del Treppo¹⁷ i Claude Carrère. Aquest fins i tot s'havia adonat que el 1397 el florentí Baldo Villanuzzi escrivia a Stoldo di Lorenzo, associat de Francesco Datini, informant-lo que, pel que feia a les possibilitats econòmiques de Catalunya, «la terra è bella e ben piena de gente e bene adatta a merchatantia e bene ordinata de tutto».¹⁸ La revisió de la interpretació global de l'economia baixmedieval constata no pas una crisi permanent, sinó canvis cíclics i adaptacions a les dificultats,¹⁹ amb les consegüents transformacions estructurals,²⁰ en gran part gràcies al vigor del teixit mercantil, bancari i financer que mescla articulació econòmica i gestió política.²¹ Aquestes postures han facilitat el rebuig explícit a l'etiqueta de crisi baixme-

12. Flocel SABATÉ, «Conflictos agrarios i guerra civil a la Catalunya baixmedieval. Realitat i ficció historiogràfica», a Ferriol SORIA i Jordi FERRER (COORD.), *Miscel·lània Ernest Lluch i Martin*, vol. II, Vilassar de Mar, Fundació Ernest Lluch, 2007, p. 398-399.

13. Manuel GUÀRDIA i Albert GARCIA ESPUCHE, «Consolidació d'una estructura urbana: 1300-1516», a Jaume SOBREQÜÉS (DIR.), *Història de Barcelona*, vol. III, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Enciclopèdia Catalana, 1992, p. 62.

14. Flocel SABATÉ, *El territori de la Catalunya medieval: Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'edat mitjana*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1997, p. 153-156.

15. Flocel SABATÉ, «Història medieval», a Albert BALCELLS (DIR.), *Història de Catalunya*, Barcelona, L'Esfera dels Llibres, 2004, p. 247-263.

16. Damien COULON, *Barcelone et le grand commerce d'Orient au Moyen Âge: Un siècle de relations avec l'Égypte et la Syrie-Palestine (ca. 1330 - ca. 1430)*, Madrid, Casa de Velázquez, i Barcelona, Institut Europeu de la Mediterrània, 2004.

17. Mario DEL TREPPO, *Els mercaders catalans i l'expansió de la Corona catalanoaragonesa*, Barcelona, Curial, 1979.

18. Claude CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462: Un centre econòmic en època de crisi*, vol. 2, Barcelona, Curial, 1977, p. 175.

19. Stephen R. EPSTEIN, *Freedom and Growth: The Rise of States and Markets in Europe, 1300-1750*, Londres i Nova York, Routledge, 2000.

20. Paulino IRADIEL, «La crisis bajomedieval, un tiempo de conflictos», a José Ignacio de la IGLESIA (COORD.), *Conflictos sociales, políticos e intelectuales en la España de los siglos XIV y XV: XIV Semana de Estudios Medievales, Nájera, del 4 al 8 de agosto de 2003*, Logronyo, Instituto de Estudios Riojanos, 2004, p. 22-23.

21. Paulino IRADIEL, «El comercio en el Mediterráneo entre 1490 y 1530», a Ernest BELENGUER (COORD.), *Congreso Internacional: De la unión de coronas al Imperio de Carlos V (Barcelona, 21-25 de febrero de 2000)*, vol. I, Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 2001, p. 114-116.

dieval catalana²² i han orientat l'atenció vers l'encaix entre el comerç internacional i local,²³ tot valorant una línia empedorament positiva fins a la darrera centúria medieval.²⁴

La incidència dels grans eixos econòmics pren un sentit i una orientació o una altra d'acord amb l'axiologia amb què són viscuts per la població. Per això cal portar la correcció historiogràfica també a la percepció de la mentalitat coetània, bo i més en un tema com el present. De fet, Jaume Vicens Vives, que no era romàntic però sí seguidor d'idees vitalistes i elitistes com les de Toynbee,²⁵ entenia que l'obra d'Eiximenis no derivava tant de les seves vies de formació com de la seva identitat personal, catalana i, endemés, gironina. Que Eiximenis «no considerava la comunitat com una agregació d'individus naturalment ingenus, sinó com un conjunt de cases primitivament separades, que s'havien ajuntat “per millor estament llur”» es deuria al fet que era «bon català» i els seus plantejaments de caire pactista derivarien del fet que «Eiximenis era gironí i, per tant, home de la Marca primitiva, on el pactisme havia arrelat per primera vegada».²⁶ És clar que això ho exposa Vicens Vives, que també interpretava que la prosperitat del país baixmedieval derivava, sobretot, d'uns governs municipals adientment aconduïts per una elit selecta: «El govern dels patricis, com tot bon govern, fou el d'una oligarquia els interessos de la qual coincidien exactament amb els del país.»²⁷ Per aquesta mateixa raó, la pretesa pèrdua dels trets empedors del grup dirigent hauria menat cap a una veritable crisi de viabilitat del país, com encara s'ha repetit en dates recents.²⁸

De fet, una lectura atenta de la documentació permet apreciar que els dirigents urbans configuren una burgesia no pas compacta, sinó dividida en estrats socials,²⁹ fortament tensos perquè els nivells superiors pretenen bloquejar

83

22. Gaspar FELIU, «La crisis catalana de la Baja Edad Media: estado de la cuestión», *Hispania* (Madrid), vol. LXIV/2, núm. 217 (2004), p. 465-466.

23. David IGUAL LUIS, «¿Crisis? ¿Qué crisis? El comercio internacional en los reinos hispánicos de la Baja Edad Media», *Edad Media: Revista de Historia* (Valladolid), vol. 8 (2007), p. 203-223.

24. «No hi ha cap dubte que el moment màxim de l'economia i del comerç catalans s'ha de situar en el segle XV»: Gaspar FELIU, «Mercaders-banquers barcelonins: l'endeutament de la monarquia i la fallida de la Taula de Canvi de Pere des Caus i Andreu d'Olivella el 1381», *Quaderns d'Història* (Barcelona), vol. 13 (2007), p. 210.

25. Paul FREEDMAN, «El legado de Vicens», a Josep Maria MUÑOZ i Paul FREEDMAN, «Un historiador que sabía dónde quería ir... (La obra de Jaume Vicens Vives en su contexto biográfico)», a Jaume VICENS VIVES, *Juan II de Aragón (1398-1479): Monarquía y revolución en la España del siglo XV*, Pamplona, Urgoiti, 2003, p. LXVI.

26. Jaume VICENS VIVES, *Notícia de Catalunya*, Barcelona, Destino, 1982, p. 113.

27. Jaume VICENS VIVES, *Els Trastàmars (segle XV)*, Barcelona, Vicens Vives, 1980, p. 32.

28. Jaume AURELL, «L'esperit capitalista a la Catalunya premoderna», *Pedralbes* (Barcelona), vol. 16 (1996), p. 165-185; Jaume AURELL, «Merchants attitudes to work in the Barcelona of the later Middle Ages: organisation of working space, distribution of time and scope of investments», *Journal of Medieval History* (Amsterdam), vol. 27 (2001), p. 197-218.

29. Flocel SABATÉ, «Ejes vertebradores de la oligarquía urbana en Cataluña», *Revista d'Història Medieval* (València), vol. 9 (1998), p. 127-154.

l'accés al poder per part dels emergents,³⁰ tensió que, en tot cas, es pot veure travessada per una altra de transversal: els bàndols que clivellen totes les viles i ciutats.³¹ El guany dels grups dirigits i el benefici de la col·lectivitat es mesclen interessadament,³² de tal manera que el benefici públic ha d'estar en relació amb els guanys privats, si més no amb els de la cúpula dirigent.³³

L'esment de la cosa pública reflecteix un discurs justificatiu de les elits urbanes a partir del dret romà i l'aristotelisme. Aquesta aportació jurídica i filosòfica al pensament públic es relacionava, sobretot, amb el sorgiment dels valors seculars que portaran a l'Estat, amb la valoració de l'individu i amb l'articulació i el reconeixement de les agrupacions municipals,³⁴ apreciant-se l'aval que aquestes reberen de l'Església.³⁵ Segons la interpretació tradicional, l'escenari ideològic així preparat pairia una «revolució comercial» basada en els centres urbans,³⁶ però no afectaria les teories econòmiques, que pròpiament no es veurien alterades fins que l'ètica protestant insuflés l'esperit del capitalisme.³⁷

Tanmateix un apropament als textos sorgits precisament d'aquells mendicants que compartien la fressa urbana ha permès copsar una intensitat del raonament social i econòmic, tot ajaçant l'ètica cristiana, l'empenta urbana i el desenvolupament econòmic.³⁸ Els protagonistes de la vivor urbana, homes de negocis que es comportaven com a veritables inversors,³⁹ no acudien a la propietat rústica com a refugi rendista, sinó com a base de l'empenta econòmica, tal

30. Flocel SABATÉ, «Oligarchies and Social Fractures in the Cities of Lower Middle-Age Catalonia», a María ASENJO-GONZÁLEZ (ed.), *Oligarchy and Patronage in Late Medieval Spanish Urban Society*, Turnhout, Brepols, 2009, p. 1-27.

31. Flocel SABATÉ, «Les factions dans la vie urbaine de la Catalogne du xive siècle», a Philippe SÉNAC (ed.), *Histoire et archéologie des terres catalanes au Moyen Âge*, Perpinyà, Presses Universitaires de Perpignan, 1995, p. 339-365.

32. Flocel SABATÉ, «The treason of the medieval catalonian bourgeoisie: a mutation of values or a bibliographic myth?», a *Urban elites and aristocratic behaviour in XVth and XVth centuries Spanish kingdoms*, en premsa.

33. ACN, Fons local de Balaguer. Pergamins de Privilegis, núm. 29 (Dolors DOMINGO, *Pergamins de Privilegis de la ciutat de Balaguer*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida i Institut d'Estudis Ilerdencs, 1997, p. 138).

34. Walter ULLMANN, *Historia del pensamiento político en la Edad Media*, Barcelona, Ariel, 1983, p. 152-216.

35. José COMBLIN i Francisco Javier CALVO, *Teología de la ciudad*, Estella, Verbo Divino, 1972, p. 275-302.

36. Roberto Sabatino LÓPEZ, «La revolución comercial», a Josep M. SALRACH (ed.), *Historia universal*, vol. IV, Barcelona, Salvat, 1980, p. 84-98.

37. Max WEBER, *L'ètica protestant i l'esperit del capitalisme*, Barcelona, Edicions 62 i Diputació de Barcelona, 1994.

38. «On assista alors, et particulièrement ces dernières années, à un retournement de situation passiblement comique: non seulement on découvrit que les franciscains s'étaient frottés à l'économie, mais on alla jusqu'à en faire les "inventeurs" du capitalisme. Pauvre Max Weber» (Giacomo TODESCHINI, *Richesse franciscaine: De la pauvreté volontaire à la société du marché*, la Grassa, Verdier, 2008, p. 9).

39. Jean FAVIER, *De l'or et des épices: Naissance de l'homme d'affaires au Moyen Âge*, Paris, Librairie Arthème Fayard, 1987; Yves RENOARD, *Les hommes d'affaires*, Paris, Librairie Armand Colin, 1968.

com fan continuadament des dels primers moments del segle XII.⁴⁰ La concomitància en interessos i inversions apropa les cúpules, que precisament adoptaran postures ben properes enfront de les tensions de la sortida de l'edat mitjana.⁴¹

La riquesa urbana i la projecció inversora sobre la regió formen part d'una dinàmica comuna, la mateixa que també cercarà l'accés a les decisions polítiques.⁴² Un monarca feble en jurisdiccions i rendes rebrà les pressions dels uns i dels altres i es veurà obligat a pactar concessions a canvi d'ajuts econòmics. El pactisme no és, doncs, una voluntat identitària, sinó la plasmació, en les circumstàncies concretes de Catalunya,⁴³ de la recerca d'equilibris entre el sobirà i els estaments que caracteritza el poder a l'edat mitjana.⁴⁴

Gràcies a la confluència d'aquestes revisions, a hores d'ara coneixem millor com va ser aquell segle XIV, amb les seves característiques i conseqüències. És, doncs, el moment idoni per indagar l'encaix que hi jugà Eiximenis.

UN ESPAI CONFIGURAT PER VILES I CIUTATS PRESIDINT REGIONS JURISDICCIONALMENT FRAGMENTADES

«Comentant els acords de les Corts de 1363, diu Mieres que cada ciutat és com un petit Estat i que Catalunya és una unió de deu ciutats.»⁴⁵ Aquesta apreciació, tot i mancada de matisos, és adient per copsar el sentit inherent al fet que Francesc Eiximenis fos, abans que res, un home del segle XIV nascut en una ciutat —Girona—, crescut en un ambient familiar mercader⁴⁶ i en un context social urbà⁴⁷ —de mercaders, notaris i juristes, alhora propietaris rurals—, dins

85

40. Flocel SABATÉ, «Il mercato della terra in un paese nuovo: Lerida nella seconda metà del XII secolo», *Revista di Storia dell'Agricoltura* (Florència), vol. 43, núm. 1 (juny 2003), p. 57-90.

41. Flocel SABATÉ, «États et alliances dans la Catalogne du bas Moyen-Âge», a François FORONDA i Ana Isabel CARRASCO (ed.), *Du contrat d'alliance au contrat politique: Cultures et sociétés politiques dans la péninsule Ibérique à la fin du Moyen Âge*, Tolosa de Llenguadoc, Université de Toulouse II-Le Mirail, 2007, p. 297-360.

42. Flocel SABATÉ, «Municipio y monarquía en la Cataluña bajomedieval», *Anales de la Universidad de Alicante: Historia Medieval* (Alacant), vol. 13 (2000-2002), p. 255-281.

43. Flocel SABATÉ, «Discurs i estratègies del poder reial a Catalunya al segle XIV», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 25 (1995), p. 617-645.

44. Diego QUAGLIONI, «La souveraineté partagée au Moyen Âge», a Marie GAILLE-NIKODIMOV (ed.), *Le Gouvernement mixte: De l'idéal politique au monstre constitutionnel en Europe (XIIIe-XVIIe siècle)*, Saint-Étienne, Publications de l'Université de Saint-Étienne, 2005, p. 15-24.

45. Francesc MASPONS I ANGLASELL, «Fisonomia del Dret Públic Català», *Revista Jurídica de Catalunya* (Barcelona), vol. XXVI (gener-març 1930), p. 335.

46. Malgrat incloure deduccions poc contrastades, vegeu Jill R. WEBSTER, «Una família de mercaderes: los Eiximenis», *Archivo Ibero-Americano* (Madrid), vol. 47 (1987), p. 63-78.

47. Bé que sense superar els estadis d'hipòtesis pel que fa a la genealogia d'Eiximenis, vegeu Jill R. WEBSTER, «Col·lecció de documents del convent de Sant Francesc de Girona (1224-1339). Transcripció i estudi», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. 28 (1985-1986), p. 157-198, i vol. 29 (1987), p. 27-86.

d'una família que participa de la usual devoció urbana vers els franciscans,⁴⁸ entre els quals s'integra de ben jove.⁴⁹ El context, doncs, és el d'una societat burgesa puixant dins el marc social i polític de la Catalunya de mitjan segle XIV. Aquesta societat urbana té les bases plenament imbricades a l'entorn rural. A Girona mateix, el 1342 es diu que gairebé tots els membres dels nivells mitjans i alts de la cúpula burgesa «haien masos o joveries fora la ciutat en la vegueria de Gerona».⁵⁰ Certament, com ha estat ben divulgat en un destacat llinatge gironí com els Bell-lloc, la prosperitat i la projecció de l'elit dirigent comporten una remarcable inversió rendista en el territori,⁵¹ allargassada i accentuada des dels orígens del desenvolupament urbà, sigui la Barcelona de la sortida del segle XI⁵² o la Lleida de finals del XII.⁵³ Per això, ja en el segle XIII, l'equilibri social es mostra ben decantat al camp, amb una pagesia cada cop més dependent de l'elit urbana, amb la qual està cada cop més vinculada en més vessants: en haver de sotmetre's a les estratègies de producció, a la dependència del crèdit i a obligacions provinents dels sectors urbans; en haver d'acceptar fórmules de contractació temporal, o fins i tot en dependre'n jurídicament, atès l'elevat nombre d'homes de remença que estan lligats a ciutadans o a vilatans. Hi ha habitants de Banyoles, per exemple, que tenen sobre els camperols els mateixos drets que tindria un baró o noble que els posseís: «In eis habeant ius quod domini habere debent in suis propriis hominibus et in aliis quos adquirent a militibus vel aliis dominis habentibus homines in dicta villa.»⁵⁴

Així, col·locant l'acaparament de propietat i la gestió de patrimoni rural entre els indicadors de la puixança urbana, les reclamacions rurals i la mateixa imatge del pagès es malmeten. És la societat burgesa que es beneficia del camp i menysprea el camperol. És, alhora, la societat a la qual plau escoltar com Francesc Eiximenis exposa, en el *Terç del Crestià*, que «la cinquena raïl de malícia és rusticitat e pagesia». La descripció que fa de la pagesia identifica, sense contemplacions, «grosseria, que és rusticitat e pagesia e bestialitat». El pagès «és així brutal que no sap fer ne entendre en neguna cortesia ne en neguna civilitat ne policia». Conseqüentment, «aquesta rusticitat los ensenya de vituperar a tot hom que no els consenta, e d'avalotar tot hom qui els faça ço que no els plàcia,

48. Tot i la fragilitat d'arguments, vegeu Jill R. WEBSTER, «Notes biogràfiques sobre fra Francesc Eiximenis, franciscà gironí», *Estudis Universitaris Catalans* (Barcelona), vol. 24 (1980), p. 597-602.

49. Jill R. WEBSTER, «Nuevas aportaciones a los estudios exameniianos: Francesc Eiximenis, su familia y su vida», *Archivo Ibero-Americano* (Madrid), vol. 39 (1979), p. 429-438.

50. AHCG I.1.2.1, lligall 5, llibre 2.

51. Josep FERNÁNDEZ TRABAL, *Una família catalana medieval: Els Bell-lloc de Girona, 1267-1533*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, p. 83-270.

52. José Enrique RUIZ-DOMÈNEC, *Ricard Guillem o el somni de Barcelona*, Barcelona, Edicions 62, 2001, p. 40-56.

53. Flocel SABATÉ, *Història de Lleida: Alta edat mitjana*, Lleida, Pagès Editors, 2004, p. 355-366.

54. Lluís G. CONSTANS, *Diplomatari de Banyoles*, vol. III, Banyoles, Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 1984, p. 34-35.

no perdonant a negun que els vinga entre mans e aitant com major e millor hi caurà, aital pitjor reebrà; no escoltar jamés raó, mas tantost cridar fins al cel en tota matèria que no els plàcia, per tal que puxen mantenir llur pròpia reversia».⁵⁵

L'any 1400, en el context de les negociacions per a la redempció jurisdiccional a l'entorn gironí a favor del monarca promoguda pel govern municipal però pagada per la població, els jurats de la ciutat adverteixen de les reclamacions dels representants populars del territori designats menyspreativament com «II o III pageses», perquè reclamen franquesa de barra a Girona i gaudir de mercat i de carnisseries pròpies, cosa que vulneraria els privilegis de la ciutat —«com fora la Ciutat per una leuga luny no.s puxen tenir carniçerías»— i en conjunt portaria «en gran desolació e destrucció de la dita Ciutat e de la cosa pública».⁵⁶ De fet, la prosperitat de la ciutat comporta afermar la preeminència sobre l'entorn, amb la transcendència que ha posat en relleu l'abastament en moments de crisis frumentàries —privilegi que la ciutat de Barcelona aferma sobre el que considera el seu propi radi: tot el país—,⁵⁷ però també amb la quotidianitat de proveir materials cabdals en la vida urbana com la llenya —els manresans reben el 1333 el privilegi que els confirma la capacitat «lignandi et habendi ademprivia in locis et nemoribus vicarie».⁵⁸

En aquest context, ateses les propietats esteses sobre l'entorn i les nombroses obligacions contretes per la població que hi resideix,⁵⁹ cal sobretot garantir l'homogeneïtat jurisdiccional per tal que l'oficial districtual hi pugui intervenir en casos d'incompliment. En cas contrari, succeeix el que exposen els representants de Manresa a les Corts reunides a Perpinyà el 1350: «Les gents de les Ciutats e Viles vostres no poden aver ne consentir deutes ne altres coses que demanen en los lochs de les dites alienades jurisdiccions.»⁶⁰ Encara amb un major dramatisme, el 1396 el govern gironí explica que molts destacats ciutadans «sien fort empobrits per ço car han gran partida de lur patrimoni en censals e violaris sobra lo comtat d'Empúries, sobra lo vescomtat de Rocabertí o sobre diversos castells e lochs dels dits comtats e vescomtat e altres terres de barons».⁶¹

Amb els indrets de titularitat eclesiàstica es viuen situacions idèntiques, bé que l'Església hi afegeix gravetat en respondre amb penes espirituals, perquè, invocant les *Constitutiones sacri concilii Tarrachone*, els conflictes jurisdiccionals poden presentar-se com agressions als béns i les persones de l'Església, de la qual cosa deriven reiterades penes d'excomunió aplicades sobre demarcacions, viles o

55. Francesc EIXIMENIS, *Lo Crestià: (Selecció), Terç del Crestià*, cap. CIII, ed. a cura d'Albert G. Hauf, Barcelona, Edicions 62 i La Caixa, 1983, p. 114.

56. AHCG XV.4, lligall 1, llibre 3, sense numerar.

57. AHCB, C-Consellers, V-Miscel·lània, caixa 1, plec «De Jurisdictionibus ad vicarium et baiulum Barchinone pertinentibus non alienandis», sense numerar.

58. Marc TORRAS, *El Llibre Verd de Manresa (1218-1902)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1996, p. 103.

59. AVV, lligalls de registres 1-28.

60. «Cortes de Cataluña», a *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña*, vol. I, Madrid, Real Academia de la Historia, 1896, p. 439.

61. AHCG, I.1.1, llibre 32, f. 5r.

ciutats. La tensió no és sols territorial, sinó personal, i esclata quan els oficials de justícia ordinaris pretenen procedir contra deutors, delinqüents o criminals que, en el moment de ser requerits, invoquen una condició de «coronats», és a dir, de «clergues conjugats» perquè, tot i dur vida laica, han rebut tonsura en algun moment de la vida, sigui en la infantesa o sigui, també, dins d'estratègies de protecció jurisdiccional. Igualment, l'Església ordinària està enfrontada amb les autoritats municipals en negar-se a contribuir a les exaccions de les viles i ciutats per raó de la seva identitat estamental. I, alhora, la jerarquia eclesiàstica discuteix amb el monarca àmbits jurisdiccionals entorn de la penalització de delictes com la usura, l'heretgia o l'incest i dels drets sobre escriptures i oficis reials vedats als eclesiàstics.⁶² Precisament, Eiximenis aborda aquests conflictes⁶³ i analitza les bases jurídiques que sostenen la jurisdicció eclesiàstica sobre tots els tonsurats, sigui quina sigui la matèria transgredida.⁶⁴

Per tal de contrarestar les conseqüències de les tensions jurisdiccionals, els governs municipals, conduïts per la mateixa cúpula social que es veu greument afectada per la creixent fragmentació judicial, desenvoluparan estratègies i esmerçaran esforços. L'objectiu consisteix a preservar i controlar l'homogeneïtat jurisdiccional d'una regió que concordi amb el radi d'influència de la cúpula burgesa. Per això, ja el 1339, el govern municipal de Girona fa una important aportació econòmica al monarca a fi d'obtenir un privilegi que garanteixi la inalienabilitat dels diferents indrets de tota la diòcesi,⁶⁵ incloent, per tant, llocs situats dins les vegueries de Camprodon i de Besalú i nuclis reials prou significatius com Torroella de Montgrí, els quals no deixaran de fer-se'n reivindicatiu ressò.⁶⁶ Poc després, el 1344, la mateixa ciutat redimeix i assumeix la jurisdicció sobre Juià,⁶⁷ tal com, al llarg de la segona meitat del segle, també anirà adquirint la capacitat jurisdiccional sobre altres indrets i desplegarà una extensa intervenció molt concreta sobre nombrosos llocs contra l'alienació de drets i jurisdicció reials o a favor de la reintegració jurisdiccional.⁶⁸

Governos municipals com Girona i Vic empenen el monarca a assumir veritables campanyes de redempció jurisdiccional, combinant actuacions i cursos per part dels municipis i la cancelleria règia, que contraposen les preteses

62. Flocel SABATÉ, «L'Església secular catalana al segle XIV: la conflictiva relació social», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 28 (1998), p. 757-788.

63. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, «Relaciones entre la Iglesia y el Estado en Valencia a principios del siglo XV», *Escritos del Vedat* (Torrent), vol. 9 (1979), p. 235-236.

64. Albert G. HAUF, «Les "Allegaciones" de fra Francesc Eiximenis OFM, sobre la jurisdicció i el poder temporal de l'Església», a *Estudis de literatura catalana en honor de Josep Romeu i Figueras*, vol. II, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986, p. 25-32.

65. Christian GUILLERÉ, *Llibre Verd de la ciutat de Girona (1144-1533)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2000, p. 292-294.

66. AMC, Llibre dels usos i privilegis d'Olot, f. 103r-vi i 115v-116r; ACGAX, pergami 11; AMTM, pergami 32.

67. AHCG, I.1.2.1, lligall 1, llibre 1, f. 50r.

68. Flocel SABATÉ, *El territori de la Catalunya medieval: Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'edat mitjana*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1997, p. 434-435.

«oppressions, vecsacions e mals tractaments» de l'arbitrarietat baronal a la «dolça senyoria» pròpia del monarca,⁶⁹ tot animant així que la població afectada pagui la pròpia redempció jurisdiccional. Amb l'empenta municipal s'impulsa una campanya sistemàtica de redempcions des de 1382 i sobretot des de 1384⁷⁰ i, de manera encara més decidida, al tombant vers el segle xv.⁷¹ Els governs locals no comparteixen pas una ideologia monàrquica, sinó que malden per la respectiva homogeneïtat jurisdiccional. Per això, actituds similars es desenvolupen sota àmbits nobiliaris dels comtes d'Empúries o d'Urgell quan es pot aconseguir l'homogeneïtat jurisdiccional que beneficia cúpules urbanes com les de Castelló d'Empúries o Balaguer.⁷² A fi d'incentivar l'assumpció de les redempcions, els governs municipals solen incloure l'indret redimit sota la seva protecció, sobretot mitjançant la fórmula del carreratge,⁷³ ficció jurídica que permet aplicar privilegis i protecció a les poblacions acollides i que, sobretot, garanteix la inalienabilitat jurisdiccional, sigui perquè la jurisdicció pròpiament dita ha estat cedida a les capitals regionals, com sol efectuar-se a Vic o a Girona, o per la garantia derivada de l'acord entre les poblacions afectades, com sol efectuar-se entorn de capitals com Lleida o Cervera.⁷⁴

Aquestes fórmules han esdevingut necessàries atès que d'altres, com els privilegis d'inalienabilitat, sovint eren incomplertes pel monarca, gràcies a subterfugis com la cessió a carta de gràcia. A les Corts de 1350, els representants de la ciutat de Barcelona se'n queixen obertament en exposar que «és agreuiada la dita Ciutat en ço que. l Senyor Rey ha fetes diverses vendes e alienacions a diverses persones de Jurisdiccions de castells, parròquies e altres lochs situats dins la Vagaria de Barchinona e de Vallès e en la Batllia de Barchinona, e açò contra Costums e privilegis de la dita Ciutat».⁷⁵ Ben decididament, els governs municipals marcaran els límits legals del sobirà o dels seus alts representants. Així ho fa la vila de Cervera en advertir al governador, el 1401, que les seves pretensions suposarien «una gran injúria a aquesta universitat e a les reglaies del senyor rey»,⁷⁶ tal com ja ha fet la ciutat de Girona el 1335 en adreçar-se al monarca mateix per a dir-li que «salva reverència de la vostra reyal magestat, sia contra Constitucions generals de Cathalunya e contra custumes de la Ciutat de Barche-

69. ACGAX, pergamins A-410 i A-491.

70. Flocel SABATÉ, «Discurs i estratègies del poder reial a Catalunya al segle XIV», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 25 (1995), p. 630-631.

71. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «El patrimoni reial i la recuperació dels senyories jurisdiccional en els estats catalanoaragonesos a la fi del segle XIV», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 7 (1970-1971), p. 351-492.

72. Flocel SABATÉ, *Castelló, capital del comtat d'Empúries a la baixa edat mitjana*, en premsa.

73. Maria Teresa FERRER I MALLOL, *L'associació de municipis a l'edat mitjana: El carreratge de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1999, p. 6-22.

74. Flocel SABATÉ, «Igalada, carrer de Barcelona», *Revista d'Igalada* (Igalada), vol. 4 (abril 2000), p. 15-16.

75. «Cortes de Cataluña», a *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña*, vol. 1, Madrid, Real Academia de la Historia, 1896, p. 439.

76. ACSG, Llibre del Consell 1401, f. 95v-96r.

lona de les quals los Ciutadans de Gerona usen e poden usar e contra privilegis de la Ciutat de Gerona». ⁷⁷

Així, l'encaix sobre el territori, amb els respectius interessos en joc, ha menat a confrontar les bases i les capacitats de jurisdicció, de gestió i de govern, és a dir, a demanar-se quines són les raons de ser del poder.

EQUILIBRIS DEL PODER I COHESIONS TERRITORIALS

Assumint la identificació amb la jurisdicció règia —sinònim d'homogeneïtzació jurisdiccional i no pas de caprici del monarca—, ⁷⁸ els principals governs municipals no dubten a corregir el sobirà, advertint-lo que les postures règies davant de determinats casos concrets són inviables per contrariar les regalies i per oposar-se a la legalitat vigent, tal com planteja el de Barcelona el 1373, en advertir-li que, si prossegueix amb les seves pretensions, «fariau gran perjudici a vostra regalia, més que parlant ab vostra referència, no hi podets tocar, segons les constitucions de Cathalunya e privilegis e franqueses d'esta Ciutat». ⁷⁹ Per a poder presentar-se davant del rei amb aquesta claredat, ha anat molt bé que Francesc Eiximenis graduï netament la jerarquia de govern sobre la societat i especifiqui com han sorgit el poder i la capacitat tant del monarca com de la població, cosa que permet precisar on es troba la sobirania i, corollàriament, la veritable font del poder, ubicada damunt del col·lectiu de la població i no pas en el monarca: «Lo bé de la comunitat —escriu en el *Dotzè del Crestià*— és pus digne de tota amor e honor que lo bé del príncep, sinó en quant lo bé del príncep guarda lo bé de la comunitat; mas si lo regidor gira son regiment a son bé propi, ell se separa de la comunitat, ja lavors ell no és digne d'amor ne d'honor de la comunitat, car no li pertany en res, ans és fet tiran e cruel e enemic d'ella.» D'aquí derivarà que el poder del príncep es fonamenti en un pacte amb la comunitat local, tal com continua explicant Eiximenis: «Totes les senyories del món foren en lur fundació primera paccionades e posades en certs patis e ab ses leys municipals.» I aquest pacte se sustenta només en el propi interès de la comunitat, atès «que la comunitat no alagí senyoria per amor del regidor, mas elegí regidor per amor de si mateixa». ⁸⁰

Aquest plantejament avala el paper capdavanter que estan adoptant els municipis ja no sols en el regiment urbà i la incidència de la regió, sinó en la ingerència en el govern del país i de la Corona. Els diferents reptes del segle XIV posen més en relleu que mai les limitacions d'un monarca sustentat sobre unes

77. AHCG I.1.2.1, lligall 1, llibre 3, f. 28v.

78. Flocel SABATÉ, «El poder reial entre el poder municipal i el poder baronial a la Catalunya del segle XIV», a Isabel FALCÓN (coord.), *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón (Jaca, 20-25 septiembre 1993)*, tom 1, vol. 2, Saragossa, Diputación General de Aragón, 1996, p. 327-342.

79. AHCB, B-VI, llibre 2, f. 3v.

80. FRANCESC EIXIMENIS, *Dotzè llibre del Crestià*, cap. CLVI, primera part, volum segon, ed. a cura de Xavier Renedo, Girona, Universitat de Girona i Diputació de Girona, 2005, p. 337-338.

bases jurisdiccionals i fiscals ben febles.⁸¹ El rei es veu empès al crèdit a carta de gràcia que encara erosiona més, fins a extrems espectaculars, les pròpies bases exactives i la capacitat d'intervenció ordinària,⁸² i a dependre dels subsidis oferts generosament, és a dir, sense comprometre obligacions estables per part dels estaments però obligant el monarca a contrapartides pactades.⁸³ L'evolució de les Corts exemplifica aquesta dinàmica: participar-hi és emprat per Jaume I i encara per Jaume II com una eina del discurs d'enfortiment reial, en tant que, en anar a Corts, nobles i burgesos evidenciaven la submissió al convocant,⁸⁴ però aviat passa a ser la cambra dels representants amb els quals el monarca ha de negociar per a obtenir l'ajut necessari. Pere el Cerimoniós procurarà no convocar-los si no s'hi veu obligat per la necessitat crematística, i en qualsevol cas es presentaran, amb les seves reivindicacions, com «les Corts enfront de la Monarquia»⁸⁵ o, millor dit, d'acord amb l'actitud dels estaments, com «la terra davant del monarca».⁸⁶ Així, les Corts es plantegen, com explícitament es formula a les de Barcelona de 1368, a manera de trobada dels representants de «la terra».⁸⁷ La dualitat és nítida: el rei enfront dels representants de la terra, essent aquests els possessors de la sobirania que pacten amb el príncep les condicions amb què l'accepten.

La consolidació de la Diputació del General com a delegació permanent de les Corts esdevé la plasmació institucional d'aquesta dualitat paccionada.⁸⁸ Encarregada de complir les específiques obligacions fiscals emanades de les Corts,⁸⁹ la Diputació del General esdevé l'única institució amb capacitat sobre el conjunt

81. Flocel SABATÉ, «Corona de Aragón», a Pedro Andrés PORRAS, Eloísa RAMÍREZ i Flocel SABATÉ, *Historia de España. La época medieval: Administración y gobierno*, Madrid, Istmo, 2003, p. 325-344.

82. Flocel SABATÉ, «Discurs i estratègies del poder reial a Catalunya al segle XIV», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 25 (1995), p. 633.

83. Manuel SÁNCHEZ, *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*, Vic, Eumo, i Girona, Universitat de Girona, 1995, p. 107-118.

84. Flocel SABATÉ, «Poder i territori durant el regnat de Jaume I. Catalunya i Aragó», a *Jaume I: Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, vol. 1, *El poder reial i les institucions. La política internacional. La família reial i la política successòria. La figura de Jaume I. El món cultural i artístic*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2011, p. 61-129.

85. Ramon d'ABADAL, *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política de Catalunya*, Barcelona, Destino i Edicions 62, 1987, p. 263-279.

86. Oriol OLEART, «La terra davant del monarca: una contribució per a una tipologia de l'assemblea estamental catalana», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 25 (1995), p. 593-615.

87. Tomàs de MONTAGUT, *Les institucions fiscalitzadores de la Generalitat de Catalunya (des dels seus orígens fins a la reforma de 1413)*, Barcelona, Sindicatura de Comptes de Catalunya, 1996, p. 102-103.

88. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Origen i evolució de la Diputació del General de Catalunya», a *Les Corts a Catalunya: Actes del Congrés d'Història Institucional (28, 29 i 30 d'abril de 1988)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1991, p. 154-159.

89. José Ángel SESMA, «Fiscalidad y poder. La fiscalidad centralizada como instrumento de poder en la Corona de Aragón (siglo XIV)», *Espacio, Tiempo y Forma* (Madrid), vol. 4 (1989), p. 453-463.

del Principat,⁹⁰ per damunt de les fragmentacions jurisdiccionals.⁹¹ Aferma així la representativitat de «la terra», que encara s'accentua mitjançant la immediata intervenció en els afers polítics, amb protagonismes prou destacats com el finançament del passatge de l'infant Martí a Sicília el 1391⁹² o fins i tot rebre, el 1409, el domini jurisdiccional sobre part del comtat d'Empúries.⁹³ Mentrestant, afirma un enfortiment institucional culminat el 1413, en ser reconeguda com la institució garant de l'observança i el compliment del dret al Principat.⁹⁴

La puixança estamental es basa, en darrer terme, en l'actitud amb què es mouen els estaments, ben convençuts de representar verament «la terra».⁹⁵ Segurs de la seva posició, nobles i barons incorporen arguments jurídics i cívics per empentar un discurs justificatiu i elogiós —«apud Deum est nobilis»—⁹⁶ atès que la seva posició els obliga a estar amatents al «regiment d'armes», alhora que molts d'ells tenen la responsabilitat d'exercir el «regiment de gentes»,⁹⁷ conjunt que els obliga a esforçar-se en virtuts com «saviesa, fortesa, temprança et justícia».⁹⁸ Segons sancionà Turell, al segle xv, el baró es veu obligat a combinar l'honorabilitat del propi llinatge amb la virtuositat personal: «Sol aquell se pot anomenar noble qui és virtuós de si e de nobla linatge davallant.»⁹⁹

El col·lectiu municipal, per la seva part, no sols justifica la seva posició, sinó que interpreta que aquesta s'estén sobre el conjunt de la societat i del Govern de la Corona, en gran part perquè els interessos de la cúpula local requereixen un encaix amb la política exterior i amb les garanties jurisdiccionals i econòmiques que pugui oferir el sobirà. El govern de la ciutat de Barcelona fa un

90. Manuel SÁNCHEZ, «La nova fiscalitat d'Estat», a Carme BERGÉS i Manuel SÁNCHEZ (dir.), *El naixement de la Generalitat de Catalunya*, Cervera, Museu Comarcal de Cervera, 2003, p. 59-68.

91. José Luis MARTÍN, «Nacionalización de la sal y aranceles extraordinarios en Cataluña (1365-1367)», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 3 (1966), p. 515-524.

92. Federico UDINA, «Préstamo de cinco galeras por la Generalidad al infante Martín», a Martínez Ferrando, *archivero: Miscelánea de estudios dedicados a su memoria*, Madrid, Asociación Nacional de Bibliotecarios, Archiveros y Arqueólogos, 1968, p. 487-489.

93. ACA, Cancelleria, reg. 2208, f. 1r-v.

94. Isabel SÁNCHEZ DE MOVELLÁN, *La Diputació del General de Catalunya (1413-1479)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya i Institut d'Estudis Catalans, 2004, p. 406-407.

95. Flocel SABATÉ, «États et alliances dans la Catalogne du bas Moyen-Âge», a François FORONDA i Ana Isabel CARRASCO (ed.), *Du contrat d'alliance au contrat politique: Cultures et sociétés politiques dans la péninsule Ibérique à la fin du Moyen Âge*, Tolosa de Llenguadoc, Université de Toulouse II-Le Mirail, 2007, p. 325-355.

96. Claudio DONATI, *L'idea di nobiltà in Italia: Secoli XIV-XVIII*, Roma i Bari, Laterza, 1988, p. 4.

97. José Ángel SESMA, «La nobleza bajomedieval y la formación del estado moderno en la Corona de Aragón», a Juan Ignacio RUIZ DE LA PEÑA (dir.), *La nobleza peninsular en la Edad Media: VI Congreso de Estudios Medievales (León, 1997)*, Àvila, Fundación Sánchez Albornoz, 1999, p. 373.

98. Pròsper de BOFARULL, *Procesos de las antiguas Cortes y Parlamento de Cataluña, Aragón y Valencia*, vol. VI, Barcelona, Establecimiento litográfico y tipográfico de D. José Eusebio Monfort, 1850, p. 36.

99. Gabriel TURELL, *Arbre d'honor*, Barcelona, Barcino, 1992, p. 45-52.

convençut ús reivindicatiu d'aquesta posició. Visualitza una posició capdavantera en moments tan emblemàtics com el d'acompanyar el monarca en la seva malaltia i mort, al costat dels altres alts dignataris de l'Església, el Govern i la casa reial.¹⁰⁰ I tractarà d'acaparar la transmissió de les informacions cabdals, com les mateixes defuncions règies, teixint una xarxa d'informació municipal que pretén evidenciar Barcelona en la cúpula de la Corona.¹⁰¹ Per això els membres del govern de la ciutat no van dubtar a exercir un paper cabdal en la successió del rei Joan I el 1396 i, de nou, en la del rei Martí el 1410.¹⁰² En aquests moments, els estaments i la ciutat assumeixen la identificació amb el país, prou evident quan es delega l'actuació en els «xii qui ladonchs affermaven representar lo magníffich principat de Cathalunya e de la noble ciutat de Barchinona»¹⁰³ per a encarrilar uns fets destinats no tant a resoldre un dubte en la genealogia successòria com a deixar clar que, al final, el «Rey de Aragó e Comte de Barçelona» era «elegit per la terra», tal com tot seguit descriurà Pere Tomic.¹⁰⁴

Es una manera palmària de mostrar que la sobirania se situa en aquesta «terra» que escull el propi monarca. Francesc Eiximenis ha estat l'encarregat, precisament, d'avançar, d'antuvi, l'excel·lència d'aquest plantejament:

Tres maneres hy ha principat. La primera és quant alcun senyoreja dretament per bé de la comunitat, e aquell principat s'apella regne. La segona, quant senyoregen als cuns pochs dretament e per bé de la comunitat, e aytal principat se apella aristocràcia [...] La terça és quant senyoreja tot lo poble en als cuns elegits per ells a tems cert, entenent tostemps profit de la comunitat.¹⁰⁵

Aquest regiment en nom del col·lectiu pot ser entès com el més escaient, tal com explica Eiximenis quan arriba a assumir la profecia sobre l'establiment de la societat ideal, en la qual «tot lo món, per consegüent serà partit e regit per comunes».¹⁰⁶ Aquesta societat perfecta no és una entelèquia, sinó que compta amb precedents en indrets concrets, segons continua el mateix autor: el «regi-

100. Flocel SABATÉ, «La mort du roi en Catalogne: de l'événement biologique au fait historique», a Claude CAROZZI i Huguette TAVIANI-CAROZZI (dir.), *Faire l'événement au Moyen Âge*, Ais de Provença, Publications de l'Université de Provence, 2007, p. 160-161.

101. Flocel SABATÉ, *Cerimònies fúnebres i poder municipal a la Catalunya baixmedieval*, Barcelona, Rafael Dalmau editor, 2003, p. 7-14.

102. Flocel SABATÉ, «El Compromís de Casp», a Ernest BELENGUER (dir.), *Història de la Corona d'Aragó*, vol. I, Barcelona, Edicions 62, 2007, p. 287-304.

103. Pròsper de BOFARULL, *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, vol. II, Barcelona, Establecimiento litográfico y tipográfico de D. José Eusebio Monfort, 1847, p. 436.

104. Pere TOMIC, *Històries e conquestes dels reis d'Aragó e comtes de Barcelona*, Bagà, Centre d'Estudis Baganesos, 1990, p. 261.

105. Francesc EIXIMENIS, *Dotzè llibre del Crestià*, cap. DCIII, segona part, volum primer, ed. a cura de Curt Wittlin, Arseni Pacheco, Jill Webster et al., Girona, Col·legi Universitari de Girona i Diputació de Girona, 1986, p. 315.

106. Francesc EIXIMENIS, *Dotzè llibre del Crestià*, cap. CCI, primera part, volum primer, ed. a cura de Xavier Renedo, Girona, Universitat de Girona i Diputació de Girona, 2005, p. 428.

ment del poble» és, clarament, «axí com se fa uy en Ytàlia»¹⁰⁷ i l'ideal de comunes futur no farà res més que estendre a tot el món el mateix règim «com vuy se regex Florença, e Roma, e Pisa, e Sena e d'altres ciutats de Itàlia e de Alamanya».¹⁰⁸

Coetàniament, però, cadascuna d'aquestes ciutats o les del seu entorn distaven de mostrar una societat pacificada, equitativa i, fins i tot, participativa, tant a la zona itàlica¹⁰⁹ com a l'espai alemany i flamenc.¹¹⁰ Sonen més a prop de la realitat els mots de Caterina de Siena quan s'adreçava al gonfanner i als priors de Florència tot criticant que

I signori naturali sono fatti tirani; al petto del Comune non si nutricano i sudditi con giustizia né carità fraterna, ma ciascuno con falsità e bugie attende al bene proprio particolare e non al bene universale; ogguni cerca la signoria per sé e non il buon stato e reggimento della città.¹¹¹

S'està anant cap a una concentració del poder en poques mans, tal com aviat justificaran diversos humanistes avalant que és més eficaç el govern d'una persona que no pas el de moltes alhora,¹¹² sense considerar l'increment de càrrega fiscal que això suposa per als habitants.¹¹³ La tendència vers la concentració

107. Francesc EIXIMENIS, *Dotzè llibre del Crestià*, cap. DCIII, segona part, volum primer, ed. a cura de Curt Wittlin, Arseni Pacheco, Jill Webster *et al.*, Girona, Col·legi Universitari de Girona i Diputació de Girona, 1986, p. 315.

108. Francesc EIXIMENIS, *Dotzè llibre del Crestià*, cap. CCI, primera part, volum primer, ed. a cura de Xavier Renedo, Girona, Universitat de Girona i Diputació de Girona, 2005, p. 428.

109. Odile REDON, *Lo spazio di una città. Siena e la Toscana meridionale (secoli XIII-XIV)*, Siena, Nuova Immagine, 1999, p. 210-217; William J. CONNELL, *La città dei crucci: Fashion e clientele in uno Statu repubblicano del '400*, Florència, Nuova Toscana, 2000, p. 13-285; Barbara BEUYS, *Firenze nel medioevo: Vita urbana e passioni politiche*, Milà, Tascabili Bompiani, 2000, p. 119-182; Andrea ZORZI, «Gli statuti di Firenze del 1322-1325: regimi politici e produzione normative», a Rolando DONDARINI, Gian Maria VARANINI i Maria VENTICELLI (ed.), *Signori, regimi signorili e statuti nel tardo medioevo: VII Convegno del Comitato Italiano per gli Studi e le Edizioni delle Fonti Normative (Ferrara, 5-7 ottobre 2000)*, Bologna, Pàtron, 2003, p. 123-141; Jean-Claude MAIRE-VIGUEUR, *L'autre Rome: Une histoire des romans à l'époque des communes (XIIe-XVe siècle)*, París, Tallandier, 2010, p. 305-369.

110. Marc BOONE, «Une société urbanisée sous tensions. Le comté de Flandre vers 1302», a Raoul C. VAN CAENEGEM (dir.), *1302. Le désastre de Courtrai*, Anvers, Fonds Mercator, 2002, p. 48-59; Elodie LECUPPRE-DESJARDIN, «De la projection utopique au regret de l'âge d'or. À propos de l'idéal urbain dans les Pays-Bas Bourguignons à la fin du Moyen Âge», a Flocel SABATÉ (ed.), *Utopies i alternatives de vida a l'edat mitjana*, Lleida, Pagès Editors, 2009, p. 127-144.

111. Montserrat CASAS, «Consideraciones sobre las cartas de Santa Catalina de Siena a las mujeres de su tiempo y su recepción en España», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 28 (1998), p. 890.

112. Hans BARON, *In Search of Florentine Civic Humanism: Essays on the Transition from Medieval to Modern Thought*, vol. 1, Princeton, Princeton University Press, 1988, p. 70-145; Hanan YORAN, «Florentine civic humanism and the emergence of modern ideology», *History and Theory* (Middletown), vol. 46 (octubre 2007), p. 334-335.

113. Maria GINATEMPO, «Il finanziamento del deficit pubblico nelle città dell'Italia centrosettentrionale. XIII-XV secolo», *Barcelona Quaderns d'Història* (Barcelona), vol. 13 (2007), p. 29.

del poder local no és més que una evolució de les bases precedents. De fet, la vivor precedent del segle XIII comunal —«l'età di Dante [...] si identifica con l'apogeo cittadino e comunale toscano»¹¹⁴ no mostra una societat altament participativa, sinó una pluralitat confrontada segons les diverses circumstàncies. En realitat, els mateixos orígens comunals no respongueren pas a cap idealització, sinó a plasmacions d'equilibris socials¹¹⁵ que partiren de les experiències entorn de moviments de la pau de Déu, d'articulacions comercials com les guildes i de les necessitats de respondre les exigències fiscals, tot comptant amb diversos incentius vers els agrupaments urbans sota la reforma gregoriana, el feudalisme i l'impuls econòmic.¹¹⁶ Per això, els orígens s'adapten al joc dels equilibris polítics tant a Flandes¹¹⁷ com també a la Itàlia del segle XII, en què l'empenya municipal es beneficia d'un explícit suport de l'emperador, que la prefereix a la consolidació del podestà.¹¹⁸

Els mots d'Eiximenis, lluny de retratar la realitat dels indrets que esmenta, es remeten a la vivor de les idees coetàniament vigents. La superioritat de la ciutat per damunt de qualsevol altra forma d'articulació social sura per tots els vessants del pensament al segle XIV. Per una banda, es tracta del perllongament i l'adaptació del símil agustinianà entorn de la ciutat de Déu,¹¹⁹ prou present en autors del segle XIII com Guillem d'Alvèrnia.¹²⁰ I, per altra banda, la imatge urbana es conceptualitza¹²¹ amb un caire harmoniós que s'apodera de la representació religiosa: fins i tot la imatge del paradís ha deixat d'assemblar-se a un verger per a mostrar-se com una ciutat perfecta.¹²² La preferència divina per les ciutats està en boca de Ciceró: «Nihil est enim illi principi deo, qui omnem mundum regit, quod quidem iin terris fiat, acceptius quam concilia coetusque

95

114. Giovanni CHERUBINI, *Città comunali di Toscana*, Bolonya, Cooperativa Libreria Universitaria Editrice Bologna, 2003, p. 7.

115. José María MONSALVO, *Las ciudades europeas del medioevo*, Madrid, Síntesis, 1997, p. 138-144.

116. Elisabeth MAGNOU-NORTIER, «À l'origine de l'essor urbain et villageois: le rôle de la fiscalité et de la paix (XIe-XIIe siècles)», a *Les origines des libertés urbaines: Actes du XVIe Congrès des Historiens Médiévistes de l'Enseignement Supérieur (Rouen, 7-8 juin 1985)*, Rouen, Publications de l'Université de Rouen, 1990, p. 144-157.

117. Alain DERVILLE, «Les origines des libertés urbaines en Flandre», a *Les origines des libertés urbaines: Actes du XVIe Congrès des Historiens Médiévistes de l'Enseignement Supérieur (Rouen, 7-8 juin 1985)*, Rouen, Publications de l'Université de Rouen, 1990, p. 193-215.

118. Ernesto SESTAN, *Italia comunale e signorile*, Florència, Le Lettere, 1989, p. 48-50.

119. Étienne GILSON, *El Tomismo: Introducción a la filosofía de Santo Tomás de Aquino*, Pamplona, Ediciones Universidad de Navarra, 2002, p. 429.

120. Roberto LAMBERTINI, «Governo ideale e riflessione politica dei frati mendicante nella prima metà del Trecento», a *Etica e politica: Le teorie dei frati mendicante nel Due e Trecento: Atti del XXVI Convegno internazionale (Assisi, 15-17 ottobre 1998)*, Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'alto Medioevo, 1999, p. 233-235.

121. Marry CARRUTHERS, *The craft of thought: Meditation, Rhetoric, and the Making of Images, 400-1200*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, p. 133-135.

122. Colleen McDANNELL i Bernhard LANG, *Historia del cielo*, Madrid, Taurus, 2001, p. 178-192.

hominum iure sociati, quae civitates appellantur.»¹²³ I, de fet, l'ésser humà, ho és en tant que urbà, tal com recalca el recuperat Aristòtil en definir-lo explícitament com a πολιτικόν ζῶον.¹²⁴ La cabdal incidència del realisme aristotèlic en tot el pensament baixmedieval¹²⁵ es complementa amb la renovació jurídica, que comporta la justificació i la cobertura legal. El dret romà, que dóna sentit a tota l'articulació social i institucional baixmedieval, no sols avalarà la «universitas», a partir del *ius gentium*,¹²⁶ sinó que gràcies a juristes com Bartolo da Sassoferrato establirà la màxima «civitas sibi princeps».¹²⁷ Els diferents tractats polítics van aprofundint aquesta capacitat. Marsili de Pàdua explicava que el legislador és el poble, entès com el sencer cos dels ciutadans o la part prevalent mitjançant la seva tria o voluntat.¹²⁸ Així, doncs, tot el pensament, des dels vessants de la filosofia, el dret o la teologia, avala la preeminència urbana. No és d'estranyar que se cerquin formulacions sobre com perfeccionar les ciutats, en entendre una intrínseca relació entre el seu urbanisme i la identitat de la societat que hi habita,¹²⁹ posició des de la qual es podrà partir cap a societats utòpiques.¹³⁰

Compartint tots aquests plantejaments, Francesc Eiximenis situa la condició urbana al centre de les seves exposicions sobre la societat humana, convençut que «és per Déu dada a l'hom l'inclinació de viure en comunitat e d'edificar o d'habitar en ciutat». L'harmonia i la perfecció de la ciutat formen part de la identitat, l'anhel de vida ordenada i el destí salvífic de l'ésser humà, i per això Déu mateix ha endreçat la vida humana en aquest sentit, amb els indicadors ben definits, a semblança dels universals aristotèlics, incrustats a manera de les idees neoplatòniques:

Com, doncs, lo sobiran Creador en lo començament del món hagués l'hom creat per aquesta benaurança a posseir e per aquesta ciutat gloriosa habitar perpetualment ab ell mateix, per raó d'açò, per tal que tostemps l'hom de la dita gloriosa ciutat hagués fervent memòria, pintà-la-li tota dins ell mateix; hoc encara, e per ço que a si mateix atenant axí com a imatge d'aquella, tots temps en ella pensàs e pensant s'alegràs, e alegrant per aconseguir aquella virtuosament visqués e obràs, e així obrant en aquella esperàs, e esperant a aquella pervingués, eixint d'aquesta vida no per mort, ma per translacio o transposició gloriosa. E aquesta aital pintura posa l'actor «De spiritu et anima capitulo xxvii»,

123. Marc Tul·li Ciceró, *De re publica*, Madrid i València, Bello, 1958, p. 132.

124. ARISTÒTIL, *Política*, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 1983, p. 3.

125. Étienne GILSON, *La filosofía en la Edad Media*, Madrid, Gredos, 1989, p. 544-547.

126. Walter ULLMANN, «The Medieval Theory of Legal and Illegal Organisations», *Law Quarterly Review* (Londres), vol. LXII (1946), p. 77-87.

127. Wilhelm GREWE (ed.), *Fontes historiae Ius Pentium*, vol. I, Berlín, Institut für Internationales Rect. An der Freien Universität, i Nova York, De Gruyter, 1995, p. 444.

128. Dieter MERTENS, *Il pensiero politico medievale*, Bolonya, Il Mulino, 1999, p. 111-117.

129. Flocel SABATÉ, «Utopies i alternatives de vida a l'edat mitjana», a Flocel SABATÉ (ed.), *Utopies i alternatives de vida a l'edat mitjana*, Lleida, Pagès Editors, 2009, p. 14-15.

130. Patrick BOUCHERON, «De la ville idéale à l'utopie urbaine: Filarete et l'urbanisme à Milan au temps des Sforza», *Les Cahiers de Fontenay* (Fontenay/Saint Cloud), vol. 69-70 (1993), p. 53-80.

dient que tot l'hom és una bella e ordenada ciutat, representant així dins si mateix aquella gloriosa ciutat per la qual l'ha Déu creat.

Viure endreçadament en viles i ciutats esdevé, doncs, la inclinació natural de l'ésser humà:

Lo sobiran regidor e pare nostre senyor Déu, mogut de gran pietat, volent proveir a l'hom contra los dits mals, si li ha dada natural inclinació de viure en companyia bé arreglada e bé endreçada segons l'esperit e lo cos, que sia apellada ciutat material, e per tal que, atenent a aquesta material ciutat, conegués la ciutat espiritual que porta ab si, e guardant a aquestes dues ciutats e a llur bellesa e noblesa, desitjàs aquella ciutat sobirana celestial, e desitjant aquella, que faés obres per les quals la meresqués atènyer e posseir finalment.¹³¹

La transcendència de la ciutat terrestre, com a reflex del destí final celestial dels éssers humans i com a receptacle de les seves actuacions i vides, explica que la seva mateixa morfologia s'entrelligui amb la realitat social. Per això Eiximenis es preocupa d'explicar «quina forma deu haver ciutat bella e bé edificada». Promoure una bona societat comporta impulsar i imaginar la ciutat ideal,¹³² posant-se així Eiximenis en la línia que anirà essent explorada posteriorment per diversos autors que cercaran, en el model urbà, la societat ideal.¹³³

La ciutat ideal proposada per Eiximenis pretén representar la forma de la ciutat del paradís,¹³⁴ alhora que tracta d'articular els espais de la manera més profitosa, tant en el seu simbolisme com en la vivència quotidiana. En aquest sentit, es promou que «en lo mig de la ciutat deu ésser la Seu, e après ella deu ésser gran plaça e bella, ab graons alts de cada part».¹³⁵ L'espai central ha d'ostentar la rectitud cristiana i la convivència cívica. Hi predomina el caire ideològic cristià, raó per la qual s'hi apliquen els criteris adients de salubritat física i moral: les places centrals de totes les poblacions es consideren idònies per a desenvolupar-hi activitats comercials i executar les penes físiques als qui s'ho mereixin, que restaran, amb un caràcter alligonor, exposats al costell o a la forca, en aquest darrer cas fins que els cossos siguin traslladats a l'exterior, exceptuant d'aquestes pràctiques els espais amb elevada presència de clergat, que haurien d'estar lliures de pràctiques comercials i d'ajusticiaments.¹³⁶ Així mateix ho pro-

97

131. FRANCESC EIXIMENIS, *Lo Crestià: (Selecció), Dotzè del Crestià*, cap. III i IV, ed. a cura d'Albert G. HAUF, Barcelona, Edicions 62 i La Caixa, 1983, p. 181-182.

132. ANTONIO ANTELO IGLESIAS, «La ciudad ideal según fray Francisc Eiximenis y Rodrigo Sánchez de Arévalo», *En la España Medieval* (Madrid), vol. 6 (1985), p. 19-50.

133. JOSEP MARIA CARANDELL, *Las utopías*, Barcelona, Salvat, 1973, p. 25-80.

134. JOSEP OLIVES, «La ciutat segons Eiximenis», a Jordi BOLÒS i Joan J. BUSQUETA (dir.), *Territori i societat a l'edat mitjana: Història, arqueologia, documentació*, vol. 1, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, 1997, p. 282-283.

135. FRANCESC EIXIMENIS, *Lo Crestià: (Selecció), Dotzè del Crestià*, cap. CX, ed. a cura d'Albert G. HAUF, Barcelona, Edicions 62 i La Caixa, 1983, p. 188.

136. FLOCEL SABATÉ, «La pena de muerte en la Cataluña bajomedieval», *Clio & Crimen* (Durango), vol. 4 (2007), p. 212-213.

posa Eiximenis per a la plaça que ha d'articular la ciutat ideal: «No es deu fer negun solaç deshonest, ne hi deven estar coses venals, ne s'hi deu sostenir ne-guna inmundicia, ne forca deu ésser aquí ne costell ne s'hi deu negun punir ne sentenciar.» La salubritat moral i la física es mesclen per a recomanar que s'orientin de tal manera que no contaminin els elements: «Hospitals, llocs de llebrosos, bordells e tafureries, e escorriments de clavegueres, deuen estar a la part contrària d'aquell vent que més s'usa en la ciutat, per tal que lo vent aquell no tir les infeccions del dit lloc, ans les lluny e no les li hi lleix acostar.»¹³⁷ És la preocupació estesa arreu coetàniament,¹³⁸ per tal de preservar la puresa dels quatre elements, i en especial de l'aigua i de l'aire,¹³⁹ a fi de garantir la sanitat. El retorn de les pestilències a la segona meitat del segle XIV¹⁴⁰ ha estès aquestes recomanacions per part de diversos metges, tractant d'evitar «la pestilència de l'èer»¹⁴¹ i de concentrar les activitats contaminants de l'aigua on no puguin afectar el consum, com es disposa a Girona el 1358.¹⁴²

Els dirigents urbans promouen, de manera inextricablement unida, els interessos personals, l'evolució de la vila o ciutat, la incidència sobre la regió i l'accés als punts de decisió del Govern del país. Assistit per aquests plantejaments i recolzat en la pròpia capacitat econòmica, el discurs burgès no sols justifica l'estament, com fan nobles i eclesiàstics, sinó que assumeix una pretensió dirigent que implica l'accés a la Corona. El vigor municipal guiarà els estaments¹⁴³ i, essent aquests els veritables representants de la «terra», pressionaran perquè el mateix disseny institucional eviti l'arbitrarietat del monarca, tant assegurant la participació dels estaments mitjançant les Corts i les seves diputacions permanents¹⁴⁴ com fixant un marc legislatiu estable, atent a les Constitucions de Catalunya, els Usatges i els privilegis locals.¹⁴⁵ La manca de prou bases

137. Francesc EIXIMENIS, *Lo Crestià: (Selecció), Dotzè del Crestià*, cap. CX, ed. a cura d'Albert G. Hauf, Barcelona, Edicions 62 i La Caixa, 1983, p. 189-190.

138. Jean-Pierre LEGUAY, *La pollution au Moyen Âge*, París, Jean-Paul Gisserot, 1999, p. 6-121.

139. Flocel SABATÉ, *Vivir y sentir en la Edad Media: El mundo visto con ojos medievales*, Madrid, Anaya, 2011.

140. Robert GOTTFRIED, *La muerte negra*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1989, p. 83-318.

141. Jaume d'AGRAMUNT, *Regiment de preservació de pestilència*, ed. a cura de Joan Veny, Tarragona, Publicacions de l'Excel·lentíssima Diputació Provincial, 1971, p. 57.

142. Jaume CODINA i Sabí PERIS, «Ordinacions de Girona de l'any 1358», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* (Girona), vol. XXVIII (1985-1986), p. 202.

143. Flocel SABATÉ, «Estamentos, soberanía y modelo político en la Cataluña bajo-medieval», *Aragón en la Edad Media* (Saragossa), vol. XXI (2009), p. 259-263.

144. Flocel SABATÉ, «Corona de Aragón», a Pedro Andrés PORRAS, Eloísa RAMÍREZ i Flocel SABATÉ, *Historia de España: La época medieval: Administración y gobierno*, Madrid, Istmo, 2003, p. 325-344.

145. Flocel SABATÉ, «El poder reial entre el poder municipal i el poder baronial a la Catalunya del segle XIV», a Isabel FALCÓN (coord.), *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón (Jaca, 20-25 septiembre 1993)*, tom I, vol. 2, Saragossa, Diputación General de Aragón, 1996, p. 327-342.

jurisdiccionals i exactives per part del monarca facilita el pes dels estaments, guiats per les cúpules urbanes.¹⁴⁶ El model participatiu que en deriva està en consonància amb els plantejaments coetàniament presents en altres països i, també, amb les propostes conciliaristes a l'Església.¹⁴⁷

Al segle XIII, els principals pensadors dominics, començant per Albert Magne i Tomàs d'Aquino,¹⁴⁸ abonen el regiment sota una autoritat concreta i precisa. El *regnum* es presenta com la millor forma de govern, en consonància amb la mateixa creació, feta sota un únic rector —el «regimine di uno solo anche come la forma di governo più consona l'ordito ontologico dell'universo»—, amb l'experiència que així es preserva millor la pau i la unitat i, en definitiva, amb l'autoritat d'Aristòtil, que ho avala en la seva *Ètica*.¹⁴⁹ Pròpiament, es concep com un règim mixt, perquè no pot ser arbitrari, sinó atent als governats, i, per tant, incorporador de trets de l'aristocràcia i del règim popular. Aquest caràcter equilibrat¹⁵⁰ el fa igualment desitjable en franciscans com Olivi, que en això accepta el filòsof que tant l'enujta quan se'l cita per qüestions de fe: «Preterea etiam philosophis paganis, puta Aristoteli in libro Politicorum, recta ratio dictavit, quod illud civile regimen est optimum, quod erat commixtum ex monarchico et ex eo, in quo partim maiores et meliores plebis, partim tota plebs conparticipat.»¹⁵¹ En el mateix sentit, autors com Gil de Roma interpreten com

146. Flocel SABATÉ, «El poder soberano en la Cataluña bajomedieval: definición y ruptura», a François FORONDA, Jean-Philippe GENET i José Manuel NIETO (ed.), *Coups d'État à la fin du Moyen Âge? Aux fondements du pouvoir politique en Europe occidentale*, Madrid, Casa de Velázquez, 2005, p. 509-519.

147. Jean GERSON, «Tratado sobre la potestad eclesiástica y el origen de las leyes» i Jacques ALMAIN, «Tratado sobre la autoridad de la Iglesia y de los Concilios Generales», a Juan Carlos UTRERA (ed.), *Conciliarismo y constitucionalismo: Selección de textos*, vol. I, *Los orígenes conciliaristas del pensamiento constitucional*, Madrid, Marcial Pons Ediciones Jurídicas y Sociales, 2005, p. 43-167.

148. El dominicà Tomàs d'Aquino, a partir d'Aristòtil, raona que «la mejor constitución en una ciudad o nación es aquella en que uno es el depositario del poder y tiene la presidencia sobre todos, de tal suerte que algunos participen de ese poder y, sin embargo, ese poder sea de todos, en cuanto que todos pueden ser elegidos y todos toman parte en la elección. Tal es la buena constitución política, en la que se juntan la monarquía —por cuanto es uno el que preside a toda la nación—, la aristocracia —porque son muchos los que participan en el ejercicio del poder— y la democracia, que es el poder del pueblo, por cuanto estos que ejercen el poder pueden ser elegidos del pueblo y es el pueblo quien los elige»; vegeu TOMÀS D'AQUINO, *Summa Theologiae*, I, II, 1. 105, art. 1 (TOMÀS D'AQUINO, *Suma de Teología*, vol. II, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1997, p. 864).

149. Roberto LAMBERTINI, «Governo ideale e riflessione politica dei frati mendicante nella prima metà del Trecento», a *Etica e politica: Le teorie dei frati mendicante nel Due e Trecento. Atti del XXVI Convegno internazionale (Assisi, 15-17 ottobre 1998)*, Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'alto Medioevo, 1999, p. 237-247.

150. James M. BLYTHE, *Ideal Government and the Mixed Constitution in the Middle Ages*, Princeton, Princeton University Press, 1992, p. 42-45.

151. Livario OLIGIER, «Petri Iohannis Olivi De renuntiatione papae Celestini V. Quaestio et epistola», *Archivum Franciscanum Historicum* (Grottaferrata), vol. 11 (1918), p. 354.

a modèliques les ciutats italianes pel fet de combinar l'autoritat del podestà amb la participació ciutadana.¹⁵²

Eiximenis participa plenament d'aquestes idees, esperonat per la pressió de la mateixa realitat social.¹⁵³ Proclama que les comunitats han d'escollir governant d'acord amb els propis interessos, i això vol dir capacitat per a incidir sobre el sobirà o fins i tot per a desobeir-lo en cas que governi contra el poble,¹⁵⁴ però no pas prescindir-ne. Per això, el seu model és plenament monàrquic,¹⁵⁵ bé que deixant clar on rau la sobirania: ell no s'adreçarà mai al rei com a «senyor natural», a diferència del que s'està fent coetàniament a Castella.¹⁵⁶ El sobirà d'Eiximenis tracta paternalment els súbdits i assumeix dins del joc del pacte les aliances que aquests estableixen.¹⁵⁷ En coherència, no pot prendre decisions que afectin la cosa pública sense consultar les universitats, ja es tracti d'anar a la guerra o fins i tot d'escollir el camarlenc, tot denotant així com la dimensió pública del sobirà es deu als seus governats.¹⁵⁸ Certament, Eiximenis defineix el camarlenc com l'oficial més íntim i personal al servei del sobirà:

És son secret conseller e pus familiar que tots altres, qui aytant li pot fer més de bé o de mal com li està contínuament pus prop e li és pus ajustat en los lochs pus secrets, e reeb totes ses letres, e tén ses coses familiars, e sap sos personals defalliments e misèries e malalties secretes, si n'ha, e li a a aportar a memòria çò de què li és escrit e de què ha a consellar e a tractar.

100

Des d'aquesta posició tan central en el regiment regi, Eiximenis es remet a l'emperador Justinià per avalar «que aytal hom no.l deu elegir lo príncep, mas tot son principat e senyoria».¹⁵⁹

152. Roberto LAMBERTINI, «Governo ideale e riflessione politica dei frati mendicante nella prima metà del Trecento», a *Etica e politica: Le teorie dei frati mendicante nel Due e Trecento. Atti del XXVI Convegno internazionale (Assisi, 15-17 ottobre 1998)*, Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'alto Medioevo, 1999, p. 237 i 248-250.

153. Norbert d'ORDAL, «El príncep segons Eiximenis», a *Miscel·lània Patxot de Dret Públic*, Barcelona, Llibreria Verdaguer, 1931, p. 320.

154. Curt WITTLIN, «El rei Pirro de Roma en el "Dotzè del Cristià" de Francesc Eiximenis. Crítica encoberta de la política sarda del rei Pere de Catalunya», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 25, núm. 2 (1995), p. 649-653.

155. Jean-Pierre BARRAQUÉ, «L'oeuvre de Francesc Eiximenis ou le mélange des genres», *Méthodes* (Vallongues), vol. 17 (2010), p. 99-102.

156. Paolo EVANGELISTI, «Credere nel mercato, credere nella "res publica". La comunità catalano-aragonesa nelle proposte e nell'azione politica di un esponente del francescanesimo mediterraneo: Francesc Eiximenis», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 33, núm. 1 (2003), p. 99-100.

157. Xavier RENEDO, «Francesc de Vinatea, el ciutadà ideal segons el "Dotzè del Cristià" de Francesc Eiximenis», a Flocel SABATÉ (ed.), *Utopies i alternatives de vida a l'edat mitjana*, Lleida, Pagès Editors, 2009, p. 226-227.

158. «Monarquia constitucional», en dirà Norbert d'Ordal: Norbert d'ORDAL, «El príncep segons Eiximenis», a *Miscel·lània Patxot de Dret Públic*, Barcelona, Llibreria Verdaguer, 1931, p. 321.

159. Francesc EIXIMENIS, *Dotzè llibre del Crestià*, cap. DCCXXXVIII, segona part, volum

La garantia del bon govern del monarca se situaria en institucionalitzar l'assistència d'un govern de prudents homes «generosos».¹⁶⁰ La figura de conseller del monarca és la que Francesc Eiximenis desitja per a si mateix, considerant-la inherent als seus deures com a predicador,¹⁶¹ tot mesclant la proximitat espiritual, la incidència moral i la influència política¹⁶² al llarg de la intensa relació amb els diferents membres de la família reial.¹⁶³ Eiximenis pot accedir a la biblioteca règia i es beneficia de l'esmentada simpatia de la casa sobirana vers els franciscans, que no farà més que incrementar-se amb el temps.¹⁶⁴ En oferir a l'infant Martí el 1392 el seu llibre sobre «el bon regiment de la cosa pública», ho fa des del convenciment que «serà a vós e als vostros lum e gran directori en totz vostros afers».¹⁶⁵ L'afany per incidir en l'actuació de l'infant Martí com a regent de Sicília¹⁶⁶ permet albirar en el menoret el desig de convertir l'illa dels Martí en un veritable «banco di prova» del seu projecte social i polític.¹⁶⁷ Eiximenis cuida no sols el govern, sinó que vetlla per la gestualitat que ha d'envoltar el príncep per a fer-lo creïble davant dels seus súbdits:

Devetz esser tostemps ab cara alegra, mas no molt rient, mas bé acuyllent, car masa riura e masa parlar e masa moura los uyls e'l cap fan menysprear lo príncep, e'l contrari lo fa prear, car és indici de saviea, la qual ab composta alegria fa lo príncep amabla per excés.

primer, ed. a cura de Curt Wittlin, Arseni Pacheco, Jill Webster *et al.*, Girona, Col·legi Universitari de Girona i Diputació de Girona, 1986, p. 142-143.

160. Robert E. LERNER, «Eiximenis i la tradició profètica», *Llengua & Literatura* (Barcelona), vol. 17 (2006), p. 21-24.

161. Curt WITTLIN, «El rei Pirro de Roma en el “Dotzè del Cristià” de Francesc Eiximenis. Crítica encoberta de la política sarda del rei Pere de Catalunya», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 25, núm. 2 (1995), p. 653-654.

162. Paolo EVANGELISTI, «Credere nel mercato, credere nella “res publica”. La comunità catalano-aragonesa nelle proposte e nell'azione politica di un esponente del francescanesimo mediterraneo: Francesc Eiximenis», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 33, núm. 1 (2003), p. 81-82.

163. Josep Maria POU I MARTÍ, *Visionarios, bequinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*, Madrid, Colegio Cardenal Cisneros, 1991, p. 397-402.

164. «When Maria and Martí came to the throne the Franciscans rose with them, including figures such as Pere Martí, Francesc Eiximenis, Joan de Tahust, Joan Eximeno and Bartomeu Borràs, who served as confessors, spiritual advisors, political counselors and diplomats»: Núria SILLERAS-FERNÁNDEZ, *Power, piety and patronage in Late Medieval Queenship*, Nova York, Palgrave Macmillan, 2008, p. 126.

165. Ramon FERRER, «Documents», a Ramon FERRER (ed.) *Eiximenis i la seva obra*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2010, p. 34.

166. Pietro CORRAO, «Cultura politica franciscana alla corte dei Re di Sicilia: una lettera di Francesc Eiximenis (1392)», *Miscellanea di Studi Storici* (Arcavata di Rende), vol. IX (1992-1994), p. 85-96.

167. Paolo EVANGELISTI, «Credere nel mercato, credere nella “res publica”. La comunità catalano-aragonesa nelle proposte e nell'azione politica di un esponente del francescanesimo mediterraneo: Francesc Eiximenis», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 33, núm. 1 (2003), p. 104-117.

I li aconsella com regir: essent «clement e piadós més que rigorós», caut en prendre decisions perquè seria lleig haver de corregir-se després, lliberal —com Alexandre, el príncep ha de dir «mia sia la honor e vostra la roba»—, atent a les novetats —«pensar que tota novitat qual que sia davala de Déu»—, curós amb la societat urbana —«eser amador de las comunitatz e de la cosa pública»—, prudent fins al punt de no declarar guerres sense llur consentiment i generós en les donacions als franciscans. Més enllà d'aquestes recomanacions genèriques, Eiximenis concretarà segons les circumstàncies, com en aconsellar una protecció especial sobre Martí el Jove, bo i més tenint en compte la facilitat pels enverinaments i les fetilleries que hi ha a Sicília.¹⁶⁸

De fet, Eiximenis està molt atent a la política concreta, i la seva proximitat a la casa reial li facilita la coneixença de molts intersticis poc divulgats. Convençut que el guiatge en tots els afers materials forma part dels seus deures, ell evidencia un gran interès a participar en el joc polític, criticant el monarca quan discrepa de les seves decisions¹⁶⁹ o fins i tot del seu tarannà i la seva actitud,¹⁷⁰ evidenciant estar al corrent de decisions amagades¹⁷¹ i tractant d'incidir en futures preses de posició.¹⁷² Tot plegat, però, ho farà amb cura: a voltes evitarà escriure en català allò que li podria provocar majors crítiques i ho deixa discretament en llatí,¹⁷³ i sempre efectua aquests judicis de forma críptica, encofurnant narracions i noms,¹⁷⁴ tant per a evitar represàlies com per una característica ambigüïtat amb què tracta de quedar bé amb tothom.¹⁷⁵

168. Ramon FERRER, «Documents», a Ramon FERRER (ed.) *Eiximenis i la seva obra*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2010, p. 34.

169. Curt WITTLIN, «El rei Pirro de Roma en el “Dotzè del Cristià” de Francesc Eiximenis. Crítica encoberta de la política sarda del rei Pere de Catalunya», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 25, núm. 2 (1995), p. 647-654.

170. David J. VIERA, «Francesc Eiximenis's dissension with the Royal House of Aragon», *Journal of Medieval History* (Amsterdam), vol. 22, núm. 3 (1996), p. 259-261.

171. Curt WITTLIN, «Francesc Eiximenis and the state secret of King Peter's “Ordinance for count officials”», *Catalan Review*, vol. 16, núm. 1-2, p. 229-242; Curt WITTLIN, «Francesc Eiximenis i el secret nacional de les “Ordinacions de la Cort” del rei Pere el Cerimoniós», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* (Barcelona), vol. 51 (2007-2008 [2009]), p. 75-90.

172. Curt WITTLIN, «¿Es veritat que Francesc Eiximenis “inventava autors, títols de llibres, i noms de reis i d'altres persones” i que patia una “ingenuïtat i credulitat sense límits”?», a Sadurní MARTÍ (coord.), *Actes del Tretzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, vol. 3, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007, p. 35-55.

173. Curt WITTLIN, «“Quae maxime damnant animas principum”: Fünf antimonarchische Capitel im “Pastorale” des Francesc Eiximenis», a *Zeitschrift für Katalanistik - Revista d'Estudis Catalans* (Tübingen), vol. 2 (1989), p. 107-112.

174. Curt WITTLIN, «Eiximenis i la destitució dels reis Pirro, Trocus de Persia, Torpeius, Salopi i Lleó: crítiques encobertes del rei Pere en el “Dotzè”», a *Actes del Novè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica* (Barcelona, 26-28 de maig de 1998), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, p. 501-527.

175. Lluís BRINES, *La filosofia social i política de Francesc Eiximenis*, Sevilla, Grupo Nacional de Editores, 2004, p. 110-115.

Podria semblar que Eiximenis manqués de criteri ferm, o que l'adaptés segons les circumstàncies. Tanmateix, en el simple fet de criticar el monarca, veladament evidencia unes conviccions pròpies.¹⁷⁶ Tot sembla indicar que a Eiximenis, en el fons, no li agrada el tarannà ni de Pere el Cerimoniós ni de cap dels seus dos fills reis, Joan i Martí, en coherència amb l'esquema civopolític propugnat pel menoret, que contempla la gran capacitat de decisió dels estaments i deixa en mans del sobirà els aspectes més executius, fins i tot militars, tal com creu que feren monarques com Jaume I, Pere el Gran i Jaume II.¹⁷⁷ Alhora, tem que els costums afrancesats introduïts per l'esposa de Joan I, Violant de Bar, provoquin una relaxació dels costums nostrats, mentre que, en canvi, la muller de Martí, Maria de Luna, és percebuda per Eiximenis com a model de dona cristiana i governant.¹⁷⁸ Són discrepàncies que converteix en consell ofert als sobirans i als infants —aconsella al rei Martí que, com a rei, no li pertoca passar tant temps dins de convents—, però que no li fan perdre la proximitat amb tota la família reial. Ja el 1373, Pere el Cerimoniós expressa gratitud «per los serveys que. ns ha fet»,¹⁷⁹ posició que encara es remarcarà en els anys següents.¹⁸⁰ Eiximenis aconsella els diferents membres de la casa del sobirà, i n'espera rebre les necessàries compensacions econòmiques,¹⁸¹ tal com expressa a l'infant Martí:

He proposat de acabar-vos lo libra que.m faés començar on sia posat lo regiment reyal e us soplich que fasatz treladar lo libra que he ordonat de cavalleria e bon regiment ed la cosa pública, car tot ho faretz scriure per cent florins e per menys, e serà a vós e als vostros lum e gran directori en totz vostros afers.¹⁸²

103

Els predicadors gaudeixen d'una forta incidència sobre la població, la qual orienten mitjançant la predicació, cosa que pot condicionar les actituds socials i polítiques. L'Església n'és ben conscient i, al llarg de les diferents disputes jurisdiccionals, sovint les autoritats eclesiàstiques han acompanyat les seves postures del control d'allò que «per plateas et vicos et per tronas predicari publice fecis-

176. Eiximenis «era massa realista i pragmàtic per a fixar-se per a tota la vida en una mateixa ideologia política»: Curt WITTLIN, «Eiximenis i la creença dels cerlitans que “cap rei es salvarà”. Dotzè, 123, Pastoral, 36, Vida de Jesucrist, 4/57», a Germà COLÓN, Tomàs MARTÍNEZ i Maria Pilar PEREA (ed.), *La cultura catalana en projecció de futur: Homenatge a Josep Massot i Muntaner*, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I, 2004, p. 513.

177. David J. VIERA, «Francesc Eiximenis's dissension with the Royal House of Aragon», *Journal of Medieval History* (Amsterdam), vol. 22, núm. 3 (1996), p. 249-261.

178. David J. VIERA, «Francesc Eiximenis and the Royal House of Aragon: a mutual Dependence», *Catalan Review*, vol. 3 (1989), p. 183-189.

179. Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-èval*, vol. 1, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1908 (facsimil, 2000), p. 249.

180. Josep Maria POU I MARTÍ, *Visionarios, bequinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*, Madrid, Colegio Cardenal Cisneros, 1991, p. 397-402.

181. Pedro CÁTEDRA, «Francesc Eiximenis y don Alfonso de Aragón», *Archivo Ibero-Americano* (Madrid), vol. 42 (1982), p. 75-79.

182. Ramon FERRER, «Documents», a Ramon FERRER (ed.) *Eiximenis i la seva obra*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2010, p. 34.

se», malgrat l'enuig de l'autoritat règia, que interpreta un ús inadequat de la predicació.¹⁸³ Francesc Eiximenis és ben conscient que el verb dels predicadors pot atraure o allunyar el poble de la Corona. Ho assumeix amb naturalitat en pressionar, per exemple, l'infant Martí a fi d'obtenir un donatiu:

Senyor, trametez al convent qualque poch de forment o uns deu o vint florins d'aquels que Déus vos ha datz, e lavors cantarem e balarem davant Jhesucrist e sent Francesch, e cridarem per les tronas: «Viva, via lo senyor duch de Cicília.»¹⁸⁴

En interpretar que el poder del monarca sols es vivifica per la voluntat popular, Eiximenis enllaça plenament amb les postures defensades per les respectives cúpules urbanes, que en la mateixa pretensió veuen el reflex polític de la seva puixança social, econòmica i territorial. La incidència dels governs municipals s'expressa piramidalment sobre el territori mitjançant la pretensió de coordinar estratègies representatives o, clarament, la circulació de notícies i informacions.¹⁸⁵ El govern de la ciutat de Barcelona malda per visualitzar una preeminència sobre el conjunt de la Corona i amb tota la intenció s'adreça epistolament als homòlegs de Saragossa i València. Aquests governs culminen les respectives piràmides urbanes a Aragó i al regne valencià¹⁸⁶ i, en conseqüència, en reivindiquen la capitalitat tot fomentant, institucionalment i simbòlica, el sentiment col·lectiu.¹⁸⁷

104

De fet, cadascun dels territoris ha cohesionat la societat respectiva amb les corresponents, situació que la monarquia no ha pogut més que confirmar. Ja el 1277 Pere el Gran ha de regular que en el seu seguici «els cavallers e fills de cavaller» no segueixin el rei itinerant quan aquest canviï de territori dins de la Corona,¹⁸⁸ i a les Corts de 1292 Jaume II accepta que, a Catalunya, els oficials siguin catalans,¹⁸⁹ mesura que s'anirà repetint en normatives baronials i locals, tot

183. Flocel SABATÉ, «L'Església secular catalana al segle XIV: la conflictiva relació social», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 28 (1998), p. 778-779.

184. Ramon FERRER, «Documents», a Ramon FERRER (ed.), *Eiximenis i la seva obra*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2010, p. 34.

185. Flocel SABATÉ, *El territori de la Catalunya medieval: Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'edat mitjana*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1997, p. 166-172.

186. Flocel SABATÉ, «La organización central de la Corona de Aragón cismarina», a José Ángel SESMA (coord.), *La Corona de Aragón en el centro de su historia, 1208-1458: La monarquía aragonesa y los reinos de la Corona*, Saragossa, Universidad de Zaragoza, 2010, p. 412-414.

187. Jean-Pierre BARRAQUÉ, «Entre religión real y religión urbana», *En la España Medieval* (Madrid), vol. 31 (2008), p. 249-274 i 255-256.

188. Pròsper de BOFARULL, *Procesos de las antiguas Cortes y Parlamento de Cataluña, Aragón y Valencia*, vol. VI, Barcelona, Establecimiento litográfico y tipográfico de D. José Eusebio Monfort, 1850, p. 23.

189. «Cortes de Cataluña», a *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña*, vol. I, Madrid, Real Academia de la Historia, 1896, p. 155-156; *Constitucions y Altres Drets de Catalunya*, llibre I, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1995, p. 158-189.

esperant que els oficials «sien hòmens naturals del Principat».¹⁹⁰ Clarament, el 1358 els nobles catalans són molt contundents en negar-se a secundar la crida reial en defensa d'Aragó i de València respecte de l'atac castellà perquè «el territori ha d'ésser defensat pels súbdits i no pels estranys, i com a tals cal considerar els catalans respecte als valencians i als aragonesos, puix que, bé que tenen el mateix príncep, es regeixen per dret distint».¹⁹¹ Les institucions centrals de la Corona també es van regionalitzant progressivament, com succeeix amb els arxius de la cancelleria règia, les funcions del mestre regional o fins i tot el Consell Reial, en una dinàmica que culminarà al segle xv,¹⁹² mentre que la procuració general —governació general des de 1363— s'anirà buidant de capacitats en benefici dels «portant veus de la general governació» a cada territori, que precisament són popularment coneguts com a governadors.¹⁹³

La feblesa exactiva de la Corona, la cohesió de les cúpules socials i l'afermament de les identitats regionals catalitzen arran de la guerra amb Castella. La necessitat d'obtenir ajut dels estaments per a detenir l'ofensiva exterior, provinent d'una Castella més forta,¹⁹⁴ desemboca en un sistema fiscal que es pot anomenar d'estat pel seu caràcter universal dins de la Corona,¹⁹⁵ però que precisament es posa en mans dels estaments i dels seus representants territorials, sancionant, per tant, una fragmentació regional sols unida per la Corona i, a partir d'ara, visualment separada mitjançant les duanes i amb unes diputacions que aniran acaparant la representativitat respectiva.¹⁹⁶ Es comparteix un sentiment d'identificació amb el territori,¹⁹⁷ coherent amb l'articulació institucional i amb les propostes que els òrgans representatius aniran afermant a mesura que s'avanci en el segle xv.¹⁹⁸

190. Josep Maria PONS I GURI, *Llibre de la Universitat de la Vila de Blanes*, Blanes, Ajuntament de Blanes, 1969, p. 138.

191. José Luis MARTÍN, «Les Corts catalanes del 1358», *Estudis d'Història Medieval* (Barcelona), vol. 4 (1971), p. 23.

192. Flocel SABATÉ, «Corona de Aragón», a Pedro Andrés PORRAS, Eloísa RAMÍREZ i Flocel SABATÉ, *Historia de España: La época medieval: Administración y gobierno*, Madrid, Istmo, 2003, p. 350-377.

193. Flocel SABATÉ, «La governació al Principat de Catalunya i als comtats de Rosselló i Cerdanya», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval* (Alacant), vol. 12 (1999), p. 23-25.

194. Maria Teresa FERRER I MALLOL, *Entre la paz y la guerra: La Corona catalano-aragonesa y Castilla en la Baja Edad Media*, Barcelona, CSIC, 2005, p. 349-500.

195. Manuel SÁNCHEZ, *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*, Vic, Eumo, i Girona, Universitat de Girona, 1995, p. 119-134.

196. José Ángel SESMA, «La fijación de fronteras económicas entre los estados de la Corona de Aragón», *Aragón en la Edad Media* (Saragossa), vol. 5 (1983), p. 141-165.

197. José Ángel SESMA, «El sentimiento nacionalista en la Corona de Aragón y el nacimiento de la España moderna», a Adeline RUCQUOI (coord.), *Realidad e imágenes del poder: España a fines de la Edad Media*, Valladolid, Ámbito, 1988, p. 215-230.

198. José A. ARMILLAS i Enrique SOLANO, «Proyección del poder real sobre Aragón en la construcción del absolutismo (1495-1645)», a Esteban SARASA i Eliseo SERRANO (COORD.), *La Corona de Aragón y el Mediterráneo: Siglos XV-XVI*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1997, p. 333-334.

Així singularitzats, els territoris es disputen reivindicativament la preeminència, cosa que no deixa de reflectir l'evolució dels equilibris dins de la Corona: mentre que a inicis del Compromís de Casp, el comte de Cardona raona la superioritat catalana —«quod comitatuts Barchinone fuit unitus regno Aragonum principaliter et non accessorie»—,¹⁹⁹ a la sortida, Berenguer de Bardaixí exigeix la dels aragonesos —«preeminencia y libertad como aquellos eran cabeza»—,²⁰⁰ controvèrsia que no deixa de retratar l'evolució en el pes polític respecte.²⁰¹ I precisament en un segle xv de predomini valencià, Belluga exposarà els dubtes respecte a la preeminència de Catalunya o de València, en entendre que «provincia Cathaloniae debeat praeferrri tanquam maior populosa et mair provincia et magis antiqua tempore Christianorum», però mantenint el dubte en constatar que, jurídicament, «provincia Valenciana est regnum principis auctoria coronatum merito praeextollendum provinciae».²⁰²

Francesc Eiximenis assumeix aquestes dinàmiques identitàries i les comparteix, tot precisant la identitat valenciana separadament de la catalana. Per això es refereix al regne de València emprant diversos mots de significació col·lectiva, com ara poble, país, terra o pàtria.²⁰³

Els processos de cohesió territorial i les dinàmiques de representativitat social menen a preguntar-se pel sentit d'identitat col·lectiva i, en definitiva, a qui encabeix la «cosa pública».

ELITS URBANES I COSA PÚBLICA

Les dinàmiques socioeconòmiques, polítiques i culturals del segle xii han consolidat la percepció i la reivindicació de l'individu dotat d'una capacitat reflexiva i sensitiva²⁰⁴ i d'una responsabilitat dels propis actes, com desenvolupa el raonament filosòfic i teològic.²⁰⁵ Alhora, també han fomentat i validat argu-

199. Pròsper de BOFARULL, *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, vol. I, Barcelona, Establecimiento litográfico y tipográfico de D. José Eusebio Monfort, 1847, p. 297.

200. Antonio UBIETO, *El Compromiso de Caspe*, Saragossa, Anubar, 1980, p. 9.

201. Flocel SABATÉ, «El Compromís de Casp», a Ernest BELENGUER (dir.), *Història de la Corona d'Aragó*, vol. I, Barcelona, Edicions 62, 2007, p. 287-304.

202. Pere BELLUGA, *Speculum Principum ac Iustitiae*, París, Galliot du Pré, 1530, f. 10v.

203. Paolo EVANGELISTI, «Credere nel mercato, credere nella "res publica". La comunità catalano-aragonesa nelle proposte e nell'azione politica di un esponente del francescanesimo mediterraneo: Francesc Eiximenis», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 33, núm. 1 (2003), p. 95-96.

204. Colin MORRIS, *The discovery of the individual: 1050-1200*, Toronto, Buffalo i Londres, University of Toronto Press i Medieval Academy of America, 1987 (primera edició 1972); Jean Charles PAYEN i Franciscus Nicolaas Maria DIEKSTRA, *Le roman*, Turnhout, Brepols, 1975; Caroline Walker BYNUM, «Did the Twelfth Century Discover the Individual?», *Journal of Ecclesiastical History* (Cambridge), vol. 31 (1980), p. 1-17.

205. Alain de LIBERA, *Archéologie du sujet*, 1, *Naissance du sujet*, París, Librairie Philosophique J. Vrin, 2007.

mentalment la creixent reivindicació col·lectiva en els organismes de govern i pressió política, amb la progressiva validació de les aspiracions i representacions col·lectives²⁰⁶ i la generalització de la noció d'«utilitas communis».²⁰⁷ Aquestes línies es desclouen fructíferament en els grans pensadors del segle XIII, començant per Albert Magne i Tomàs d'Aquino, gràcies sobretot a la incorporació d'Aristòtil,²⁰⁸ justificant tant l'àmbit individual com l'esfera col·lectiva, cosa que mena a la disquisició entre particular i bé comú, entre persona i comunitat.²⁰⁹ D'aquesta manera, el raonament avança amb intensitat vers una teorització sobre els diferents vessants del «bonnum commune»: l'amor, la virtut, la justícia o el bon govern.²¹⁰ Es concorda així amb les aportacions jurídiques coetànies. Gracià ja havia incorporat en part aquestes preocupacions, i els canonistes posteriors ho desenvoluparan dins del dret de l'Església, al mateix temps que els romanistes reprenen la mateixa qüestió des de Justinià.²¹¹ Certament, la recuperació i difusió del dret romà des del segle XII ja havia estès una distinció, elemental però ben clara, entre públic i privat.²¹² «Publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem», segons la cèlebre definició d'Ulpià.²¹³ Una glosa medieval d'aquest text identifica l'àmbit públic amb la cosa pública i el posa en relació amb les disputes entorn de la jurisdicció

206. «The revolutionary consequences of twelfth-century masters' reactionary agenda are evident elsewhere. Exegetas endowed the people with constitutional rights and advocated popular duties with far-reaching —at least in theory— political consequences. Toward the end of the century, Peter the Chanter, Stephen Langton, and Radulphus Niger (d. ca 1200) found a place for the “populus” in royal accessions and made it a participant in the participation in important royal decisions for a popular “consilium”»: Philippe BUC, «Principes gentium dominantur eorum»: Princely Power Between Legitimacy and Illegitimacy in Twelfth-Century Exegesis», a Thomas N. BISSON (ed.), *Cultures of Powers. Lordship, Status, and Process in Twelfth-Century Europe*, Filadèlfia, University of Pennsylvania Press, 1995, p. 324-325.

207. Yves SASSIER, «Bien commun et “utilitas communis” au XIIe siècle, un nouvel essor?», *Revue Française d'Histoire des Idées Politiques* (París), vol. 32, núm. 2 (2010), p. 249-258.

208. Bénédicte SÈRE, «Aristote et le bien commun au Moyen Âge: une histoire, une historiographie», *Revue Française d'Histoire des Idées Politiques* (París), vol. 32, núm. 2 (2010), p. 277-284.

209. Maurice de WULF, *The system of Thomas Aquinas*, Nova York, Dover Publications, 1959, p. 53-66.

210. Matthew S. KEMPSHALL, *The common good in late medieval political thought*, Oxford, Oxford University Press, 2006, p. 26-129.

211. Giacomo TODESCHINI, «Participer au bien commun: la notion franciscaine d'appartenance à la “civitas”», a Elodie LECUPPRE-DESJARDIN i Anne-Laure van BRUAENE (dir.), *De Bono Communi: The Discourse and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.)*, Turnhout, Brepols, 2010, p. 225.

212. Gustav RADBRUCH, *Introducción a la filosofía del derecho*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 2005, p. 91.

213. Javier GARCÍA MARTÍN, «En los orígenes del derecho comparado. Pierre Rebuffi (1497?-1557) y la creación de una tradición jurisprudencial salmantina en el comentario del derecho regio», a Salustiano de DIOS, Javier INFANTE i Eugenia TORIJANO (ed.), *Juristas de Salamanca (siglos XV-XX)*, Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, 2009, p. 17.

suprema: «id est, ad statum rei publice, unde ius quod pertinet ad regimen imperii ius publicum dicitur».²¹⁴

Els juristes romanistes incorporen immediatament aquesta accepció en el discurs d'enfortiment del poder regi: en un escenari de jurisdiccions fragmentades com el català, pot semblar similar la capacitat jurisdiccional exercida pels diferents detentors de jurisdicció, cadascú en el seu domini, però en realitat és ben diferent, segons el raonament romanista, perquè, com especifica Pere Albert, al segle XIII, «lo rey fa el manament per rahó de profit públic, e profit públic val més que privat».²¹⁵ S'impulsa així tot un esforç per identificar la capacitat règia amb el benefici públic i la baronial amb el privat. Per això es podrà pretendre determinar «si contra dret y utilitat pública serà alguna cosa impetrada» entre les disposicions emeses en virtut del gaudi de jurisdiccions baronials.²¹⁶ Al llarg del segle XIV, els monarques empen reiteradament aquesta identificació amb el bé públic, tal com es presenta Pere el Cerimoniós el 1356: «Nós, qui som príncep e senyor e garde del bé de la cosa pública.»²¹⁷ Explícitament ho recalcarà quan s'oposi a pràctiques baronials.

El 1385, el duc de Girona, l'infant Joan, com a governador general, imposa un ban a Vic contra qui «gos acompanyar, dar sosteniment favor ni ajuda ab armes dins la dita ciutat e termes e regalies de aquella a cavaller hom de peratge, ho qualsevol altra persona stranya qui aia offesa o dampnificada o injuriada alcuna persona ciutadana qui stiga ho habit en la dita ciutat e termes o regalies d'aquella», i la crida corresponent comença dient: «Ara hoiats per manament del senyor duch, ordena e mana lo dit senyor, per bé e utilitat de la cosa pública.»²¹⁸ En realitat, tot el govern regi va adreçat al bé comú i, per això, l'expressió «cosa pública» és constantment present. Així, el 1408, en renyar el sotsveguer de Pallars pel mal estat de molts castells, el rei Martí indica que la situació va en «gran menyspreu de nostra Reyal maiestat e no poch perill e damnatge de la cosa publica».²¹⁹ El sobirà disposa tots els seus oficials per al bé de la cosa pública²²⁰ i, per tant, si algun veguer és negligent amb l'ofici, com s'acusa al de Manresa el 1399, haurà provocat el «perjudici de la cosa pública de la dita ciutat i vegueria».²²¹ Amb tota naturalitat, els designats exerciran les seves funcions esmentant constantment la cosa pública: en disposar el 1326 l'arranjament de la

214. GAINES POST, *Studies in Medieval Legal Thought: Public law and the State, 1100-1322*, Clark, The Lawbook Exchange, 2006, p. 340.

215. PERE ALBERT, «Commemoracions», a *Usatges de Barcelona i Commemoracions de Pere Albert*, Barcelona, Barcino, 1933, p. 187.

216. GUILLERM M. DE BROCA, *Historia del Derecho de Cataluña especialmente del civil y exposición de la instituciones del derecho civil del mismo territorio en relación con el código civil de España y la jurisprudencia*, Barcelona, Herederos de Juan Gili editores, 1918 (facsimil: Barcelona, Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, 1985), p. 267.

217. AHCG I.1.2.1, lligall 6, llibre 1, f. 187r.

218. AHMV, Llibre de Privilegis, XIX, f. 164v.

219. ACA, Cancelleria, reg. 2002, f. 39r.

220. ACA, Cancelleria, reg. 2217, f. 31v.

221. ACA, Cancelleria, reg. 2218, f. 6v.

costa de la Mallencosa en el camí entre Manresa i Prats de Segarra —«per los quals camins va hom de les ciutats de Jerona, de Menresa e de Vich a la ciutat de Leyda e a les villes de Cervera, de Tarrega e des Prats de Segarra»—, el sotsveguer reial de Manresa i Bages ho fa a fi d'«esquivar los perills qui per les asprures e estretures dels dits camins se poria esdevenir e volens provehir a profit de la cosa publica e dels passans per los dits camins».²²²

La distinció entre mer i mixt imperi és assumida per la Corona en el mateix sentit d'afermar la pròpia capacitat, reivindicant així la jurisdicció superior en mans règies i reconeixent la inferior als detentors baronials, tal com intensifica Jaume II entre d'altres mesures assumides en les dues primeres dècades del segle XIV per tal d'incrementar el poder regi.²²³ Per una banda, aquest dualisme de drets i propietat, paral·lel al dualisme en la possessió emfitèutica, tendeix a diluir delimitacions entre dret públic i privat.²²⁴ Sobretot, però, la mateixa distinció entre mer i mixt imperi permet als juristes «feudistes» invocar el dret romà per reforçar les posicions baronials.²²⁵ Molts detentors de jurisdicció gaudeixen de prou força per a encarar-se al monarca, al·legant un ple domini ben justificat per la continuada tradició.²²⁶ Aquestes actuacions s'assumeixen com una responsabilitat, encomanada per Déu,²²⁷ per a regir correctament els súbdits. Amb tota naturalitat, el 1327, els senyors de Santa Coloma de Queralt emeten privilegis sobre la vila «essent propi de l'ofici dels nobles, magnats y barons de Catalunya concedir franqueses e immunitats tant als cristians com als juheus de la seva jurisdicció».²²⁸ I, en general, la població s'adreça als diversos senyors, tot esperant que, a canvi de rebre les corresponents exaccions, exerceixin una funció de defensa i garantia de justícia, al marge de trobar-se sota una jurisdicció reial o baronial, «car per ço són possats los senyors per les Ciutats, per les viles e per los castells, e ls són dades les rendes per tal que deffenen los lurs sotmesos e façen justícia dels mal faytors».²²⁹

Fins i tot Pere el Cerimoniós, en pretendre efectuar, davant les Corts reu-

222. AHMM, Fons del veguer, llibre 1323-1328, sense numerar.

223. Flocel SABATÉ, «Discurs i estratègies del poder reial a Catalunya al segle XIV», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 25 (1995), p. 623.

224. Jesús LALINDE, «El pensamiento jurídico de Jaume Callís», a Tomàs de MONTAGUT (ed.), *Història del pensament jurídic*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 1999, p. 118.

225. Gérard GIORDANENGO, «Les feudistes (XIIe-XVe s.)», a Aquilino IGLESIA (ed.), *El dret comú: Actes del Segon Simposi Internacional (Barcelona, 31 maig - 1 juny de 1991)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1992, p. 76-77.

226. Charles BAUDON DE MONY, *Relations politiques des Comtes de Foix avec la Catalogne jusqu'au commencement du XIVe siècle*, París, Alphonse Picard et fils, 1896, p. 281-282.

227. Flocel SABATÉ, «Poder i territori durant el regnat de Jaume I. Catalunya i Aragó», a Jaume I: *Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, vol. 1, *El poder reial i les institucions. La política internacional. La família reial i la política successòria. La figura de Jaume I. El món cultural i artístic*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2011, p. 61-129.

228. Joan SEGURA, «Aplech de documents curiosos e inèdits fahents per la Història de las Costums de Catalunya», a *Jochs Florals de Barcelona 1883*, Barcelona, Estampa de la Renaixensa, 1883, p. 260.

229. ACAC, pergamí 81.

nides a Tarragona el 1370, un elogi del bon govern propi de la dinastia, ha de reconèixer unes mateixes característiques de bon govern per part de «tot rey e tot Príncep e tot senyor o tot hom a qui és comanat regiment de gents».²³⁰ Amb la mateixa coherència, els representants de les viles del vescomtat de Cabrera demanaran privilegis al seu senyor per a la «conservació de la república e bé comú».²³¹ Per tant, els nobles també reivindicaran la seva imbricació amb el bé públic, tal com recalcaran al segle xv,²³² i s'acolliran a aquesta expressió en acordar entre ells com es presenten el duc de Medina Sidonia i el comte d'Arcos en coalitzar-se el 1450: «Miembros del cuerpo místico de la cosa pública d'estos Reynos de Castilla e de León, tanto principales como demuestra la esperiencia de nuestros linajes, estados e casas e haciendas e naturaleza.»²³³ En un sentit semblant, a França, en encarar-se els nobles contra el propi monarca, el 1465²³⁴ ho faran «per l'entreprinse qu'ilz appelloient le bien publicque», i en tractar de fer-se amb la capital del regne, s'explica que «on tiroit devant Paris pour essayer se on pourroit reduyre la ville à vouloir entendre au bien de la chose publicque du royaulme».²³⁵

Aquesta mescla dels propis interessos i el pretès benefici comú té encara arrels més profundes entre la cúpula dirigent urbana. Certament, ja en el segle xi en poblacions com Barcelona i de manera ben generalitzada al segle xii, la cúpula dirigent ha assumit la representativitat conjunta i s'ha presentat com a mitjancera amb el senyor, en una nítida simbiosi entre els propis interessos i la invocació del benefici comú, tal com, per exemple, es pot apreciar tant en els arrelats prohoms barcelonins²³⁶ com en el nou grup dirigent veloçment desenvolupat a Lleida.²³⁷ La ràpida recepció del dret romà²³⁸ hi aporta la terminologia adient entorn del bé públic. El desenvolupament de formes solidàries entorn de

230. «Cortes de Cataluña», *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña*, vol. III, Madrid, Real Academia de la Historia, 1900, p. 47.

231. Josep Maria PONS I GURI, *Llibre de la Universitat de la Vila de Blanes*, Blanes, Ajuntament de Blanes, 1969, p. 136.

232. María Concepción QUINTANILLA, «La nobleza», a José Manuel NIETO SORIA (dir.), *Orígenes de la monarquía hispánica: Propaganda y legitimación (ca. 1400-1520)*, Madrid, Dykinson, 1999, p. 85-86.

233. Isabel PASTOR, *Grandeza y tragedia de un valido: La muerte de Don Álvaro de Luna*, vol. II, Madrid, Caja de Madrid, 1992, p. 270-272.

234. Claude GAUVARD, *La France au Moyen Âge du ve au xve siècle*, París, Presses Universitaires de France, 1996, p. 492-496.

235. Philippe de COMMYNES, *Mémoires*, vol. I, París, Société d'Édition Les Belles Lettres, 1964, p. 41 i 43.

236. Josep RIUS I SERRA, *Cartulario de «Sant Cugat» del Vallés*, vol. III, Barcelona, CSIC, 1947, p. 83.

237. Flocel SABATÉ, *Història de Lleida: Alta edat mitjana*, Lleida, Pagès Editors, 2004, p. 355-366.

238. André GOURON, «Un assaut en deux vagues: la diffusion du droit romain dans l'Europe du XIIe siècle», a Aquilino IGLESIA (ed.), *El dret comú: Actes del Primer Simposi Internacional (Barcelona, 31 maig - 1 juny de 1991)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1991, p. 47-63.

confraternitats i solidaritats d'ofici facilita el mateix raonament,²³⁹ alhora que, coetàniament, a les ciutats alemanyes i italianes, la difusió d'Aristòtil i, també, de Ciceró acompanya la teorització entorn del bé comú que encara prendrà més força de cara al segle XIV, tot incorporant conceptes com «fraternitas» i «caritas» en un afany no sols d'explicar, sinó també de visualitzar les justificacions i les idees i de plasmar-les en la pràctica.²⁴⁰

La noció de bé comú s'insereix perfectament en la definició urbana, i per això en territoris de forta articulació municipal s'incorpora dins del discurs justificatiu amb tota la retòrica moral, didàctica i de cohesió.²⁴¹ La «cosa pública» és constantment present en l'expressivitat urbana del segle XIV, identificada no sols amb la fiscalitat o l'assistència i la seguretat comunes,²⁴² sinó amb tots els vessants del benefici comú. El 1393, en imposar el comte d'Empúries cises als qui treuen virtualles del comtat, amb especial incidència sobre el gra, el vi i la mel, el govern de Girona s'adreça al rei en entendre que això genera «gran perjudici a la cosa pública de la ciutat i la vegueria de Girona».²⁴³ El bé urbanístic comú és també cosa pública, tal com reflecteix el privilegi reial de 1351 per tal «que ls jurats de Gerona puxen fer derrochar les obres dels ablerchs e d'altres hedificis qui donen fuschura a la cosa pública».²⁴⁴ Moltes actuacions i situacions poden beneficiar tant la cosa pública com la senyoria reial, però, en qualsevol cas, des del municipi es conceptualitzen ben separatament. La mateixa ciutat de Girona, en animar el monarca, el 1400, a participar en les redempcions jurisdiccionals, li expressa la coincidència en dir que el resultat serà «a honor e profit de la vostra senyoria e de la cosa pública».²⁴⁵ De fet, tots invoquen la cosa pública: quan Pere el Cerimoniós, el 1367, demana que es desplacin a entrevistar-se amb ell dos representants de la ciutat de Lleida, els diu que cal «per alguns affers fort necessaris e de gran profit de la cosa pública».²⁴⁶

111

239. Gervase ROSSER, «Guilds and confraternities: architects of unnatural community», a Elodie LECUPPRE-DESJARDIN i Anne-Laure van BRUAENE (dir.), *De Bono Communi: The Discourse and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.)*, Turnhout, Brepols, 2010, p. 224.

240. Elodie LECUPPRE-DESJARDIN i Anne-Laure van BRUAENE, «Du Bien Commun à l'idée du Bien Commun», a Elodie LECUPPRE-DESJARDIN i Anne-Laure van BRUAENE (dir.), *De Bono Communi: The Discourse and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.)*, Turnhout, Brepols, 2010, p. 1-2.

241. Claire BILLEN, «Dire le bien commun dans l'espace public. Matérialité épigraphique et monumentale du bien commun dans les villes des Pays-Bas, à la fin du Moyen Âge», a Elodie LECUPPRE-DESJARDIN i Anne-Laure van BRUAENE (dir.), *De Bono Communi: The Discourse and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.)*, Turnhout, Brepols, 2010, p. 87-88.

242. Albert RIGAUDIÈRE, «Donner pour le Bien Commun et contribuer pour les biens communs dans les villes du Midi français du XIIIe au XVe siècle», a Elodie LECUPPRE-DESJARDIN i Anne-Laure van BRUAENE (dir.), *De Bono Communi: The Discourse and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.)*, Turnhout, Brepols, 2010, p. 52-53.

243. AHCG I.1.2.1, lligall 7, llibre 2, f. 15r.

244. Christian GUILLERÉ, *Llibre Verd de la ciutat de Girona (1144-1533)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2000, p. 420-421.

245. AHCG, XV.4, lligall 1, llibre 2, sense numerar.

246. AHML, Llibre d'actes, 400, f. 68r.

Els uns i els altres —monarca, barons i cúpules urbanes— parlen en nom de la «cosa pública», encofurnant així els respectius interessos²⁴⁷ i fins i tot exposant pretensions contraposades.²⁴⁸ Tanmateix, en fer-ho, evidencien que la cosa pública és tot allò que afecta tothom, sigui l'espai urbanístic, la salubritat, l'abastament de la població, la defensa comuna, la circulació de productes o l'accés al Govern, tal com també s'esdevé en altres països veïns.²⁴⁹ Francesc Eiximenis així ho assumeix, i entén que en nom de la cosa pública cal establir ordinacions municipals i vetllar per tota mena d'aspectes comuns, com la defensa o la salubritat.²⁵⁰

Eiximenis entén, en el mateix sentit, que la cosa pública se situa al marge de jurisdiccions i espais: «És alguna comunitat de gentes ajustades e vivents sots una mateixa llei, e senyoria e costumes, si es vol aital ajustament sia regne o ciutat o vila o castell, o qualsevol semblant comunitat que no sia una casa sola.» En qualsevol dels casos, l'ajuntament de la diversitat és altament profitós, de tal manera que, perquè existeixi «cosa pública», la «comunitat deu ésser composta de diverses persones ajudants la un a l'altra segons llurs necessitats»:

Per experiència apar que havem mester moltes e diverses coses, axí com menjar, beure, vestir e calçar, e així de les altres coses, les quals no pot cascú fer per si mateix. E per tal en la cosa pública la un ajuda a l'altre venent-li què menjar, e l'altre venent-li què beure, e l'altre què vestir e l'altre que calçar. E així la u ajuda a l'altre e en aquesta manera persevera la cosa pública bastada com la un ajuda a l'altre.

Plantejat així, el bé comú esdevé una argumentació retòrica, però alhora atractiva, per a fonamentar una actuació conjunta. A les ciutats flamenques, abans de cloure's el segle XIII, és clarament «a mobilising factor, an emotional

247. Andrea ZORZI, «Bien commun et conflits politiques dans l'Italie communale», a Elodie LECUPPRE-DESJARDIN i Anne-Laure van BRUAENE (dir.), *De Bono Communi: The Discourse and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.)*, Turnhout, Brepols, 2010, p. 290.

248. També es pot apreciar en altres indrets, com al comtat holandès: «From c. 1400 onwards, referents to the Common Good are made in charters that came into being without any clear involvement of the subjects. In a last stage, the expression “bonum commune” was used by the Burgundian and Habsburg government to stress the interests of the prince against the subjects, subjects whose concepte they had borrowed»: Robert STEIN, Anita BOELE i Win BLOCKMANS, «Whose community? The origin and development of the concept of bonum commune in Flanders, Brabant and Holland (twelfth-fifteenth century)», a Elodie LECUPPRE-DESJARDIN i Anne-Laure van BRUAENE (dir.), *De Bono Communi: The Discourse and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.)*, Turnhout, Brepols, 2010, p. 169.

249. Eberhard ISENMANN, «The notion of the Common good, the concept of politics, and practical policies in Late Medieval and Early Modern German Cities», a Elodie LECUPPRE-DESJARDIN i Anne-Laure van BRUAENE (dir.), *De Bono Communi: The Discourse and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.)*, Turnhout, Brepols, 2010, p. 133-145.

250. David J. VIERA, Jordi PIQUÉ i Ramon CAMAÑO, «Malaltia i salut en l'obra de Francesc Eiximenis», *Caplletra* (Barcelona i València), vol. 48 (primavera 2010), p. 184-185.

and tactical term».²⁵¹ El raonament continuaria amb la reflexió d'Eiximenis: «Lo lligament de cascuna bona comunitat haja a ésser unitat e benvolença dels habitants e sia fundada en amor e concòrdia, e cascú no puixa haver de si mateix ço que ha mester.»²⁵²

Tanmateix la concreció social, a les coetànies ciutats i viles catalanes, mostra unes fissures contundents. El 1380, a Lleida, es visqué «un avalot que's feu per la mà menor e mijana contra la Cort e pahers de la dita Ciutat».²⁵³ A l'interior urbà, es viu una clara discrepància entorn de la càrrega fiscal, és a dir, entre aplicar talles proporcionals o imposicions indirectes, amb els grups inferiors acusant els qui detenen el poder local d'articular-lo de manera gens equitativa.²⁵⁴ Significativament, part d'aquestes diferències no s'articula en tensions socials obertes, sinó que enllaça amb els mecanismes de solidaritat en bàndols que estan quartejant totes les viles i ciutats.²⁵⁵ De fet, des dels primers moments, la cúpula urbana ha estat closa en poques mans, propiciant la pressió per tal que s'obris a nous integrants. Els diferents llinatges burgesos, centrant el patrimoni en la capacitat de diversificació i l'èxit d'inversió i jugant una política matrimonial amb enllaços amb altres famílies ciutadanes i amb la cessió de filles a la petita noblesa, experimenten una mobilitat que els permet exigir ser admesos en la cúpula urbana que controla el poder local, amb totes les conseqüències, incloent la relació amb la Corona. Per això, el regiment és tens i se succeeixen diverses reformes del sistema municipal a la primera meitat del segle XIV, tot imposant noves admissions a l'elit, com es viu paradigmàticament a Cervera, Tàrraga²⁵⁶ o Girona.²⁵⁷ Les tensions prosseguiran, sovint centrades entorn de les mans, és a dir, la seva composició i les seves relacions.

La tònica general és el creixent tancament del poder en poques mans, o sigui, la progressiva reducció de mobilitat en les capes superiors, en les quals arrela la permanència i l'alternança en el Govern i la piramidització de la socie-

251. Walter PREVENIER, «Utilitas communis in the Low Countries (thirteenth-fifteenth centuries): from social mobilisation to legitimation of power», a Elodie LECUPPRE-DESJARDIN i Anne-Laure van BRUAENE (dir.), *De Bono Communi: The Discourse and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.)*, Turnhout, Brepols, 2010, p. 216.

252. Francesc EIXIMENIS, *Regiment de la cosa pública*, ed. a cura de Daniel de Molins de Rei, Barcelona, Barcino, 1927 (facsimil, 1980), p. 39-40 (Francesc EIXIMENIS, *Regiment de la cosa pública*, ed. a cura de Josep Palomero, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2009, p. 44-45).

253. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, 373, f. 26r.

254. Flocel SABATÉ, «L'augment de l'exigència fiscal en els municipis catalans al segle XIV: elements de pressió i de resposta», a Manuel SÁNCHEZ i Antoni FURIÓ (coord.), *Col·loqui Corona, Municipis i Fiscalitat a la Baixa Edat Mitjana*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1997, p. 454.

255. Flocel SABATÉ, «Oligarchies and Social Fractures in the Cities of Lower Middle-Age Catalonia», a María ASENJO-GONZÁLEZ (ed.), *Oligarchy and Patronage in Late Medieval Spanish Urban Society*, Turnhout, Brepols, 2009, p. 14-25.

256. Jaume RIBALTA i Max TURULL, *Alguns aspectes del règim municipal de Tàrraga i Cervera al segle XIV*, Tàrraga, Publicacions del Grup de Recerques de les Terres de Ponent, 1987, p. 51-73.

257. Santiago SOBREQÜÉS, *Societat i estructura política de la Girona medieval*, Barcelona, Curial, 1975, p. 80-81.

tat. La cúpula esdevé ben selecta, fins i tot amb denominacions específiques —ciudadans honrats a Barcelona i a Lleida, ciudadans a Girona, burgesos a Perpinyà... — que no fan més que blindar la posició respecte de les capes inferiors del mateix col·lectiu urbà.²⁵⁸ És el que advertirà Pere Miquel Carbonell al segle xv, quan, en eixamplar-se l'accés al govern de la ciutat de Barcelona, diu que, malgrat aquestes oscil·lacions, allò normal és que el govern local resti clos en la seva cúpula: «A poch a poch lo dit regiment tornarà a son loch, expel·lint-ne tots los dits tres estaments de mercaders, artistes e menestrals.»²⁵⁹ De fet, també a Itàlia, el govern municipal en nom del poble resta, en realitat, clos, des del mateix segle xiii, «entre les mains d'une très étroite oligarchie de grandes familles», per dir-ho amb les paraules de Jean-Claude Maire-Vigueur.²⁶⁰

En realitat, Francesc Eiximenis reprèn la imatge paulina de la societat com un cos per a mostrar una realitat no pas unitària, sinó composta per tres grups socials:

La cosa pública és composta sumàriament de tres estaments de persones, ço és, de menors, mitjanes e majors; e aquesta composició aital és així, com un Cos humanal compost de diversos membres; e així ho diu sant Pau Ad Romanos XII.²⁶¹

Ben significativament, doncs, identifica el conjunt de la cosa pública amb una divisió social basada en la capacitat econòmica. Concorda amb els plantejaments coetàniament efectuats per altres autors franciscans que formulen articulacions socials en funció de l'edat o, obertament, per estatus social,²⁶² deixant de banda, doncs, altres criteris més d'ordre estamental.²⁶³ Aquest indicador tampoc no el té present Eiximenis quan passa a descriure el cos que conforma la societat:

Víctor, parlant de aquesta matèria en lo seu tractat, volent ensenyar per quina manera la cosa pública era semblant al cos de l'hom, posa que en la cosa pública havia cap, e aquest és aquell qui ha lo regiment o senyoria; los ulls e les orelles són los jutges e els oficials; los braços són aquells qui defenen la cosa pública, ço és los cavallers e los hòmens d'armes; lo cor són los consellants; les parts

258. Flocel SABATÉ, «Ejes vertebradores de la oligarquía urbana en Cataluña», *Revista d'Història Medieval* (València), vol. 9 (1998), p. 136-138.

259. Pere Miquel CARBONELL, *Cròniques d'Espanya*, vol. II, ed. a cura d'Agustí Alcoberro, Barcelona, Barcino, 1997, p. 204.

260. Jean-Claude MAIRE-VIGUEUR, *Cavaliers et citoyens: Guerre, conflits et société dans l'Italie communale XIIe-XIIIe siècle*, París, Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, 2003, p. 403.

261. Francesc EIXIMENIS, *Lo Crestià: (Selecció)*, ed. a cura d'Albert G. Hauf, Barcelona, Edicions 62 i La Caixa, 1983, p. 193.

262. Carla CASAGRANDE, *Prediche alle dome nel XIII secolo*, Milà, Bompiani, 1978.

263. Daniela ROMAGNOLI, «La courtoisie dans la ville: un modèle complexe», a Daniela ROMAGNOLI (dir.), *La Ville et la Cour: Des bonnes et des mauvaises manières*, París, Librairie Arthème Fayard, 1995, p. 68-69.

generatives són los preïcants e informants; les cuixes e cames són los menestrals; los peus que calciguen la terra són los pagesos qui.l colren e la exerciten per llur ofici tostemps.²⁶⁴

Eiximenis evidencia ser un bon observador de la societat en què viu: recalca la necessària unitat de la cosa pública, però tot seguit indica com a con-substancial la divisió en mans i, encara, sap que la realitat és tensa. Per això en fa advertència per tal de contribuir al fet que el poder municipal resti retingut pels qui, a parer seu, regiran adequadament. Clarament, adverteix que cadascun dels tres governs possibles poden degenerar: la monarquia en tirania, l'aristocràcia en oligarquia i el govern del poble en democràcia. Aquest darrer cas pot entelar les capacitats dels municipis, perquè «quant senyoreja lo poble, axí emperò que vol aflegir e empobrir e subjugar los rics, e ayal principat s'apella democràcia».²⁶⁵

El menoret entén que cal restringir el poder municipal a un grup superior ben determinat. Ben clarament, en definir la població urbana estructurada en tres mans, la inferior resta exclosa de l'accés al govern de la cosa pública i, per tant, d'una plena condició ciutadana.²⁶⁶ D'aquesta manera, s'esquiva el perill inherent al govern del poble i es deixa la capacitat d'escollir a un nombre menor de persones, les quals encara han de triar els millors entre ells per a poder governar degudament:

Jatsia que molts bons consells sien profitosos a la cosa pública, emperò aitals consells no ixen de la comunitat dels hòmens, car comunament no és bona per consellar en altes coses; e per tal, la multitut dels bons consells solament està en pocs hòmens. Raó si és, car saviesa no e troba sinó en pocs, segons que posa la Santa Escripura. Com, doncs, bons consells solament ixquen de savis hòmens, per tal solament en pocs hòmens està multitut de bons consells. De la qual raó se segueix que a tractar altes coses, grans e perilloses, no hi deu ésser apellada multitut de gents, mas solament se deuen tractar per poques e per eletes pesones. E axi eu fan comunament totes les comunitats del món, que tot ço que pertany al regiment de la cosa pública se tracta per alguns pocs qui són reputats los pus savis e los millors de la comunitat.²⁶⁷

115

264. Francesc EIXIMENIS, *Regiment de la cosa pública*, ed. a cura de Daniel de Molins de Rei, Barcelona, Barcino, 1927 (facsimil, 1980), p. 39-40 (Francesc EIXIMENIS, *Regiment de la cosa pública*, ed. a cura de Josep Palomero, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2009, p. 44-45).

265. Francesc EIXIMENIS, *Dotzè llibre del Crestià*, cap. DCIII, segona part, volum primer, ed. a cura de Curt Wittlin, Arseni Pacheco, Jill Webster *et al.*, Girona, Col·legi Universitari de Girona i Diputació de Girona, 1986, p. 315.

266. Xavier RENEDO, «Francesc de Vinatea, el ciutadà ideal segons el “Dotzè del Crestià” de Francesc Eiximenis», a Flocel SABATÉ (ed.), *Utopies i alternatives de vida a l'edat mitjana*, Lleida, Pagès Editors, 2009, p. 231-233.

267. Francesc EIXIMENIS, *Regiment de la cosa pública*, ed. a cura de Daniel de Molins de Rei, Barcelona, Barcino, 1927 (facsimil, 1980), p. 100-101 (Francesc EIXIMENIS, *Regiment de la cosa pública*, ed. a cura de Josep Palomero, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2009, p. 111-113).

De fet, a les viles i ciutats catalanes, el grup que malda per retenir el poder en un sector tan exclusiu com sigui possible constitueix una elit selecta en els terrenys social i econòmic. La seva base patrimonial és, sobretot, de caire rendista o, millor dit, inversor. Per això té temps de governar mentre vetlla per mantenir els trets distintius, com els estudis normalment de dret atorgats als fills. A les característiques d'aquesta elit, la historiografia els ha retret conseqüències greus. Concordant i adaptant les explicacions amb què Braudel exposava que en el segle XVI la burgesia «traiciona su destino»,²⁶⁸ Vicens Vives situava en la crisi del país un greu punt d'inflexió i de responsabilitat en l'actitud de la classe dirigent, que hauria perdut els seus trets característics: «Els prohoms deixaren de navegar i de comerciar i es transformaren en propietaris rurals i rendistes, en especuladors dels béns públics dels municipis: això els obligà a aferrar-se cada vegada més al govern de les ciutats i viles, més precisament a considerar-lo com a bé particular, no com a instrument del benestar col·lectiu.»²⁶⁹ Mots semblants s'han anat repetint, amb un sentit crític escàs o nul, per a concretar una pretesa crisi generalitzada a les diferents ciutats catalanes,²⁷⁰ accentuant darrerament el concepte de canvi de valors per a explicar la decadència del país arran del fet que «el mercader havia anat perdent l'esperit emprenedor que tant l'havia caracteritzat en els orígens del procés de la Catalunya baixmedieval».²⁷¹ Afortunadament, la recerca documental ha pogut aportar noves vies explicatives que mostren la inversió en propietat rústica com una part integrant de l'empenta inversora des del primer moment tot inserint la dinàmica econòmica en un context de mercaders-banquers, en gran part constatat, també, a Itàlia,²⁷² i en la qual l'activitat mediterrània, inclosa la de la Corona catalanoaragonesa, juga un paper més profund, sòlid i perllongat del que havia pensat la historiografia tradicional,²⁷³ tot participant d'una volada cosmopolita que permet parlar de la construcció, en aquests moments, de «la repubblica internazionale del denaro», per dir-ho en paraules d'Aldo de Maddalena.²⁷⁴ És el procés d'acumulació del capital

268. Fernand BRAUDEL, *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en la época de Felipe II*, vol. II, Madrid, Fondo de Cultura Económica, 1987, p. 104.

269. Jaume VICENS VIVES, *Notícia de Catalunya*, Barcelona, Destino, 1982, p. 75.

270. Carme BATLLE, «La Barcelona de la baixa edat mitjana», a Agustí DURAN I SANPERE (dir.), *Història de Barcelona*, vol. I, Barcelona, Aedos, 1975, p. 379; Joan BUSQUETA, *Història de Lleida: Baixa edat mitjana*, Lleida, Pagès Editors, 2004, p. 333.

271. Jaume AURELL, «L'esperit capitalista a la Catalunya premoderna», *Pedralbes* (Barcelona), vol. 16 (1996), p. 180.

272. Gabriella AIRALDI, «El ingenioso capitalista y su contribución a la idea de Europa», *Revista d'Història Medieval* (València), vol. 6 (1995), p. 50-51.

273. Paulino IRADIEL, «El comercio en el Mediterráneo entre 1490 y 1530», a Ernest BELENGUER (COORD.), *Congreso Internacional: De la unión de coronas al Imperio de Carlos V (Barcelona, 21-25 de febrero de 2000)*, vol. I, Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 2001, p. 103-116.

274. Aldo de MADDALENA, «La repubblica internazionale del denaro: un'ipotesi infondata o una tesi sostenibile?», a Aldo de MADDALENA i Hermann KELLENBENZ (ed.), *La repubblica intenzionale del denaro tra XV e XVII secolo*, Bolonya, Il Mulino, 1986, p. 7-16.

comercial que justificarà l'empenta dels segles moderns, inclosa l'expansió vers Amèrica.²⁷⁵

El bé comú, en definitiva, ha de beneficiar els particulars. Entre la segona meitat del segle XIII i el XIV, autors com Gil de Roma, Enric de Gant, Godofred de Fontaines, Remigio dei Girolami, Jaume de Viterbo o Joan de París precisaran les relacions entre «*bonnum comune*» i «*communis utilitas*». Com escriu Jean Buridan, el bé comú ha de ser «*honestum*» i «*utile*». La seqüència entrellaça *res publica, necessitas, bonnum commune* i *utilitas publica*, tot degudament regulat pels governs urbans.²⁷⁶ Els diferents individus de la societat s'han de beneficiar d'un bé comú que, com a tal, ha d'inclinar al benestar (*bene esse*), a la perfecció (*optime esse*) o al bé (*bonum*), amb totes les conseqüències per a un ordre social pacífic.²⁷⁷

Així, doncs, la «cosa pública», que beneficia a tots, funcionarà si els particulars que la conformen gaudeixen de riquesa i diners, fins a l'extrem que, si els habitants són pobres, pot desaparèixer, tal com explícitament els ciutadans de Balaguer exposen al seu senyor, el comte Pere d'Urgell, el 1376:

Com sie gran interès de la cosa pública que ls singulars, per sufragi e ajuda dels quals és sostenguda, mantenguda e exalçada, sien rics e admirats en béns temporals; car per lo contrari són empobrits, la cosa pública pereix e decau.²⁷⁸

De fet, el jurista Baldo ja ho avalava quan explicava la proximitat entre el bé públic i el privat:

Omne publicum bonum includit in se non solum publicum commodum, sed etiam privatum, cum Respublica non sit aliud nisi ipsi homines. Item omne privatum commodum includit in se publicum bonum, quia interest reipublicae subditos habere locupletes [...] cum ergo bonum publicum non sit sine privato nec privatum sine publico, ergo non distinguitur unum ab altero.²⁷⁹

La percepció moral de la riquesa a la segona meitat del segle XIV és, tanmateix, força diferent de la contemplada un segle i mig abans, quan els testaments expressen la voluntat «ad reperendum lucrum», com diu el cavaller Gombau de

275. Antonio ACOSTA, «Los orígenes de la crisis de 1541-1543 en la política indiana de la monarquía», *Anuario de Estudios Americanos* (Sevilla), vol. 62, núm. 2 (juliol-desembre 2005), p. 106.

276. Gisela HAEGLE, «Armes à double tranchant? “Bien commun” et “chose publique” dans les villes françaises au Moyen Âge», a Elodie LECUPPRE-DESJARDIN i Anne-Laure van BRUAENE (dir.), *De Bono Communi: The Discourse and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.)*, Turnhout, Brepols, 2010, p. 55-66.

277. Matthew S. KEMPSHALL, *The common good in late medieval political thought*, Oxford, Oxford Univeristy Press, 2006, p. 347-362.

278. Dolors DOMINGO, *Pergamins de Privilegis de la ciutat de Balaguer*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida i Institut d'Estudis Ilerdencs, 1997, p. 138.

279. Walter ULLMANN, «“Baldus” Conception of Law», *Law Quarterly Review* (Londres), vol. 58 (1942), p. 396-397.

Camporrells el 1229²⁸⁰ o encara més el ciutadà lleidatà Ramon de Marimon, que el 1214 determina «quod omne lucrum quod accepi deddatur».²⁸¹ Aquest increment del benefici sols s'entén mitjançant l'augment de l'intercanvi de béns i la seva apreciació. L'evolució en la percepció de la figura del mercader és ben eloqüent. En el pas del segle XII al XIII, els *Miracles de la Verge Maria* conservats a la catedral de Lleida contenen que, una vegada, «ere un diable, lo qual en semblanza de mercader se n'entrà en una ciutat e procurava aquí tot mal que podia».²⁸² En l'ideal encara reivindicat al llarg del segle XIII, el mercader pot ser bon cristià, especialment si duu una existència que contraresti els excessos del lucre, i la culminació més recomanable de la seva vida és la que Ramon Llull atribueix a Evast, que, un cop educat i situat el fill, renuncia a la fortuna i abraça l'ideal cristià de viure en pobresa.²⁸³ Coetàniament, Tomàs d'Aquino creu, per contra, que les ciutats autosuficients, que no tenen necessitat de mercaders, són més felices i millors.²⁸⁴

Tanmateix, també al segle XIII, autors franciscans que avancen des de les valoracions entre patrimoni públic i privat contingudes en els *Speculum principii* o entorn del bé comú de les viles estan valorant la funció positiva del mercader en la societat cristiana, tal com raona Pere de Joan Olivi després d'haver-se preguntat si és lícit guanyar exercint la mercaderia, és a dir, cercar i obtenir el lucre per si mateix,²⁸⁵ valorant, a més, tot el benefici que aporten els mercaders al bé comú en assumir un ofici ben arriscat i laboriós, «cum hoc exhonerosis laboribus ac periculis et expensis et industriis ac pervigilibus providentiis que exigunt officium illud».²⁸⁶ D'antuvi, el bon comerciant pot ser, si més no, un bon professional necessari per a la societat, com també hi cal qui sàpiga conrear o qui sàpiga navegar, tal com ho reconeixerà, ja al segle XIV, Brígida de Suècia.²⁸⁷ De manera encara més decidida, Francesc Eiximenis fa una lloança sense pal·liatius dels mercaders, els quals ocupen un lloc preferent entre els «oficis que posen la cosa pública en bon estament [...] car terra on mercaderia corre e abunda, tostemps és plena, e fèrtil e en bon estament». En conseqüència, els mercaders

280. ACL, pergamins calaix 9, L-662.

281. ACL, pergamins sala J, mòdul gran, calaix 7.

282. Antoni Maria PARRAMON, *Miracles de la Verge Maria*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1976, p. 42.

283. Ramon LLULL, *Llibre d'Evast e Blaqueria*, Barcelona, Edicions 62 i La Caixa, 1987, p. 53-55.

284. Giacomo TODESCHINI, «Ecclesia» e mercato nei linguaggi dottrinali di Tommaso d'Aquino», *Quaderni Storici* (Roma), vol. 25, núm. 105 (2000), p. 592-599.

285. Giacomo TODESCHINI, «Introduzione», a Giacomo TODESCHINI (ed.), *Un trattato di economia politica franciscana: Il "De emptioibus et ventioibus, de usuris, de restitutionibus" de Pietro di Giovanni Olivi*, Roma, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 1980, p. 17.

286. Pere de Joan OLIVI, «De emptioibus et ventioibus, de usuris de retioibus», a Giacomo TODESCHINI (ed.), *Un trattato di economia politica franciscana: Il "De emptioibus et ventioibus, de usuris, de restitutionibus" de Pietro di Giovanni Olivi*, Roma, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 1980, p. 63.

287. Manfred SVENSSON, «Brigitta de Suecia y el "Liber Imperatoris ad Reges"», *Nueva Revista del Pacífico* (Valparaíso), vol. 53 (2008), p. 117-118.

deuen ésser favorits sobre tota gent seglar del món, car diu que los mercaders són vida de la terra on són, e són tresor de la cosa pública, e són menjar del pobres e són braç de tot bon negoci, de tots afers compliment; sens mercaders les comunitats caen, los prínceps tornen tirans, los jóvens se perden, los pobres se'n ploren.²⁸⁸

Eiximenis participa així del mateix corrent de pensament que remarca la importància de la creació de la riquesa i l'intercanvi, tal com se sent a molts altres llocs lliurats a la vitalitat urbana, incloent-hi expressions prou populars com «le dit des marchéans». No sols expressa lloances semblants —«Je di c'on doit les marchéanz / de seur toute gent honore»—, sinó que és capaç de remarcar que «Sainte Yglise premierement/ fu par Marchéanz estable».²⁸⁹

La clau està en la comercialització. El tòpic vuitcentista de voler relacionar noblesa amb feudalisme i endarreriment, per un costat, i burgesia amb món urbà i prosperitat, per l'altre, s'ha allargat en una excessiva disquisició historiogràfica entre història urbana i història rural i lamentables divulgacions que contrasten en el segle XIV encarcerats senyors feudals amb dinàmics emprenedors urbans.²⁹⁰ Ben diferentment, no sols cal incorporar el mercat com un element essencial per a entendre el feudalisme,²⁹¹ sinó que en ple segle XIV la renda agrària de les senyories aboca a la comercialització i, encara més, s'insereix clarament en les estratègies de mercat.²⁹² Si al segle XV les cúpules burgeses, nobiliàries i eclesiàstiques comparteixen costat en les tensions socials i en les exigències formals és perquè ja en la centúria precedent coincidien en unes mateixes bases i interessos.

La cosa pública, en mans de les elits urbanes, avança, doncs, vers una específica comprensió de l'activitat econòmica, bàsicament comercial i financera, tot integrant-la dins d'un determinat marc de valors. Cal indagar, doncs, entorn de la formació d'un veritable ideal cívic urbà.

L'ECONOMIA COM A PREOCUPACIÓ SOCIAL

L'obsessió historiogràfica per remarcar una Catalunya sumida en una gran crisi baixmedieval ha llevat importància al pes del comerç. En un manual

288. Francesc EIXIMENIS, *Lo Crestià: (Selecció), Dotzè del Crestià*, cap. CCCLXXXIX, ed. a cura d'Albert G. Hauf, Barcelona, Edicions 62 i La Caixa, 1983, p. 223.

289. Anatole de MONTAIGLON i Gaston RAYNAUD, *Recueil général et complet des fabliaux des XIIIe et XIVe siècles*, vol. 2, París, Librairie des Bibliophiles, 1877, p. 43-44.

290. És el cas de la novel·la següent: Ildefonso FALCONES, *L'església del mar*, Barcelona, Debolsillo, 2008.

291. Guy BOIS, *La grande dépression médiévale: XIVe-XVe siècles: Le précédent d'une crise systémique*, París, Presses Universitaires de France, 2000, p. 196-199.

292. Pere BENITO, «Del castillo al mercado y al silo. La gestión de la renta cerealista de la Almoína de Barcelona en la castellanía de Sitges (1354-1366)», *Historia Agraria: Revista de Agricultura e Historia Rural* (Múrcia), vol. 5 (2010), p. 39-40.

recent, encara llegim l'intent de raonar el menyspreu a la transcendència de l'intercanvi internacional en l'economia catalana dient que es tracta d'«illes de prosperitat en un mar de crisi», atès que el gran comerç mediterrani «al cap i a la fi era un sector socialment minoritari».²⁹³ Ben diferentment, el comerç internacional se situa en l'eix vertebrador de l'economia, en transportar vers l'Orient la producció tèxtil generada a Catalunya, que arriba als ports orientals, especialment els siris i egipcis,²⁹⁴ però també a d'altres, com destacadament els de Ragusa,²⁹⁵ i que permet retornar amb productes com, sobretot, les espècies. Els mercaders catalans ocupen, en aquests moments, el primer lloc a Europa en la redistribució de les espècies, a les quals cal afegir la important exportació del safrà, extensament produït al centre i a l'oest del país.²⁹⁶ Per això es gaudeix d'una important presència a Flandes,²⁹⁷ comptant amb un consolat de catalans des de 1330 a Bruges, que el 1488 passarà a Anvers.²⁹⁸ L'activitat contínua durant aquestes centúries²⁹⁹ hi fa arribar, ultra el safrà i les espècies, productes alimentaris hispans o africans, la grana valenciana o el cotó sicilià, juntament amb elements per al tint i l'alum, imprescindible per a fixar-lo, i permet retornar de nou a Catalunya a voltes amb productes metàl·lics, d'altres amb peix carregat al llarg del recorregut i generalment amb les bones teles i pells flamenques,³⁰⁰ ben atractives per a les capes elevades de la societat catalana.³⁰¹

Al segle XIV, el tèxtil és el sector artesanal capdavanter, pel volum de producció, pel nombre de mà d'obra i per la difusió territorial.³⁰² Aquest vigor beneficia el volum de la cabana ovina en un camp que, a la segona meitat de la cen-

293. Mercè AVENTIN i Josep M. SALRACH, *Història medieval de Catalunya*, Barcelona, Edicions de la Universitat Oberta de Catalunya i Proa, 1998, p. 163.

294. Damien COULON, *Barcelone et le grand commerce d'Orient au Moyen Âge: Un siècle de relations avec l'Égypte et la Syrie-Palestine (ca. 1330 - ca. 1430)*, Madrid, Casa de Velázquez, i Barcelona, Institut Europeu de la Mediterrània, 2004.

295. Ненад ФЕЈИЋ, *Шпанци у Дубровнику у средњем веку*, Belgrad, Просвета, 1988, p. 103-292.

296. Pere VERDÉS, «Una espècia autòctona: el comerç del safrà a Catalunya durant el segle XV», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 31, núm. 2 (2001), p. 757-785.

297. Antonio PAZ Y MELIÀ, *Serie de los más importantes documentos del Archivo y biblioteca del Excmo. Señor Duque de Medinaceli. 2ª Serie bibliográfica*, Madrid, Imprenta de Bass, 1922, p. 436-480.

298. Pablo DESPORTES, «El consulado catalán de Brujas (1330-1480)», *Aragón en la Edad Media* (Saragossa), vol. 14-15 (1999), p. 375-390.

299. Dick E. H. de BOER, «Joan Fogassot and "los fets de Flandes"». A *Forgotten Episode of the Catalan Mercantile Connections with Flanders in 1460-1461*, a Peter HOPPENBROUWERS, Antheun JANSE i Robert STEIN (ed.), *Power and Persuasion: Essays on the Arto of State Building in Honour of W. P. Blockmans*, Turnhout, Brepols, 2010, p. 246-248.

300. Dolors PIFARRÉ, *El comerç internacional de Barcelona i el mar del Nord (Bruges) al final del segle XIV*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, p. 111-218.

301. Flocel SABATÉ, «Els objectes de la vida quotidiana a les llars barcelonines al començament del segle XIV», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 20 (1990), p. 62-63.

302. Antoni RIERA, «L'aparició de la draperia urbana als Pirineus Orientals», a *Annals de la Primera Universitat d'Estiu: Andorra' 82: El segle XIII*, Andorra la Vella, Conselleria d'Educació i Cultura, 1983, p. 172-175.

túria, és especialment viu per la concentració de masoveries desocupades, la millora general dels dominis útils, la política de llinatges urbans d'adquisicions de dominis no sols directes sinó també útils, amb el corresponent allargament de la cadena de tinentes, i la difusió de contractacions temporals, siguin d'arrendament o de llauró.³⁰³ Coetàniament, la contracció del sector tèxtil en encetar-se la segona meitat de la centúria no impedeix que es repreneu aviat el pas, en gran part, precisament, pel pes, de l'exportació de teles de mitjana qualitat vers l'Orient, que configuren el 55 % de tots els productes exportats.³⁰⁴ Aquest sector també ha patit una davallada després de mitjan segle, de la qual es va recuperant ostensiblement a partir de 1370 gràcies a l'increment de naus i d'inversions,³⁰⁵ coincidint amb l'aplicació de clares millores tècniques en els vaixells, com la diversificació del velam, la incorporació del timó axial i l'increment dels elements metàl·lics de fixació, conjunt que permet millorar l'arqueig, la seguretat, la velocitat i la maniobrabilitat.³⁰⁶ Les ampliacions, amb capital municipal i reial, de les drassanes de Barcelona el 1378 i novament a partir de 1390 participen d'aquesta dinàmica.³⁰⁷

La difusió de les lletres de canvi, si més no des de 1329, i la seva regulació municipal, com es disposa a Barcelona el 1394,³⁰⁸ faciliten la pràctica comercial, el préstec a curt termini i la transferència de cabals,³⁰⁹ tot integrant-se en la dinàmica europea que va preferint la moneda escripturària bancària.³¹⁰ De fet, s'avança cap a una major seguretat en el sistema econòmic, gràcies també a les

303. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Establiments de masos després de la pesta negra», a Maria Teresa FERRER I MALLOL, Josefina MUTGÉ i Manuel RIU (ed.), *El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles IX-XVIII): Aspectes arqueològics, històrics, geogràfics, arquitectònics i antropològics*, Barcelona, CSIC, 1981, p. 189-212.

304. Damien COULON, «El comerç de Barcelona con Oriente en la Baja Edad Media (siglos XIV y XV)», a Maria Teresa FERRER I MALLOL (dir.), *Els catalans a la Mediterrània Oriental a l'edat mitjana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2003, p. 243-258.

305. Antoni RIERA i Gaspar FELIU, «Activitats econòmiques», a Jaume SOBREQÜÉS (dir.), *Història de Barcelona*, vol. III, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Enciclopèdia Catalana, 1992, p. 206-221.

306. Antoni RIERA, «La construcció naval a Catalunya a les vespres dels grans descobriments geogràfics (1350-1450)», *Revista d'Història Medieval* (València), vol. 3 (1992), p. 55-78.

307. Albert ESTRADA-RIUS, *La Drassana Reial de Barcelona a l'edat mitjana: Organització institucional i construcció naval a la Corona d'Aragó*, Barcelona, Museu Marítim de Barcelona, 2004.

308. Josep HERNANDO, «L'acceptació de la lletra de canvi i l'obligació de pagament. Un procés sobre les condicions en què cal acceptar i pagar una lletra de canvi (Barcelona, 1411)», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelona), vol. 27 (2009), p. 73-104.

309. Josep HERNANDO, «Lletres de canvi girades des de i contra Barcelona, 1383-1400», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelona), vol. 21 (2003), p. 29-54; Josep HERNANDO, «El mercat de valors a Barcelona, 1440-1462. La presència de dos fors o preus dels canvis en els protestes de lletres de canvi impagades», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelona), vol. 27 (2009), p. 97-104.

310. Antoni RIERA, «Monedas y mercados en la Edad Media: el Mediterráneo Noroccidental (c. 1190-1350)», a *Moneda y monedas en la Europa Medieval (siglos XII-XV): XXVI Semana de Estudios Medievales (Estella-Lizarrá, 19-23 julio 1999)*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 2000, p. 255-256.

assegurances ja presents a Barcelona el 1334 i a l'ús del xec, si més no des de 1392, malgrat les mancances d'un sistema financer que coneixerà les fallides bancàries de 1359-1360, en les quals s'aplicarà la pena de mort prevista a les Corts de 1321 en el coll de Francesc Castelló,³¹¹ a les quals seguiran les de 1375 i, destacadament, les de 1381-1383, que afecten banquers de Barcelona, Perpinyà i Girona. Les dificultats comercials, el deute municipal i la crisi frumentària han incidit en la precarietat financera, però sobretot ho han fet els deutes de la monarquia.³¹² L'establiment de la Taula de Canvi de Barcelona el 1401, a manera de tresoreria municipal que garanteix ingressos de la ciutat, dipòsits forçats i dipòsits voluntaris, infon seguretat, alhora que de retruc es preocupa de contribuir a la qualitat de la moneda i de generar mecanismes per a controlar l'augment del deute municipal.³¹³ De fet, la sobrevaloració del florí, creat per Pere el Cerimoniós el 1346 i estabilitzat el 1365, facilita la fugida de les monedes de plata i d'or i la seva substitució per escuts d'or i blanques d'argent de França, que circulen extensament pel país. La pragmàtica de 1398, preocupada per limitar la moneda estrangera més que per afectar la pròpia, no soluciona pas un problema que preocupa força la burgesia pel seu caire rendista.³¹⁴

Bàsicament, tota la societat està molt endeutada. Ultra actuacions com canvis de moneda i arrendaments i vendes a carta de gràcia que dissimulen crèdits, sobretot cal recórrer a censals morts i violaris per a generar préstecs sota la simulada forma de compravendes, cosa que permet superar les malfiances morals respecte de l'interès i, així, extreure el crèdit del sector ideològicament marginal representat pels jueus, situant-lo en una lucrativa activitat d'inversió burgesa que afecta tots els estrats socials.³¹⁵ El crèdit ofert per jueus, en canvi, resta força present en els àmbits més populars, a manera de petit crèdit de consum, cosa que contribueix a alimentar les tensions i animadversions.³¹⁶

En realitat, els nous estímuls en la producció artesana, la circulació de productes i l'adaptació dels recursos financers han forçat el debat moral en el si

311. Gaspar FELIU, «El maestro racional de la Corona de Aragón y la revisión de cuentas de la Taula de Canvi de Pere des Caus y Andreu d'Olivella», a *La Unión Europea, un reto para las empresas y los profesionales españoles: IX Congreso de la Asociación Española de Contabilidad y Administración de Empresas (Salamanca, 25, 26, 27 de septiembre de 1997)*, Madrid, Asociación Española de Contabilidad y Administración de Empresas, 1997, p. 935-955.

312. Gaspar FELIU, «Mercaders-banquers barcelonins: l'endeutament de la monarquia i la fallida de la Taula de Canvi de Pere des Caus i Andreu d'Olivella el 1381», *Barcelona Quaderns d'Història* (Barcelona), vol. 13 (2007), p. 197-210.

313. Pere ORTÍ, «Les finances municipals de Barcelona: del censal a la Taula de Canvi», *Barcelona Quaderns d'Història* (Barcelona), vol. 13 (2007), p. 269-282.

314. Miquel CRUSAFONT, *Barcelona i la moneda catalana*, Barcelona, Caixa de Pensions, 1989, p. 15-158.

315. Josep HERNANDO, «De la usura al interés. Crédito y ética en la Baja Edad Media», a *Sociedad, culturas e ideologías en la España Bajomedieval*, Saragossa, Universidad de Zaragoza, 2000, p. 55-74.

316. Flocel SABATÉ, «Les juifs au Moyen-Âge. Les sources catalanes concernant l'ordre et le désordre», a Flocel SABATÉ i Claude DENJEAN (dir.), *Chrétiens et juifs au Moyen âge: Sources pour la recherche d'une relation permanente*, Lleida, Milenio, 2006, p. 104-106.

de les societats urbanes emergents del segle XIII. Per això es pot considerar que a la segona meitat d'aquesta centúria es redescobreix l'economia com a objecte d'estudi i ciència, la qual se situarà entre la política i l'ètica.³¹⁷ Els autors mendicants juguen, des de la sortida del segle XIII, un paper clau en l'establiment dels diferents ponts conceptuals. A partir de la teorització de la pobresa i de la generació d'un llenguatge i una conceptualització econòmica, els franciscans avancen vers una veritable teoria econòmica que integra el món dels negocis i la societat burgesa.³¹⁸

La cosa pública s'identifica amb les comunitats urbanes, en tant que col·lectius homogenis en col·laboració mútua, els membres de les quals cerquen un bé comú, entès en els termes d'utilitat pública, triant, d'entre els coetanis matisos d'aquesta expressió, els que l'identifiquen amb les necessitats socials.³¹⁹ Complint aquesta funció, el benefici econòmic abocat sobre el conjunt urbà resta integrat dins del codi i la cosmovisió cristiana, tal com explica el discurs de legitimitació ara elaborat pels diferents autors i que permet codificar les pràctiques socials i integrar l'estructura organitzativa i tècnica del mercat de béns materials i de circulació de capitals.³²⁰ Si això és bo per a la societat, el bon governant ho serà en tant que estimula l'economia: significativament, a inicis del segle XIV, la «copiositas thesaurii» del sobirà esdevé un dels motius de lloança, al costat d'altres virtuts tradicionals en un príncep cristià, com l'exemplaritat en els costums, la valentia en les armes, l'autoritat en el regiment, la saviesa en el govern o la fama aconseguida. És la lloança que el dominic Remigio dei Girolami dedicarà a Felip el Bell de França, mentre que Gil de Roma lloarà Frederic II, precisament, per haver treballat per millorar la prosperitat de les terres i, en definitiva, de la riquesa dels seus dominis.³²¹ El bé comú, identificat com a «publica utilitas», empeny, doncs, el sobirà al servei del desenvolupament econòmic i mercader.³²²

El bon governant sap diferenciar el propi patrimoni respecte de la «res publica», i fomenta que s'hi dinamitzin els intercanvis i s'hi desenvolupi la propensió al guany. Les virtuts cristianes asseguruen precisament el bon regiment i,

317. Christoph FLÜELER, «La doctrina medievale sul governo della casa. Il contributo degli Ordini mendicanti», a *Etica e politica: Le teorie dei frati mendicanti nel Due e Trecento: Atti del XXVI Convegno internazionale (Assisi, 15-17 ottobre 1998)*, Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'alto Medioevo, 1999, p. 175-182.

318. Giacomo TODESCHINI, *Richesse franciscaine: De la pauvreté volontaire à la société du marché*, la Grasse, Verdier, 2008, p. 28-30.

319. Corinne LEVELEUX-TEIXEIRA, L'«utilitas publica» des canonistes. Un outil de régulation de l'ordre juridique», *Revue Française d'Histoire des Idées Politiques* (París), vol. 32, núm. 2 (2010), p. 259-276.

320. Paolo EVANGELISTI, «Per un'etica degli scambi economici. La funzione civile del mercato in Eiximenis e nella pedagogia politica franciscana (1273-1493)», *Caplletra* (València i Barcelona), vol. 48 (primavera 2010), p. 214-215.

321. Alain BOUREAU, *La religion de l'état: La construction de la République étatique dans le discours théologique de l'Occident médiéval (1250-1350)*, París, Les Belles Lettres, 2006, p. 266-269.

322. Paolo EVANGELISTI, «À la place du bonheur: bâtir le bien commun et la prospérité de la «res publica». La littérature de «consilia» de la couronne catalano-aragonaise», *Revue Française d'Histoire des Idées Politiques* (París), vol. 32, núm. 2 (2010), p. 34-349.

per tant, l'èxit comú, en garantir-hi la caritat politicsocial, la fidelitat recíproca i l'estímul de l'economia mitjançant bona moneda i una adient guia política.³²³ La qualitat de la moneda adquireix el lloc clau en la discussió teòrica i pràctica a partir del pas del segle XIII al XIV. Arnau de Vilanova adverteix de la relació entre bona moneda i mercat, derivant-ne unes conseqüències socials que esdevenen polítiques atès el vincle entre estabilitat econòmica i fidelitat política. Per això alerta respecte de l'adulteració de la moneda: «sugentur quoque viscera popu-
lorum non rara manifestis extorsionibus quam adulterio monetarum».³²⁴ Des d'aquesta preocupació, a mitjan segle XIV, Nicolau d'Oresme escriurà un tractat explícitament «de origine et natura, iure et mutationibus monetarum», tot percebent que bona moneda i mercaderia van unides, per a bé de la societat: «Consufficiencia materia monetabilis, mercatores et omnia predicta sunt aut necessaria aut valde utilia nature humane et opposita sunt preindiciabilia et novia toti communitati civili.» Per això, l'alteració de la moneda fa mal no sols al príncep i a la seva descendència, sinó que crea «inconvenientibus totam communitatem». D'antuvi, pot ser una manera perquè el sobirà abusi i empobreixi els súbdits —«princeps per hoc posset ad se trahere quasi totam pecuniam communitatis et nimis depauperare subiectos»—, i alhora provocar l'especulació i la fugida de capital i de matèries precioses —«rursum aurum et argentum propter tales mutationes et impeiorationes minorantur in regno, quia, non obstante custodia, deferentur ad extra, ubi carius locantur; homines enim libentius conantur suam monetam portare ad local, ubi credant eam plus valere»—, el condicionament de properes estabilitzacions de moneda forta —«princeps non haberet unde facere posset sufficientes de bona moneta»—, la pèrdua d'importacions —«propter istas mutationes bona mercimonia bon mercimonia seu divitie naturales de extraneis regnis cessant ad istud afferri, in quo moneta sic mutatur quoniam mercatores, ceteris paribus, prediligunt ad ea loca transire in quibus reperiunt monetam certam et bonam»—, la ralentització de les transaccions internes —«in tali regno negotiatio mercatorum per tales mutationes perturbatur et multipliciter impeditur»—, la depreciació de les rendes —«hiis mutationibus durantibus, redditus pecunie, pensiones annuales, locagia seu censure et similia non possunt bene et iuste taxari seu apreciari»—, la disminució del crèdit —«nec pecunia potest subsidia facere propter tales mutationes»— i, fins i tot, l'allunyament de les pràctiques caritatives: «ymo multi nolunt ista caritativa subsidia facere propter tales mutationes».³²⁵

323. Paolo EVANGELISTI, «Per un'etica degli scambi economici. La funzione civile del mercato in Eiximenis e nella pedagogia politica franciscana (1273-1493)», *Caplletra* (València i Barcelona), vol. 48 (primavera 2010), p. 214-221.

324. Josep PERARNAU, «L'“Ars catholicae philosophiae” (primera redacció de la “Philosophia catolica et divina”) d'Arnau de Vilanova», *Arxiu de Textos Catalans Antics* (Barcelona), vol. 10 (1991), p. 92; Arnau de VILANOVA, «Art de la filosofia catòlica», a *La prudència de l'escolar catòlic i altres escrits*, Barcelona, Proa, 2002, p. 155.

325. Josep HERNANDO, «“Tractatus de origine et natura, iure et mutationibus monetarum” de Nicolás de Oresme (s. XIV). Introducción, transcripción y traducción», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), vol. 2 (1981), p. 9-65 i, en concret, p. 44-46.

La salut de la moneda esdevé així paradigma de la comunitat social i política.³²⁶ A la Corona d'Aragó, aquests arguments se sumen a les preocupacions per l'afermament de la capacitat sobirana del monarca. El rei, assistit pels juristes romanistes, malda per imbricar la moneda entre les regalies, amb totes les seves implicacions per implantar la presència règia en el territori,³²⁷ alhora que ha de fer front a falsificacions que des del segle XIII han vingut unides a les tensions feudals o, també, a la conflictivitat internacional amb els sobirans veïns.³²⁸ La Corona assumeix, al llarg de la centúria, la importància de controlar la moneda, per totes les seves implicacions econòmiques i polítiques.³²⁹ Més enllà de la fidelitat al sobirà, els municipis es manifesten agreujats per les falsificacions, concordant amb les argumentacions expressades pels teòrics franciscans. El monarca no pot, a més, extreure de la moneda barcelonesa el control que hi exerceix el govern de la ciutat i que encara s'incrementarà al segle XV.³³⁰ Precisament, els consellers de Barcelona es mobilitzen el 1329 «ab gran sentiment» perquè «havian vista moneda barcelonesa falça y que la havian mesa y portada de Itàlia», i es tornaran a mobilitzar el 1358, fent una «missatgeria tramesa a les parts del Rosselló per fer castigar als culpats en la falça moneda de Barcelona que era estada trobada a Puigcerdà y era molta per tota la Terra».³³¹ La penalització del delictes,³³² entès com un atemptat a l'autoritat sobirana, d'acord amb la tradició i l'argumentació romanista,³³³ s'anirà aplicant sobre els qui, atrets pel lucre inherent, efectuen falsificacions de moneda en el segle XIV,³³⁴ cercant l'exempla-

326. Paolo EVANGELISTI, «Per un'etica degli scambi economici. La funzione civile del mercato in Eiximenis e nella pedagogia politica franciscana (1273-1493)», *Caplletra* (València i Barcelona), vol. 48 (primavera 2010), p. 216.

327. Flocel SABATÉ, «Discurs i estratègies del poder reial a Catalunya al segle XIV», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 25 (1995), p. 624.

328. Jaime LLUIS Y NAVAS-BRUSI, «La ordenación de la amonedación en la Corona de Aragón en el siglo XIV», *Numisma* (Madrid), vol. 20, núm. 102-107 (1970), p. 92-93.

329. Rodrigue TRÉTON, «Introducció», a *El llibre de les monedes de Barcelona i dels florins d'or d'Aragó: Compilació redactada per Jaume Garcia, arxiver reial de Barcelona, per a ús de la seca de Perpinyà*, Barcelona, Fundació Noguera, 2009, p. 52-58.

330. Antoni RIERA i Gaspar FELIU, «Activitats econòmiques», a Jaume SOBREQÜÉS (dir.), *Història de Barcelona*, vol. III, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Enciclopèdia Catalana, 1992, p. 221-222.

331. Esteve Gilabert BRUNIQUER, *Ceremonial dels Magnífichs Consellers y Regiment de la Ciutat de Barcelona*, vol. IV, ed. a cura de Francesc Carreras Candi i Bartomeu Gonyalons Bou, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1915, p. 130-131.

332. Jaime LLUIS Y NAVAS-BRUSI, «El delito de falsificación de moneda en Cataluña y en las Baleares bajo la Casa de Austria y sus precedentes medievales», *Numisma* (Madrid), vol. 7, núm. 24 (gener-febrer 1957), p. 96-99.

333. Tot i que sols ressegueix la legislació de la Corona castellana, es pot consultar: Carmen LÓPEZ-RENDO i Emma RODRÍGUEZ, «El crimen de falsificación de moneda en Derecho Romano y su recepción en Derecho Español», *Revista General de Derecho Romano*, vol. 5 (2005), p. 1-20, <<http://www.iustelcom>>.

334. Maria Cinta MAÑÉ, «Falsificació de moneda a Girona (1314-1315)», a *Homenatge a la Memòria del prof. Dr. Emilio Sáez*, Barcelona, Universitat de Barcelona i CSIC, 1989, p. 111-125.

ritat mitjançant l'aplicació general de penes capitals que inclouen, a més, la destrucció pública dels instruments de falsificació.³³⁵

La bona moneda contribueix al correcte funcionament dels intercanvis imprescindibles per a l'adiantament de l'economia, la qual també necessita evitar l'especulació en el preu dels productes. Per tant, esdevé cabdal gaudir dels mecanismes per a precisar en cada transacció quin ha de ser el preu just. Es parteix del caràcter social de l'ésser humà segons el plantejament aristotèlic, que aboca precisament a l'intercanvi per tal de compensar les mancances i els excedents dels uns i dels altres. La justícia commutativa o contractual d'aquest intercanvi, en tant que en una transacció un bé ha d'equivaler a l'altre, s'haurà de combinar, d'acord amb la terminologia tomista, amb la justícia distributiva, que permet compensar els mèrits i les circumstàncies en cada cas, tenint present el factor clau: la necessitat del producte.³³⁶ Es valora així la combinació formada per «raritas, virtuositas et complacibilitas», aspecte que, en canvi, Duns Escot centraria més en el valor del propi treball.³³⁷ Tanmateix les tensions, en un segle de dificultats econòmiques com el XIV, porten, especialment des del nominalisme, a advocar per una fixació dels preus, tasca que, si el propi mercat no reïx a complir, l'hauria d'assumir el legislador, que així definiria el preu just, com indica Joan Gerson o, sobretot, Enric de Langenstein.³³⁸ En qualsevol cas, en emprar la moneda com a mitjà necessari de l'intercanvi, el seu valor es torna a posar al centre del debat.

El preu just s'ha d'aplicar igualment en els salaris, tal com expressà Tomàs d'Aquino. Sota els mateixos criteris, es proposa resoldre-ho mitjançant una negociació entre les dues parts, que Odd Langholm destaca com una aportació mendicant. De fet, la desigualtat imposada en la relació econòmica no deixa de ser un acte de violència: «The mendicant friars suggested that economic compulsion is comparable from an ethical point of view, with physical compulsion.»³³⁹

Moneda i just preu remetent a la circulació de numerari, és a dir, al valor civil del crèdit.³⁴⁰ Cal garantir la circulació de capital imprescindible per al fun-

335. Flocel SABATÉ, «La pena de muerte en la Cataluña bajomedieval», *Clio & Crimen* (Durango), vol. 4 (2007), p. 186.

336. Desire BARATH, «The Just Price and the Cost of Productions according to St. Thomas», *The New Scholasticism* (Charlottesville), vol. 34 (1960), p. 413-430.

337. Armando SAPORI, «Il giusto prezzo nella dottrina di S. Tommaso e nella pratica del suo tempo», a Ovidio CAPITANI (dir.), *Etica economica medievale*, Bolonya, Il Mulino, 1974, p. 95-130.

338. Raymond de ROOVER, «The Concept of the Just Price. Theory and Economic Policy», *Journal of Economic History* (Cambridge), vol. 18 (1958), p. 422-430.

339. Odd LANGHOLM, «The Economic Ethics of the Mendicant Orders: a Paradigm and a Legacy», a *Etica e politica: Le teorie dei frati mendicanti nel Due e Trecento. Atti del XXVI Convegno internazionale (Assisi, 15-17 ottobre 1998)*, Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'alto Medioevo, 1999, p. 171-172 i 158.

340. Paolo EVANGELISTI, «Per un'etica degli scambi economici. La funzione civile del mercato in Eiximenis e nella pedagogia politica franciscana (1273-1493)», *Caplletra* (València i Barcelona), vol. 48 (primavera 2010), p. 213.

cionament de l'economia i, per tant, per al bé comú de la cosa pública, obligant així a encerclar adientment el que és usura. De fet, mentre la visió del mercader va millorant des del segle XII, l'usurer es va convertint en un veritable enemic públic. La diferència entre l'un i l'altre és cada cop més nítida: allò reprobable no és tragar productes, sinó acumular diner. Els patrimonis immobilitzats pels hereters ja reben condemnes de l'Església des del segle XII, tal com fa Pere Damià. La condemna de la usura comporta rebutjar qui viu per acumular béns materials i no espirituals, però la seva pitjor conseqüència per a la cosa pública se situa a impedir la circulació de béns. La condició pecadora de l'usurer remarca la vinculació de la societat de mercat no sols als beneficis burgesos, sinó a la deguda societat cristiana constituïda per Déu.³⁴¹

El punt neuràlgic se situa a escatir el límit entre la usura i les transaccions lícites amb diners. El títol del tractat d'Olivi és ben nítid: *De emptioibus et venditionibus, de usuris, de restitutionibus*.³⁴² A Catalunya, aquesta precisió exigirà, d'antuvi, escatir el caràcter de compravenda dels censals morts i els violaris, i, si és així, enllaçar-ho amb el preu just que correspondria. Val a dir que la disputa conceptual sobre la validesa d'aquestes fórmules fou molt intensa per la vivor social que prenia i que, per això mateix, la discussió anava per darrere de la implantació del sistema. Mentre Bernat de Puigcercós i Ramon Saera discrepaven o discutien la validesa que el primer reconeixia i el segon no, a la pràctica, els censals morts i els violaris s'anaren implantant amb una gran rapidesa,³⁴³ fins a assolir una generalització enorme per a tota mena de consum, amb grans i petites quantitats.³⁴⁴ Es comprèn, doncs, que la petita noblesa fos censalista, que la petita pagesia fos censatària i que «els protocols notariais de Barcelona del segle XV demostren que els barcelonins van fer ús de manera massiva del contracte de compravenda de rendes i sobretot dels violaris».³⁴⁵ Alhora, i de manera destacada, aquestes mateixes fórmules s'erigeixen en peça bàsica per a l'endeutament públic a Catalunya en el segle XIV,³⁴⁶ en el qual van reincidint les

127

341. Giacomo TODESCHINI, *Richesse franciscaine: De la pauvreté volontaire à la société du marché*, la Grassa, Verdier, 2008, p. 28-30.

342. Pere de Joan OLIVI, «De emptioibus et venditionibus, de usuris, de restitutionibus», a Giacomo TODESCHINI (ed.), *Un trattato di economia politica franciscana: Il "De emptioibus et venditionibus, de usuris, de restitutionibus" de Pietro di Giovanni Olivi*, Roma, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 1980.

343. Josep HERNANDO, «El problema del crèdit i la moral a Catalunya (segle XIV)», a Carme BATLLE (dir.), *La societat barcelonina a la baixa edat mitjana*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1983, p. 113-136.

344. Daniel RUBIO, «El circuit privat del censal a Barcelona», *Barcelona Quaderns d'Història* (Barcelona), vol. 13 (2007), p. 254-255.

345. Josep HERNANDO, «Crèdit i llibres a Barcelona, segle XV. Els contractes de venda de rendes (censals morts i violaris) garantits amb vendes simulades de llibres. El llibre, instrument econòmic i objecte de lectura», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelona), vol. 28 (2000), p. 20.

346. Josep Maria FONT I RIUS, «La administració financiera en los municipios catalanes medievales», a *Historia de la Hacienda Española (épocas antigua y medieval)*, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1982, p. 216-220.

administracions municipals per a satisfer els requeriments de la Corona i les pròpies necessitats,³⁴⁷ amb una escalada que menarà a diverses situacions d'insolvència municipal.³⁴⁸

Tot plegat va comportar un elevat debat teòric, en primer lloc per a escatir la plena validesa dels contractes de compravenda de rendes personals i redimibles,³⁴⁹ que seguirà al llarg de segle XIV per afrontar qüestions concretes a mesura que es va desenvolupant el sistema financer: sobretot descartar els qui, com Ramon Saera, no admeten els violaris en mancar «l'“adaequatio” que exigeix la justícia commutativa entre el preu i les rendes, perquè hom paga el mateix tant si és jove com si és vell, i sense tenir en compte les circumstàncies de lloc i de temps»,³⁵⁰ i anar afegint altres aclariments, com definir que el contracte de compravenda de rendes pecuniàries no és pas un préstec a interès i que, per tant, es pot assumir la validesa del contracte de venda de censals amb carta de gràcia.³⁵¹

Eiximenis està absolutament immers en aquest context tan present dins el marc franciscà al qual pertany i, precisament, la seva obra s'esforça a difondre aquestes postures entre la població, la qual les aplica en les seves responsabilitats i tasques urbanes després d'haver-les sentit o llegit directament en les obres del menoret.³⁵² Així, al *Dotzè del Crestià* s'adverteix de «quant mal és falçar o mudar

347. Flocel SABATÉ, «L'augment de l'exigència fiscal en els municipis catalans al segle XIV: elements de pressió i de resposta», a Manuel SÁNCHEZ i Antoni FURIÓ (coord.), *Col·loqui Corona, Municipis i Fiscalitat a la Baixa Edat Mitjana*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1997, p. 423-465.

348. Flocel SABATÉ, «La insolvència municipal a la segona meitat del segle XIV», a Manuel SÁNCHEZ (dir.), *Fiscalidad real y finanzas urbanas en la Cataluña medieval*, Barcelona, CSIC, 1999, p. 255-280.

349. Josep HERNANDO, «“Quaestio disputata de licitudine contractus emptioni et venditionis censualis cum conditione revenditionis”. Un tratado sobre la licitud del contrato de compra-venta de rentas personales y redimibles. Bernat de Puigercós, O. P. (siglo XIV)», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), vol. 10 (1989), p. 9-87; Josep HERNANDO, «Un tratado sobre la licitud del contrato de compraventa de rentas vitalicias y redimibles (“violaris”). “Allegationes iure factae super venditionibus violarum cum instrumento gratiae”. Ramon Saera (siglo XIV)», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), vol. 11-12 (1990-1991), p. 9-107; Josep HERNANDO, «El contracte de venda de rendes perpètuas i vitalícies (censals morts i violaris), personals i redimibles (amb carta de gràcia). El tractat d'autor anònim “Pulchrioris allegationes super contractivus censualium” (segle XIV). Edició i estudi del text», *Arxiu de Textos Catalans Antics* (Barcelona), vol. 11 (1992), p. 137-171.

350. Josep HERNANDO, «El tractat de Ramon Saera sobre la il·licitud del contracte de venda de violaris amb carta de gràcia (s. XIV)», *Arxiu de Textos Catalans Antics* (Barcelona), vol. 7-8 (1988-1989), p. 253.

351. Josep HERNANDO i Josep Ignasi PADILLA, «Un tractat d'autor anònim sobre la licitud del contracte de venda de censals amb carta de gràcia (segle XIV)», a *Miscel·lània homenatge a Josep Lladonosa*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1992, p. 275-291.

352. Malgrat no conèixer el context intel·lectual, la figura d'Eiximenis en aquesta posició social ja va ser reivindicada per la historiografia: Josep Antoni MARAVALL, «Franciscanisme, burguesia y mentalidad precapitalista. La obra de Eiximenis», a Josep Antoni MARAVALL, *Estudios de Historia del Pensamiento Español*, Madrid, Ediciones Cultura Hispánica, 1973, p. 393-412.

pecúnia axí al príncep com al poble». Les conseqüències de fer-ho són contundents:

Lo diner és mesure e regla dada als hòmens per la ley instituent la sua valor, e és dit encara que lo diner és fermança de veritat e testimoni a l'hom a reebre de l'altre certa quantitat de roba o de açò que demana, per tal, tota senyoria qui falça aquesta ley comet crim de falç en la cosa pública, axí com fan aquells qui lo diner d'argent, qui val per dret pes dotze diners, fan valer tretze o dotze e malla. No-res-menys qui açò fa defrauda lo prohisme de aytant com reeb del diner ultra la valor; no-res-menys és ocasió que tots los comprants e venents sa han a enganar uns als altres per aquella matexa via; hoc encara diffama e dóna a gran menyspreu tota la regió aquella on se fa la dita frau, axí com a regió falsant e enganant aquells qui li procuren la via. E après li dóna gran dampnatge en quant aquells qui primerament li aportaven guany e mercaderia li fugen axí com a regió robadora e malvada; no-resmenys, si és príncep, dóna gran desonor al grau que Déus li ha comanat.³⁵³

Per tal de difondre adientment «la difinició de usura» i, consegüentment, poder exposar els «set cases en què hom pot percebre ultra lo capital en contracte de préstech», precisar entorn dels violaris i dels mogubells i, encara, contribuir a aclarir més d'un «altre cas duptós», Eiximenis escriu tot un tractat d'usura en llengua catalana,³⁵⁴ mirant de mostrar el vessant més pràctic i concret de les diferents teoritzacions coetànies.³⁵⁵ En aquest sentit, avala els nombrosos contractes de censals morts i violaris que van caracteritzant les ciutats catalanes coetànies tot divulgant, fins i tot textualment, les postures de Bernat de Puigcercós.³⁵⁶

Amb el convenciment que la usura perjudica el conjunt de la societat, sobretot per l'acaparament del diner i, per tant, per extreure'l de la circulació comercial, Eiximenis insisteix en les inversions, i fins i tot condiciona el crèdit a aquesta finalitat:

Deu ésser vedat comprar rendes e violaris a tothom qui puixa mercaderjar, car jatsia açò que aitals coses se puixen haver justament, emperò empatxen la mercaderia qui, sens comparació, és millor per a la comunitat. E apar-ho a ull, car qui té sos diners en aitals rendes, si li era vedat de no haver-les, posar-los hia en mercaderies e terballar-hi hia per guanyar per mar e per terra, e lladoncs la terra seria pus abundant.³⁵⁷

353. Francesc EIXIMENIS, *Dotzè llibre del Crestià*, cap. CXL, primera part, volum primer, ed. a cura de Xavier Renedo, Girona, Universitat de Girona i Diputació de Girona, 2005, p. 305.

354. Josep HERNANDO, *El «Tractat d'usura» de Francesc Eiximenis*, Barcelona, Balmesiana, 1985.

355. Josep HERNANDO, «Una obra desconeguda de Francesc Eiximenis: el “Tractat d'usura”», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), vol. 4 (1983), p. 135-145.

356. Josep HERNANDO, «Les controvèrsies teològiques sobre la licitud del crèdit a llarg termini», *Barcelona Quaderns d'Història* (Barcelona), vol. 13 (2007), p. 236.

357. Francesc EIXIMENIS, *Lo Crestià: (Selecció), Dotzè del Crestià*, cap. CCCXC, ed. a cura d'Albert G. Hauf, Barcelona, Edicions 62 i La Caixa, 1983, p. 224.

Eiximenis planteja que tota aquesta activitat comercial s'ha d'exercir des de la fidelitat i la caritat,³⁵⁸ combinació que garanteix els compromisos vers la col·lectivitat i vers els diferents membres que la integren,³⁵⁹ establint així la veritable garantia de la justícia.³⁶⁰ Igualment, s'ha de respectar sempre el preu just, fins i tot quan les circumstàncies permetrien que el comprador pagués més del que raonablement valen les mercaderies. Per aquesta raó, l'activitat comercial s'ha d'efectuar dins d'uns paràmetres ètics molts nítids, guardant-se, entre altres:

de negar scienment o fényer que li si obligat deute per ell degut; e de usar de fals pes o falsa mesura scienment, e de mal pesar o mal mesurar, encara que lo pes o mesura sien justs, tenent faços gests e maneres lucratives ab diabolical stúcia; e de liurar scienment mala moneda o de menys valor en loch de bona o de més valor, per qualque intenció de rapina; e de fals comptar scienment, o dar menys que dar deu, o reebre més que no deu reebre, enfrecant los comptes a son aventatge; e de softicar o encamarar mercaderia o altres béns perquè peses més o menys o sien de altra perenza que en veritat no són, per ço que lo comprador, no apercebuda la veritat, li do més preu de ço que rahonablement valen, ho que n'aja major mercat per la sufistichació que y haurà ginyada; e de fer mostra o promísio, al finar del contracte, de una cosa e, al liurar, mudar-la scienment edar-la de menor valor; e de callar la veritat si conexerà que lo comprador se'n fia en ell, e-l ne requer que-l ne desenguan, e ell o excepta [...] e de pendre o retenir diners o altres béns que haia de joch ab falsos daus, o per altra manera deceptòria o enganosa. Tots temps ne comet furt e peccat mortal, e és tengut de restituyrho en aquella persona matexa.³⁶¹

En definitiva, els franciscans no sols esdevenen justificadors i apòstols de la nova moral comercial,³⁶² sinó que la teoritzen i la conceptualitzen. En realitat, la teoria econòmica aportada pels mendicants, atenta a la moneda, el just preu, el crèdit i la circulació del capital, s'imposa com el model econòmic que imperarà fins a la reforma protestant i el Concili de Trento.³⁶³ Degudament difo-

358. PAOLO EVANGELISTI, «À la place du bonheur: bâtir le bien commun et la prospérité de la "res publica". La littérature de "consilia" de la couronne catalano-aragonaise», *Revue Française d'Histoire des Idées Politiques* (París), vol. 32, núm. 2 (2010), p. 34-349.

359. DAVID J. VIERA, «El concepte de "caritas" en el cinquè tractat del "Llibre de les dones"», *Revista Catalana de Teologia* (Barcelona), vol. 12 (1986), p. 87-103.

360. PAOLO EVANGELISTI, «Credere nel mercato, credere nella "res publica". La comunità catalano-aragonese nelle proposte e nell'azione politica di un esponente del francescanesimo mediterraneo: Francesc Eiximenis», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 33, núm. 1 (2003), p. 83-89.

361. FRANCESC EIXIMENIS, *Cercapou*, Barcelona, Barcino, 1957, p. 43-44.

362. CLIFFORD HUGH LAWRENCE, *The friars: The impact of the early Mendicant Movement on the Western Society*, Londres, Longman, 1994, p. 30.

363. ODD LANGHOLM, «The Economic Ethics of the Mendicant Orders: a Paradigm and a Legacy», a *Etica e politica: Le teorie dei frati mendicante nel Due e Trecento. Atti del XXVI Convegno internazionale (Assisi, 15-17 ottobre 1998)*, Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'alto Medioevo, 1999, p. 157.

sa pels mateixos mendicants, esdevé una exigència ètica per a la població baixmedieval, des de la responsabilitat de preservar la cosa pública, fet que, en realitat, està impulsant un model de vida específic centrat en viles i ciutats, és a dir, un ideal cívic urbà.

IDEAL CÍVIC URBÀ

La intersecció entre cristiandat, *res publica* i mercat imposa una concreta orientació social que és, alhora, el triomf del model de la vida urbana i la manifestació d'una específica unitat europea en què circulen les idees i els negocis. És, certament, la república del diner,³⁶⁴ en la qual la Corona d'Aragó juga un paper cabdal atesa la seva vocació comercial mediterrània.³⁶⁵ I és, també, l'eclosió d'una societat més classista que estamental, més pactista que dirigista, cohesionada entorn d'uns valors que esdevenen el principal testimoni —tot i ser fins a dates recents negligit per la historiografia— de l'esforç amb què els mendicants apropren els nous estímuls socioeconòmics i el missatge cristià, tot garantint així el perllongament de l'Església com a fornidora de la ideologia dirigent i preparant, de fet, les futures evolucions del pensament econòmic, social i polític.

Les conceptualitzacions precedents, especialment les antisimoníiques emanades de l'anomenada reforma gregoriana, han estat aprofitades pel raonament mendicant, el qual, en desenvolupar el llenguatge de la pobresa, ha aportat l'eina conceptual per a escatir entre riquesa i tesauryació, entre senyoria territorial i domini polític. Pere de Joan Olivi evidencia clarament com la conceptualització de la *pauperitas* esdevé l'instrument per a calcular el valor econòmic i la seva repercussió social i política. No debades, la teorització moral i teològica dels mendicants té lloc a les mateixes viles i ciutats alhora immerses en la nova cultura mercantil urbana, palesant una sincronització absoluta, com diu Giacomo Todeschini, «nel periodo che va dalla rivoluzione monetaria duecentesca alla internazionalizzazione delle pratiche finanziarie che caratterizza l'economia dell'Europa signorile quattrocentesca».³⁶⁶ El raonament mendicant encaixa els estímuls econòmics i l'ideari religiós que aboquen a un específic marc social gràcies al nou llenguatge farcit de mots de renovada definició, com *valor*, *pretium*, *bonnum commune*, *caritas* o *lucrum*, que esdevenen claus tot combinant-se amb *emptiu*, *venditio*, *taxatio*, *perlaxatio*, *revenales*, *merces*, *idoneitas*, *mentalis sollicitudo*, *opero-*

131

364. Aldo de MADDALENA i Hermann KELLENBENZ (ed.), *La repubblica intenzionale del denaro tra XV e XVII secolo*, Bolonya, Il Mulino, 1986.

365. Paulino IRADIEL, «Valencia y la expansión mediterránea de la Corona de Aragón», a David ABULAFIA i Blanca GARÍ, *En las costas del Mediterráneo Occidental: Las ciudades de la Península Ibérica y del Reino de Mallorca y el comercio mediterráneo en la Edad Media*, Barcelona, Omega, 1997, p. 161-169; Coral CUADRADA, *La Mediterrània, cruiïlla de mercaders (segles XIII-XV)*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2001, p. 301-305.

366. Giacomo TODESCHINI, «Ordini mendicante e linguaggio etico-politico», a *Etica e politica: Le teorie dei frati mendicante nel Due e Trecento: Atti del XXVI Convegno Internazionale (Assisi, 15-17 ottobre 1998)*, Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'alto Medioevo, 1999, p. 25 i 23.

*sitats equalitas-inequalitas, commune, communitas, mercator, vir industrius, augmentum, diminutio, excrescentia, excessus, religiosus evangelicus...*³⁶⁷ El llenguatge i el raonament aportats pel franciscanisme justifiquen i integren l'evolució econòmica³⁶⁸ mitjançant un bagatge teològic i filosòfic que, alhora, també embolcalla el marc urbà, raó per la qual, en realitat, s'està avalant la *societas* en si mateixa.³⁶⁹ El pas entre model econòmic i ideal social l'efectuen els mateixos mendicants, aprofitant la seva funció pastoral gràcies no sols a l'homilètica, sinó encara més a la manualística confessional,³⁷⁰ en la qual han esdevingut els màxims representants des de mitjan segle XIII. La confessió esdevé, en realitat, el principal objectiu pastoral: «trayre lo pobol a devocion, cofession, contricion am cor confit et humilitat», estableix fra Raymon Cabassa a Montpeller el 1397.³⁷¹ En conseqüència, s'hi aplica no sols una obstetrícia espiritual,³⁷² sinó també una didàctica penitencial que entra amb precisió en els intersticis de la voluntat de cada persona,³⁷³ per tal de transvasar-hi³⁷⁴ una teologia de la salvació que inclou la unitat entre valors econòmics i morals, dins del marc canònic de l'Església.³⁷⁵

Es tracta, en definitiva, d'adoptar un model d'identitat política, civil i econòmica vivificat pel cristianisme, l'economia de mercat i l'empenta burgesa, i que configura, de fet, el marc ideològic d'una realitat afermada sobre espais urbans prou distants, com els italians, els alemanys i els flamencs.³⁷⁶ Europa és una realitat econòmica, tal com evidencia l'intercanvi de productes i capitals

367. Giacomo TODESCHINI, *Richesse franciscaine: De la pauvreté volontaire à la société du marché*, la Grassa, Verdier, 2008, p. 11-71.

368. Roberto LAMBERTINI, «La diffusione della Politica e la definizione di un linguaggio politico aristotelico», *Quaderni Storici* (Roma), núm. XXXIV (1999), p. 677-704.

369. Roberto LAMBERTINI, *La povertà pensata: Evoluzione storica della definizione dell'identità minoritica da Bonaventura ad Ockham*, Mòdena, Mucchi, 2000, p. 48.

370. Blanca GARÍ, «El confesor de mujeres, ¿mediador de la palabra femenina en la Baja Edad Media?», *Medievalia* (Barcelona), núm. 11 (1994), p. 136-138; Blanca GARÍ, «Vidas espirituales y prácticas de la confesión. La recepción y transmisión de la autobiografía espiritual femenina en la Península Ibérica y el Nuevo Mundo», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), núm. 22 (2001), p. 680-682.

371. Jean-Arnault DÉRENS, «La prédication et la ville: pratiques de la parole et "religion civique" à Montpellier aux XIVe et XVe siècles», a *La prédication en Pays d'Oc (XIVe-début XVe siècle)*, Tolosa de Llenguadoc, Privat, 1997, p. 360.

372. Jean DELUMEAU, *La confesión y el perdón*, Madrid, Alianza, 1992, p. 15-36.

373. Gilbert OUY, *Gerson bilingue: Les deux rédactions, latine et française, de quelques oeuvres du chancelier parisien*, París, Honoré Champion, 1998, p. 52-53.

374. Jerry ROOT, «Space to Speke»: *The Confessional Subject in Medieval Literature*, Nova York, Peter Lang, 1997.

375. Giacomo TODESCHINI, «Ordini mendicante e linguaggio etico-politico», a *Etica e politica: Le teorie dei frati mendicante nel Due e Trecento: Atti del XXVI Convegno Internazionale (Assisi, 15-17 ottobre 1998)*, Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'alto Medioevo, 1999, p. 23.

376. Marc BOONE, Elodie LECUPPRE-DESJARDIN i Jean-Pierre SOSSON, «Le verbe, l'image et les représentations de la société urbaine au Moyen Âge», a Marc BOONE, Elodie LECUPPRE-DESJARDIN i Jean-Pierre SOSSON, *Le verbe, l'image et les représentations de la société urbaine au Moyen Âge*, Anvers i Apeldoorn, Garant, 2002, p. 9-14.

que lliga tots aquests espais,³⁷⁷ però destacadament també és el triomf de la circulació de les idees, compartint un intens teixit intel·lectual en entrelligar els arguments de teòlegs, filòsofs i juristes³⁷⁸ que són discutits als centres universitaris d'arreu d'Europa.³⁷⁹ La mobilitat de mercaderies, idees i persones comporta que molts habitants tinguin motius per desplaçar-se, com a pelegrins, predicadors, mercaders, diplomàtics o estudiants.³⁸⁰ Eiximenis, precisament, no sols invoca com a model les ciutats d'Itàlia i d'Alemanya,³⁸¹ sinó que ell mateix, gràcies a diverses donacions pietoses,³⁸² va assistir a les universitats de Colònia, París i Oxford, va visitar la cort pontifícia d'Avinyó, va passar cinc anys —entre 1365 i 1370— recurrent Itàlia, tot coneixent de primera mà els escenaris de la vida de sant Francesc i ciutats com Roma i Florència, i el 1374 va obtenir el grau de mestre en teologia a Tolosa de Llenguadoc.³⁸³ En aquest clima intel·lectual, els llibres es copiaven i circulaven,³⁸⁴ raó per la qual no pot estranyar, doncs, que, en l'inventari dels llibres que Eiximenis deixà en morir, s'hi comptin les obres de lògica i de física d'Ockham.³⁸⁵

Coherentment, Eiximenis coneix i comparteix l'emergent ideal cívic urbà promogut sobretot per autors franciscans com ell i se n'erigeix en el màxim difusor en els territoris de parla catalana.³⁸⁶ En fer-ho, cerca l'aplicació en la societat concreta, cosa que propicia que vagi més enllà d'on han arribat les seves fonts. Giacomo Todeschini valora l'autor del *Regiment de la cosa pública* com qui millor ha efectuat la síntesi entre model econòmic i model social: «Loin de

377. Alfio CORTONESI i Luciano PALERMO, *La prima espansione economica europea: Secoli XI-XV*, Roma, Carocci, 2009, p. 145-191.

378. Jacques LE GOFF, *Los intelectuales en la Edad Media*, Barcelona, Gedisa, 1986; Jacques VERGER, *Gentes del saber en la Europa de finales de la Edad Media*, Madrid, Complutense, 1999.

379. Jean-Philippe GENET, *La mutation de l'éducation et de la culture médiévales*, vol. II, París, Seli Arslan, 1999, p. 340-453.

380. Hans Conrad PEYER, *Viaggiare nel Medioevo: Dall'ospitalità alla locanda*, Roma i Bari, Laterza, 1997, p. 233-368; Klaus HERBERS i Felicitas SCHMIEDER, *Venezia incrocio di culture: Percezioni di viaggiatori europei e non europei a confronto*, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 2008.

381. Francesc EIXIMENIS, *Dotzè llibre del Crestià*, cap. CCI, primera part, volum primer, ed. a cura de Xavier Renedo, Girona, Universitat de Girona i Diputació de Girona, 2005, p. 428.

382. El 1264 el bisbe de Girona el va ajudar econòmicament a anar a París, perquè «decens opinamur ut illis pro scientia elaborant acquirenda subveniatur»: Pep VILA, «El viatge d'estudis de Francesc Eiximenis a París», *Quaderns de la Selva* (Santa Coloma de Farners), vol. 13, núm. 2 (2001), p. 267.

383. Luis CERVERA, *Francisco de Eiximenis y su sociedad urbana ideal*, San Lorenzo de El Escorial, Swan, 1989, p. 20-22.

384. Josep HERNANDO, *Llibres i lectors a la Barcelona del segle XIV*, vol. I, Barcelona, Fundació Noguera, 1995, p. 16-21.

385. Ramon FERRER, «Documents», a Ramon FERRER (ed.) *Eiximenis i la seva obra*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2010, p. 49.

386. Paolo EVANGELISTI, «Credere nel mercato, credere nella "res publica". La comunità catalano-aragonesa nelle proposte e nell'azione politica di un esponente del francescanesimo mediterraneo: Francesc Eiximenis», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 33, núm. 1 (2003), p. 73-80.

se résumer à une synthèse de ce qui avait été écrit et énoncé auparavant par Olivi, Scott et d'autres franciscains, la doctrine d'Eiximenis transforme définitivement le discours franciscain sur l'économie marchande en un discours civique et politique.»³⁸⁷ Amb aquesta visió global, Eiximenis visualitza el conjunt de la vida humana i de l'articulació social, amb una perspectiva de conjunt coetàniament percebuda en ben pocs altres autors, com Giordano da Pisa o Bernat de Siena, i enllaça amb naturalitat l'explicació econòmica i l'articulació social amb el destí religiós. En percebre harmoniosament la imbricació religiosa, hi integra amb naturalitat el vessant eclesiològic, tot combinant la quotidianitat dels laics i el carisma específic dels consagrats.³⁸⁸ Todeschini torna a cridar l'atenció vers el singular encert d'Eiximenis en integrar el clergat dins del conjunt de la societat, precisant amb nitidesa els seus deures, raó per la qual, tot perllongant la tradició antisimoníaca, en percep i exigeix la funció evangelitzadora, segons desenvolupa explícitament en l'obra *Pastorale*, dedicada a fonamentar les virtuts dels clergues, que han de començar pels trets del seu comportament.³⁸⁹ En l'afany per escatir la significació de la identitat clerical, Eiximenis aborda la discussió sobre el contingut de la condició episcopal i descarta que sigui un orde específic, interpretant que es tractaria d'una dignitat superior, bé que del mateix ordre que els preveres, coincidint així amb la tendència predominant en aquells temps.³⁹⁰

L'harmonia de l'ideal urbà comporta la sincronització dels tres vessants: l'econòmic, el social i el religiós. La barreja de les esferes es percep en la quotidianitat de la població, tot denotant que l'ordre social i econòmic és el que Déu vol i imposa per a la societat, amb totes les seves conseqüències en el comportament individual. Des de la identificació entre cosa pública i voluntat divina, Eiximenis pot advertir que els qui avantposen els interessos privats als comuns, com ara «els tractadors d'usures, de mogubells e de tota trafagueria» que amb els seus enganys «enfalsixen la gent innocent e la carreguen de pecat» tot deixant la població i la comunitat carregades de deutes excessius, «tots aquests aitals amen llavors lo bé propri e no lo bé de Jesucrist, qui és amor de la cosa pública, e perden així mateix feeltat, la qual és un dels principals fonaments de la cosa pública».³⁹¹

387. Giacomo TODESCHINI, *Richesse franciscaine: De la pauvreté volontaire à la société du marché*, la Grassa, Verdier, 2008, p. 219.

388. Giacomo TODESCHINI, «Ordini mendicante e linguaggio etico-politico», a *Etica e politica: Le teorie dei frati mendicante nel Due e Trecento: Atti del XXVI Convegno Internazionale (Assisi, 15-17 ottobre 1998)*, Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'alto Medioevo, 1999, p. 25-26.

389. Montserrat MARTÍNEZ CHECA, *Francesc Eiximenis. Pastorale: Edició i traducció*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, tesi doctoral, 1994.

390. Josep-Ignasi SARANYANA, *Filosofía y Teología en el Mediterráneo Occidental (1263-1490)*, Pamplona, Ediciones de la Universidad de Navarra, 2003, p. 139-153.

391. Francesc EIXIMENIS, *Regiment de la cosa pública*, ed. a cura de Daniel de Molins de Rei, Barcelona, Barcino, 1927 (facsimil, 1980), p. 173-174 (Francesc EIXIMENIS, *Regiment de la cosa pública*, ed. a cura de Josep Palomero, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2009, p. 188-190).

Jesucrist mateix, doncs, s'identifica amb la cosa pública. L'espiritualitat franciscana prefereix centrar el missatge cristià en la imitació de la caritat i la pobresa de Jesucrist i no pas en l'elucubració teològica, com explícitament proclama Pere de Joan Olivi.³⁹² Tanmateix els raonaments de Tomàs d'Aquino també desemboquen en la promoció de la devoció de Crist, perquè aquest, en la seva perfecció com a encarnació de Déu, configura el retrobament amb el destí inicial de la humanitat que s'havia desviat amb el pecat original.³⁹³ De fet, el realisme aristotèlic facilita una pietat molt centrada en el Crist físic i crucificat, que va ocupant el lloc central en la devoció baixmedieval.³⁹⁴ La generalitzada difusió, a mitjan segle XIV, de devocions i lectures com les *Meditationes Vitae Christi* del pseudo-Bonaventura en les diverses llengües vernacles posa en relleu aquesta devoció a Jesucrist.³⁹⁵

Eiximenis assumeix que la devoció a Jesucrist ha de centrar la vivència religiosa, i per això escriu la *Vita Christi*, on s'endinsa en la descripció física i moral de Jesucrist. Les virtuts cíviques que s'hi evidencien posen en relleu un doble desig entrelligat: explicar la seva identitat a través d'un llenguatge entenedor als laics i, alhora, establir la guia del comportament del burgès segons Jesucrist. La vivència religiosa i la cívica passen a ser una sola realitat.³⁹⁶

La figura de Jesucrist s'omple, així, d'un valor politicopedagògic intrínsecament unit al model social i econòmic: pròpiament, la redempció per la qual Crist ha estat crucificat no és la de la humanitat, sinó la de la cosa pública.³⁹⁷ A partir d'aquí, la devoció al Crist crucificat s'erigeix en clau de volta que garanteix la fidelitat, la caritat i l'honestetat d'una societat urbana i mercantil. La cosa pública, juntament amb tot el sistema espiritual, social, econòmic i polític que l'articula, se sosté en l'ideal religiós que personifica Jesucrist, com recalca Paolo Evangelisti:

Nella sua missione di edificazione di un mercato civile ed esclusivamente cristiano la crocifissione di Cristo come metafora cristomimetica ha un valore politico e funzionale importante e segna anche una forza nuova nella peculiari-

392. Raoul MANSELLI, «Les opuscules spirituels de Pierre Jean-Olivi et la piété des béguins de Langue d'Occ», a *La religion populaire en Languedoc du XIIIe siècle à la moitié du XIVe siècle*, Tolosa de Llenguadoc, Privat, 1976, p. 195-196.

393. Wiesław DĄBROWSKI, «I motivi dell'Incarnazione alla luce della dottrina di san Tommaso d'Aquino sul peccato originale nel suo commento al "Corpus Paulinum"», *Angelicum* (Roma), vol. 87, núm. 3 (2010), p. 508-512.

394. Robert N. SWANSON, *Religion and Devotion in Europe, c. 1215 - c. 1515*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995, p. 142-143.

395. Sarah MCNAMER, «The Origins of "Meditationes Vitae Christi"», *Speculum* (Cambridge, Mass.), vol. 84 (octubre 2009), p. 905-906.

396. Albert G. HAUF, «La "Vita Christi" de Fr. Francesc Eiximenis OFM (1340?-1409) como tratado de cristología para seglares», *Archivum Franciscanum Historicum* (Grottaferrata), vol. 71 (1978), p. 36-64.

397. Paolo EVANGELISTI, «Metafore e icone costitutive del discorso politico franciscano tra Napoli e Valencia (XIII-XV secolo)», *Studi Storici* (Roma), vol. 47 (2006), p. 1059-1106.

tà che caratterizza la sua utilizzazione proposta al pubblico di «cives» e di autortà civili.³⁹⁸

D'aquesta manera s'assoleix una intrínseca cohesió de la societat, que integra els factors de vitalitat econòmica, es dota d'uns referents identitaris i assoleix uns vectors d'interpretació de gran transversalitat, capaços de justificar tots els aspectes de la vida política, social i religiosa. L'altra vessant d'aquesta cohesió és l'increment de la intransigència, perquè qui no comparteixi els trets socialment correctes podrà ser considerat enemic de la cosa pública i, corol·làriament, del Crucificat, és a dir, de Déu mateix. No hi ha espai ideològic, doncs, per a qui no pugui integrar-se al model de comportament social, siguin els homosexuals masculins³⁹⁹ o els jueus, els quals, a més d'anar perdent la capacitat d'incidència social,⁴⁰⁰ són considerats enemics per definició de la religió, fins a l'extrem que van voler matar Jesucrist,⁴⁰¹ instint que encara se'ls desvetlla en l'animadversió contra les hòsties consagrades,⁴⁰² segons la convicció popular que pot imaginar veritables agressions.⁴⁰³

Aquesta certa sacralització de la societat l'erigeix en cos místic de la cristiandat, just quan, a partir del segle XIII, el símil corpori de l'Eucaristia passa a significar tota l'Església, i des del XIV es generalitza en el sentit cívic i polític,⁴⁰⁴ tal com s'afermarà en els segles immediatament posteriors.⁴⁰⁵ Així visualitzada, la salut espiritual de la societat adquireix una gran importància i dota d'una gran transcendència el comportament de cadascun dels seus membres. Conseqüentment, els franciscans, com reflecteixen en els seus textos destinats a la predica-

398. PAOLO EVANGELISTI, «Per un'etica degli scambi economici. La funzione civile del mercato in Eiximenis e nella pedagogia politica franciscana (1273-1493)», *Caplletra* (València i Barcelona), vol. 48 (primavera 2010), p. 222-232.

399. FLOCEL SABATÉ, «Església, religió i poder a l'edat mitjana», a Lourdes PLANS (ed.), *Església, societat i poder a les terres de parla catalana: Actes del IV Congrés de la CCEPC (Vic, 20 i 21 de febrer de 2004)*, Valls, Cossetània, 2005, p. 43-44.

400. FLOCEL SABATÉ, «Die Juden in der Krone Aragón: Der Zusammenbruch der Koexistenz», a Klaus HERBERS i Nikolas JASPERT (ed.), *Integration, Segregation Vertreibung. Religiöse Minderheiten und Randgruppen auf der Iberischen Halbinsel (6.-17.-Jh)* (Internationale Tagung 18. bis 20. Oktober 2007), Münster i Berlín, LIT-Verlag, 2011.

401. TERESA ALSINA, «La imatge visual i la concepció dels jueus a la Catalunya Medieval», *L'Avenç* (Barcelona), núm. 81 (1985), p. 55.

402. FLOCEL SABATÉ, «L'ordenament municipal de la relació amb els jueus a la Catalunya baixmedieval», a Flocel SABATÉ i Claude DENJEAN (ed.), *Cristianos y judíos en contacto en la Edad Media: Polémica, conversión, dinero y convivencia*, Lleida, Milenio, 2009, p. 734-735.

403. ELSA MARMURSZEJN, «Du récit exemplaire au "casus" universitaire: une variation théologique sur le thème de la profanation d'hosties par les juifs (1290)», *Médiévales* (París), vol. 41 (2001), p. 37-63.

404. AQUILINO IGLESIA, «"Cos místic"», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 25 (1995), p. 683-696.

405. JOSEP ANTONI MARAVALL, «La idea de cuerpo místico en España antes de Erasmo», a Josep Antoni MARAVALL, *Estudios de Historia del Pensamiento Español*, Madrid, Ediciones Cultura Hispánica, 1973, p. 193-213.

ció i a la confessió, es mostren molt preocupats per totes les pràctiques i actituds morals, econòmiques i polítiques dels laics. En reflexionar-hi, avancen vers una relectura cívica dels pecats i les virtuts.⁴⁰⁶ Els pecats capitals, eix explicatiu del cristianisme medieval, surten del monestir i esdevenen faltes contra la societat, com és ben clar amb l'avarícia.⁴⁰⁷ Ja el 1251, el papa Innocenci IV propicia una lectura social d'aquest pecat en relacionar-lo amb l'especulació en el preu dels productes.⁴⁰⁸ De fet, les queixes contra la parcialitat en el repartiment de la càrrega fiscal per part dels governants pertanyents a les capes més elevades de la vida urbana⁴⁰⁹ se sumaven a sospitoses sincronitzacions en què els mateixos membres de l'oligarquia local assumien el servei públic inherent al govern municipal i, alhora, es beneficiaven del control i els abastaments de productes bàsics com el gra.⁴¹⁰ Les dificultats del segle XIV incrementaren la percepció dels qui sortien beneficiats dels problemes dels habitants, tal com recollirà, al final de l'edat mitjana, el poema anònim «Romiatge del venturós pelegrí»: «Per ço com fon gran usurer / mercadejant, / entre gent pobra contactant / sens pietat / exercint molta crueltat / ab quant ha fet, / en temps de gran fam e destret / se feu molt ric.»⁴¹¹

La simbiosi entre vida urbana i moral cristiana remet, en definitiva, a les virtuts dels habitants de la ciutat. Eiximenis no sols hi concorda, sinó que s'esplaia descrivint una antiga ciutat ideal que hauria estat edificada per Legim de Permena, rei de Lídia, la qual, precisament, s'anomenaria «Abitació de virtut». El comportament virtuós dins de la ciutat ideal no seria sempre espontani, sinó que, si calgués, seria imposat «sots grans penes».⁴¹² De manera semblant, els governants locals han de fomentar les virtuts i punir el seu incompliment, tant pel seu deure com a cristians com, també, per a garantir el correcte funcionament de les institucions comunes. Les ordinacions municipals han de respondre a aquesta voluntat, tal com fan, per exemple, les emeses a Siena sota la pretensió

137

406. Giacomo TODESCHINI, «Participer au bien commun: la notion franciscaine d'appartenance à la "civitas"», a Elodie LECUPPRE-DESJARDIN i Anne-Laure van BRUAENE (dir.), *De Bono Communi: The Discourse and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.)*, Turnhout, Brepols, 2010, p. 231-232.

407. Carla CASAGRANDE i Silvana VECCHIO, *Histoire des péchés capitaux au Moyen Âge*, París, Flammarion, 2003, p. 188-191.

408. Flocel SABATÉ, *Vivir y sentir en la Edad Media: El mundo visto con ojos medievales*, Madrid, Anaya, 2011.

409. Flocel SABATÉ, «L'augment de l'exigència fiscal en els municipis catalans al segle XIV: elements de pressió i de resposta», a Manuel SÁNCHEZ i Antoni FURIÓ (coord.), *Col·loqui Corona, Municipis i Fiscalitat a la Baixa Edat Mitjana*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1997, p. 448-455.

410. Albert CURTO, *La intervenció municipal en l'abastament de blat d'una ciutat catalana: Tortosa, segle XIV*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1988, p. 224-225.

411. ANÒNIM, «Romiatge del venturós pelegrí», a *Blandín de Cornualla i altres narracions en vers dels segles XIV i XV*, Barcelona, Edicions 62, 1983, p. 377.

412. Francesc EIXIMENIS, *Dotzè llibre del Crestià*, cap. CXXIX, primera part, volum primer, ed. a cura de Xavier Renedo, Girona, Universitat de Girona i Diputació de Girona, 2005, p. 282-283.

que «Dei timore premissa vite honestate sequente ius suum cuique tribuendo virtutum premiis iustos extollat et penarum formidine reprimat transgressores».⁴¹³ Com exposa un altre mendicant coetani, el dominic Vicent Ferrer, els governants de viles i ciutats han de ser doblement curiosos, perquè «són alguns que han de retre compte de si mateix e de altres, axí com regidors de viles».⁴¹⁴ Eiximenis contempla aquesta responsabilitat i entén que els qui detinguin càrrecs públics han de gaudir de les qualitats cíviques adients, per la qual cosa insisteix que es tingui en compte, abans de designar-los, tots els diferents aspectes personals, començant per la inclinació vers la cosa pública i continuant amb la valoració dels coneixements, pragmatisme i inclinacions i capacitats morals i psicològiques.⁴¹⁵ La *Doctrina compendiosa*⁴¹⁶ —obra que gairebé sempre fou copiada i citada en manuscrits i inventaris com a «fet e ordenat per mestre Francesch Eiximenis»⁴¹⁷ tot i els clars dubtes sobre la seva paternitat—⁴¹⁸ és, precisament, presentada com a «tractat apellat doctrina compendiosa de viure justament e de regir qualsevol hofici publich lealment e diligent».⁴¹⁹

Els diferents estímuls —cristià, urbà, mercantil, cultural, renovació filòsofica i teològica— imposen un model específic de polidesa, un veritable ideal cívic urbà. Les formes de les corts senyorials cortesanes del segle XII, la suma d'influències barrejades en la tradició de la cortesia intel·lectual⁴²⁰ i els criteris de moderació estesos des dels monestirs s'empelten amb el sentit de l'equilibri aristotèlic i també amb la tempra ciceroniana en el context urbà d'una societat econòmicament expansiva, i així desemboquen en un model de comportament específic, que en el segle XIII dóna lloc a nombrosos manuals sobre bones maneres, classificats com a didàctics. El marc sempre és urbà i l'extrem contrari és el

413. Mario ASCHERI i Rodolfo FUNARI, «Il proemio dello statuto comunale del “buon governo” (1337-1339)», *Bullettino Senese di Storia Patria* (Siena), vol. 96 (1989), p. 350.

414. Vicent FERRER, *Sermons*, vol. III, ed. a cura de Gret Schib, Barcelona, Barcino, 1975, p. 13.

415. Curt WITTLIN, «La sisena part del “Dotzè” de Francesc Eiximenis com a complement ètic a les “Ordinacions de la Cort” del rei Pere el Cerimoniós», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* (Barcelona), vol. 50 (2006), p. 231-247.

416. Francesc EIXIMENIS, *Doctrina compendiosa*, Barcelona, Barcino, 1929.

417. Josep HERNANDO, «Obres de Francesc Eiximenis en biblioteques privades de la Barcelona del segle XV», *Arxiu de Textos Catalans Antics* (Barcelona), vol. 26 (2007), p. 401.

418. Les postures recents passen per negar l'autoria d'Eiximenis (Jaume RIERA, «Fra Francesc Eiximenis no és l'autor de la “Doctrina Compendiosa”», a Emili CASANOVA (ed.), *Estudis en memòria del professor Manuel Sanchis Guarner: Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, vol. I, València, Universitat de València, 1984, p. 289-292) o veure-hi una antologia elaborada per un compilador de fragments d'Eiximenis, amb tota la intenció de disposar d'un «volum antològic eiximenià sobre comportament cívic» (Tomàs MARTÍNEZ, «El germen d'un volum antològic eiximenià sobre comportament cívic», *Arxiu de Textos Catalans Antics* (Barcelona), vol. 25 (2006), p. 507-514).

419. BNF, Manuscrits, Occident, Espanyol, 55, f. 44r.

420. Josep Antoni MARAVALL, «La “cortesia” como saber en la Edad Media», a Josep Antoni MARAVALL, *Estudios de Historia del Pensamiento Español*, Madrid, Ediciones Cultura Hispánica, 1973, p. 275-285.

rural: per això, la urbanitat és l'anvers de la rusticitat. Salimbene de Adam, avesat al fet que a Itàlia tothom vol viure a la ciutat, siguin burgesos o nobles, va quedar desconcertat en viatjar a França, perquè va observar que «in Francia solummodo burgenses in civitatibus habitant, milites, vero et nobiles domine morantur in villis et possessionibus suis».⁴²¹ En viure en viles i ciutats, es garanteix el caràcter social que implica la convivència. Per això, la clau és la imatge que es dona als altres. El codi de comportament aplega elements de diverses procedències, incloent aportacions de la cultura clàssica mesclades amb trets de tradició jueva i àrab, però el context filosòfic i teològic ho homogeneïtza amb facilitat, aportant un model complet, atent als diferents vessants domèstics, higiènics, ètics, escolars, professionals, conciutadans... Essent la relació el punt clau, esdevé cabdal la gestió de la paraula. Albertano, ja a la primera meitat del segle XIII, escriví una obra de títol ben expressiu: *Ars loquendi et tacendi*.⁴²² En una importància similar se situa el comportament en un dels àmbits usuals de convivialitat, la taula, adaptant així les fórmules monacals que ja establien la «disciplina in mensa servanda». No es tracta de codis arbitraris o capciosos, sinó de l'aplicació de les virtuts cristianes, enteses d'acord amb les formulacions mendicants, assumint alhora el marc filosòfic de l'equilibri i la moderació aristotèlics, tot integrant els nous estímuls socioeconòmics. Establert així el codi de comportament, podrà contribuir a la preservació del nou ordre burgès, deixant establertes les corresponents prelacions:⁴²³ crear urbanitat comporta definir una estratigrafia social i aportar arguments per justificar els nivells superiors i els seus integrants.⁴²⁴

Eiximenis entén clarament que els ciutadans han d'evidenciar, en el seu comportament, allò que són, és a dir, comportar-se amb naturalitat d'acord amb el codi cívic urbà: «Los ciutadans [...] generalment parlant, tots devien saber cortesia de parlar e cortesia d'obrar, car a tot ciutadà pertany que sia civil e polític.»⁴²⁵ Per tant, es preocuparà per precisar tots els aspectes de la vida burgesa sota unes denominacions ben expressives —«com deu hom si matex compondre honestament quan menja», «com deu hom servir en taula cortesia», «qui reprèn les vestedures e calçaments, tall va e vana forma», etc.—⁴²⁶ abordant tots

421. Salimbene de ADAM, *Crònica*, vol. I, ed. a cura de Giuseppe Scalia, Bari, Laterza, 1966, p. 318.

422. Enrico ARTIFONI, «I podestà professionali e la fondazione retorica della politica comunale», *Quaderni Storici* (Roma), vol. 63 (1986), p. 687-719.

423. Daniela ROMAGNOLI, «La courtoisie dans la ville: un modèle complexe», a Daniela ROMAGNOLI (dir.), *La Ville et la Cour: Des bonnes et des mauvaises manières*, París, Librairie Arthème Fayard, 1995, p. 59-69.

424. Véronique LAMAZOU-DUPLAN, «Se distinguer à Toulouse: supériorité sociale et fabrique de l'urbanité», a Laurence JEAN-MARIE i Christophe MANEUVRIER (ed.), *Distinction et supériorité sociale en Normandie et ailleurs (Moyen Âge et époque moderne): Actes du Colloque Université de Caen/Cerisy-la-Salle (septembre 2007)*, Caen, CRAHM-Caen, 2010, p. 221-240.

425. Francesc EIXIMENIS, *Lo Crestià: (Selecció), Dotzè del Crestià*, cap. XIV, ed. a cura d'Albert G. Hauf, Barcelona, Edicions 62 i La Caixa, 1983, p. 183.

426. Francesc EIXIMENIS, *Lo Crestià: (Selecció), Terç del Crestià*, cap. CCCLXXVI, CCCLXXXIX i DCCXIV, ed. a cura d'Albert G. Hauf, Barcelona, Edicions 62 i La Caixa, 1983, p. 149-162.

els vessants, com ara l'educació, el treball, l'alimentació⁴²⁷ o la salut,⁴²⁸ amb una exhaustivitat sols equivalent, al segle XIV, a la que demostra el notari Francesco de Barberino, segons adverteix Daniela Romagnoli.⁴²⁹

El model social ha de penetrar en l'interior familiar⁴³⁰ per tal d'escatir les relacions entre els seus membres. Hi ha un interès específic a incidir en l'educació de les noies i en el bon comportament de les dones.⁴³¹ Ben significativament, quan la preservació del patrimoni mitjançant successions agnàtiques i la suma de tots els referents, des de la física fins a la teologia passant pel dret, coincideixen a excloure la dona de la vida pública⁴³² i a circumscriure-la a l'àmbit domèstic,⁴³³ enmig d'un discurs misogin difós per moralistes, predicadors i escriptors,⁴³⁴ aleshores encara se sent la preocupació per regular i vigilar el comportament femení.⁴³⁵ Des de diferents vessants, es coincidirà en la preocupació perquè la dona sàpiga regir la casa, no sigui excessivament generosa, no sucumbeixi a la vanitat i la luxúria i, en definitiva, es deixi governar pel marit.⁴³⁶

Eiximenis participa d'aquest ambient de mal confiança vers la dona, tot assumint la seva importància en el si familiar. Per això s'hi adreçarà amb gran detall per tal de guiar-la en els seus diferents estadis: com a monja, com a esposa i com a vídua.⁴³⁷ Assumint que «malícia de fembra és major que tota altra malícia», es preocuparà per explicar com el marit ha de combatre «la malícia de sa muller»,

427. Paul FREEDMAN, «Medieval clichés of health and diet according to Francesc Eiximenis», a Ariel GUIANCE i Pablo UBIERNA (ed.), *Sociedad y memoria en la Edad Media: Estudios en homenaje de Nilda Guglielmi*, Buenos Aires, Consejo Nacional de Investigaciones Científicas y Técnicas. Instituto Multidisciplinario de Historia y Ciencias Humanas, 2005, p. 127-132.

428. David J. VIERA, Jordi PIQUÉ i Ramon CAMAÑO, «Malaltia i salut en l'obra de Francesc Eiximenis», *Caplletra* (Barcelona i València), vol. 48 (primavera 2010), p. 200-201.

429. Daniela ROMAGNOLI, «La courtoisie dans la ville: un modèle complexe», a Daniela ROMAGNOLI (dir.), *La Ville et la Cour: Des bonnes et des mauvaises manières*, París, Librairie Arthème Fayard, 1995, p. 67-69.

430. Jaume AURELL, *Els mercaders catalans al quatre-cents*, Lleida, Pagès Editors, 1996, p. 31-52.

431. Daniela ROMAGNOLI, «La courtoisie dans la ville: un modèle complexe», a Daniela ROMAGNOLI (dir.), *La Ville et la Cour: Des bonnes et des mauvaises manières*, París, Librairie Arthème Fayard, 1995, p. 68-69.

432. Flocel SABATÉ, «Evolució i expressió de la sexualitat medieval», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 23 (1993), p. 165-168.

433. Teresa-Maria VINYOLÉS, *Les barcelonines a les darreries de l'edat mitjana (1370-1410)*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1976, p. 33-113.

434. Robert ARCHER, *Misoginia y defensa de las mujeres: Antología de textos medievales*, Madrid, Cátedra, 2001, p. 113-149.

435. «The behavior of women on the later medieval Crown of Aragon, like that of women in other place throughout medieval Europe, may have been subject to intense regulation and surveillance»: Marie A. KELLEHER, *The Measure of Woman: Law and Female Identity in the Crown of Aragon*, Filadèlfia i Oxford, Univerisity of Pennsylvania Press, 2010, p. 144.

436. Isabel BECEIRO, «Modelos de conducta y programas educativos para la aristocracia femenina (siglos XII-XV)», a María Teresa LÓPEZ BELTRÁN (COORD.), *De la Edad Media a la Moderna: Mujeres, educación y familia en el ámbito rural y urbano*, Màlaga, Universidad de Màlaga, 1999, p. 47-48.

437. David J. VIERA i Jordi PIQUÉ, *La dona en Francesc Eiximenis*, Barcelona, Curial, 1977, p. 101-167.

sigui «per via de vergonya o per via de paor i no donant senyoria». De fet, la responsabilitat dels homes casats també els obliga a intervenir «quan veuen que llurs mullers s'ornen massa», i en general cal saber «com deu hom creure a fembre, ne quant, en matèria perillosa» i, sobretot, assegurar-se que complirà amb els deures que li pertanyen d'acord amb la seva condició.⁴³⁸ L'assumpció del context intel·lectual sobre la condició femenina, prou reflectida en les malfiances implícites,⁴³⁹ no impedeix que Eiximenis mostri una explícita sensibilitat vers les qualitats de la dona, que en general considera devota, caritativa, almoïnera i complidora de les tasques que se li consideren pròpies, com són ser cor de la llar i correcció del marit.⁴⁴⁰

Entre els deures domèstics de l'esposa, s'inclou l'ajuda en el treball del marit, cosa que se suma a la presència femenina en activitats laborals urbanes.⁴⁴¹ En realitat, en aquests mateixos moments, l'extensió del treball assalariat, amb moltes contractacions temporals i la compressió dels salaris durant les dues darreres dècades del segle, incrementa les diferències socials. Això tensa la cohesió urbana i mena a raonaments sobre la desigualtat social dins de les viles i ciutats,⁴⁴² incloent-hi crítiques com la del bisbe anglès Brunton advertint que «all Christians, rich and poor alike, without distinction of persons, are from one father Adam» i, en conseqüència, «in these and many other things the rich and the poor are aloke and equal».⁴⁴³ Tanmateix l'existència de pobres dins de les viles i ciutats permet distingir els qui participen de l'ideal cívic urbà i els qui, en necessitar ajuda, faciliten que els altres puguin practicar la caritat.⁴⁴⁴ Precisament, els mendicants han jugat un paper important en el foment d'aquesta

438. Francesc EIXIMENIS, *Lo Crestià: (Selecció), Terç del Crestià*, cap. xchii, xciv, xcv, xcvi, dccxix i cmxliii, ed. a cura d'Albert G. Hauf, Barcelona, Edicions 62 i La Caixa, 1983, p. 102-114 i 162-167.

439. Josep-Ignasi SARANYANA, *Filosofia y Teología en el Mediterráneo Occidental (1263-1490)*, Pamplona, Ediciones de la Universidad de Navarra, 2003, p. 137-138.

440. David J. VIERA i Jordi PIQUÉ, *La dona en Francesc Eiximenis*, Barcelona, Curial, 1977, p. 170-171.

441. Carmen ORCÁSTEGUI, «Actividades laborales de la mujer medieval aragonesa en el medio urbano», a *El trabajo de las mujeres en la Edad Media Hispana*, Madrid, Asociación Cultural Al-Mudayna, 1988; p. 191-200; Carme BATLLE, «Noticias sobre la mujer catalana en el mundo de los negocios (siglo XIII)», a *El trabajo de las mujeres en la Edad Media Hispana*, Madrid, Asociación Cultural Al-Mudayna, 1988; p. 201-222.

442. Walter PREVENIER, «Conscience et perception de la condition sociale chez les gens du commun dans les anciens Pays-Bas des XIIIe et XIVe siècles», a Pierre BOGLIONI, Robert DELORT i Claude GAUVARD (ed.), *Le petit peuple dans l'Occident médiéval: Terminologies, perceptions, réalités: Actes du Congrès international tenu à l'Université de Montréal (18-23 octobre 1999)*, Paris, Publications de la Sorbonne, 2002, p. 184-189.

443. Pauline GREGG, *Black Death to Industrial Revolution: A Social and Economic History of England*, Nova York, Barnes & Noble, 1974, p. 86.

444. José Luis MARTÍN, «El adoctrinamiento de la comunidad: juglares, predicadores, científicos e historiadores», a José Ignacio de la IGLESIA DUARTE (dir.), *La vida cotidiana en la Edad Media. VIII Semana de Estudios Medievales (Nájera, 4-8 de agosto de 1997)*, Logronyo, Instituto de Estudios Riojanos, 1997, p. 192-193.

virtut dins de les viles i ciutats.⁴⁴⁵ Des del segle XIII, s'han incrementat les diverses vies d'assistència i, alhora, d'estratificació de la pobresa, ja sigui dependent de l'Església secular, com les pies almoines diocesanes i els bacins de pobres parroquials, o al costat de les actuacions imbricades a confraries i corporacions d'ofici i, de manera destacada, hospitals sorgits de les fundacions particulars i bacins municipals,⁴⁴⁶ a voltes especialitzats com a «bací dels pobres vergonyants»,⁴⁴⁷ «bací de les donzelles a maridar»⁴⁴⁸ o, més específicament, «baçí de les òrfenes a maridar».⁴⁴⁹ Essent així, els pobres i marginats tenen una funció en la societat urbana i la seva presència és necessària, tal com recollirà el jurista Tomàs Mieres «sine pauperibus non esset civitas perfecta».⁴⁵⁰

De tota manera, un excessiu nombre de desclassats podria desequilibrar la societat. La successió de males collites i d'oscil·lacions en la dinàmica econòmica afavoreix la immigració de pobres sense ofici ni benefici a les ciutats on, en no trobar treball, hauran de captar i ràpidament seran acusats de generar desordres i delinqüència i, cada cop més, de no voler treballar. Així mateix ho assumeix el consell municipal de Barcelona en explicar, el novembre de 1375:

Moltes gents pobres dels prats d'Urgell e d'altres lochs de Cathalunya e encara d'altres parts stranyes sien vengudes en la ciutat de Barchelona e jatsia sien a drets de lurs membres, molts d'ells vagen mendicant per la dita Ciutat e molts d'aquells hi estan vagabunts no volents fer alguna faena.⁴⁵¹

Entès, així, com un marginat conflictiu que en refusar de treballar esdevé un paràsit perillós, la percepció del pòtol es modifica. Mentre el govern municipal de Barcelona el 1332 n'incentiva l'assistència caritativa —«que tot hom pusque donar e trametre a persones pobres per amor de Déu tot ço que.s vulla»—, enmig de la greu crisi frumentària de 1375 expulsa «totes les dites persones axí hòmens com fembres vullés que acapten e sien vagabunts», amenaçant amb pena de mort els reincidents.⁴⁵² És la via que portarà a la criminalització de la pobresa que s'acabarà imposant en els segles moderns.⁴⁵³ Però és també l'actitud

445. Michel MOLLAT, *Pobres, humildes y miserables en la Edad Media*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1988, p. 114-117.

446. *Assistance et charité*, ed. a cura de M.-H. Vicaire, Tolosa de Llenguadoc, Privat, 1978; Manuel RIU (dir.), *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, Barcelona, CSIC, 1980-1982, 2 v.; Carme BATLLE, *L'assistència als pobres a la Barcelona medieval (s. XIII)*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1987.

447. ACAC, *Llibre del Consell 1393-1396*, f. 17v.

448. AMC, *Llibre dels usos i costums d'Olot*, f. 159r.

449. AHML, *Llibres d'Actes*, núm. 460, f. 10r.

450. Thomas MIERES, *Apparatus super Constitutionibus Curiarum Generalium Cathalonie: Pars Secunda*, Barcelona, Sebastiani à Cormellas, 1621, p. 330.

451. AHCB, *Fons municipal B-I*, llibre 24, f. 133r.

452. Flocel SABATÉ, «Història medieval», a Albert BALCELLS (dir.), *Història de Catalunya*, Barcelona, L'Esfera dels Llibres, 2004, p. 262.

453. Bronislaw GEREMEK, *La estirpe de Caín: La imagen de los vagabundos y de los pobres en las literaturas europeas de los siglos XV al XVII*, Madrid, Mondadori, 1991, p. 17-104.

en contra d'una ociositat que es considera contrària al bé comú. Ja al segle XIII, fra Salimbene recomana expulsar de les ciutats els pobres que, com els que estan asseguts davant de les portes de les esglésies, són completament inútils per a la ciutat.⁴⁵⁴ Significativament, entre els pecats capitals, l'accídia ha sortit dels àmbits estrictament religiosos i dels sentiments de l'ànima dels intel·lectuals i, identificada amb la peresa, ha esdevingut un pecat contra la societat.⁴⁵⁵

Francesc Eiximenis assumeix plenament aquests plantejaments i els difon. D'antuvi, la caritat té una funció en la redempció dels pecats, raó per la qual hi ha d'haver pobres a fi que puguin ser assistits pels rics:

—¿Què farem dels pobres contrets e inútils e malalts tostemps?— te dic que los pobres que són vers pobres deuen romandre aquí sens nenguna molèstia que no els deu ésser feta. E açò per tal com los rics e aquells qui han a dar hagen lloc de fer almoines e de rembre llurs pecats.⁴⁵⁶

En canvi, identificats així los «vers indigents», «los inútils deuen ésser gitats». La disquisició entre bons i mals pobres comporta que l'indigent mereixedor de la caritat cristiana dugui un distintiu com ara una placa al coll,⁴⁵⁷ cosa que en realitat mena a una regulació municipal de la indigència, establint així els graus d'acceptabilitat i de rebuig:

Los rectors de la comunitat deuen haver ací ull obert que no lleixen mendicar ne haver hom indigent sinó aquells de qui saben que són vers pobres de fet e han manifesta necessitat. E per tal, aitals mendicants deuen portar qualque senyal públic, així com segell de plom penjant al coll ab senyal de la comunitat, o qualque altre senyal en que sien coneguts. E açò dic per tal com algunes vegades hi ha alguns ribalts celerats, qui són sans e forts e no volen treballar; e fingen-se contrets e pobres, e ab nafres fetes e procurades ab diverses herbes e medecines, e donen a entendre que no poden treballar e enganen així les gents; e per aquesta via tolen e sostraen les almoines a aquells que de fet són pobres. E pus, entre si mateix, d'açò que han ajustat tenen-ne golateries e tafureries e ribalderies entre si mateix, en les tavernes e on se volen, e juren pitjor de Déu que altres. E ha-n'hi d'altres qui fan ajust en damnació de llurs ànimes. Aquests aitals, que no solament són inútils ans són encar notòriament damnosos a la cosa pública, deu hom esquivar ab menaces o ab penes, així com a diables. Car ha-n'hi qui, sots aquesta espècie de mendicar, furten e són gras lladres e fan molt de mal.⁴⁵⁸

143

454. Bronislaw GEREMEK, *La piedad y la horca*, Madrid, Alianza, 1989, p. 57.

455. Carla CASAGRANDE i Silvana VECCHIO, *Histoire des péchés capitaux au Moyen Âge*, Paris, Flammarion, 2003, p. 150.

456. Francesc EIXIMENIS, *Lo Crestià: (Selecció), Dotzè del Crestià*, cap. CCCLXXVII, ed. a cura d'Albert G. Hauf, Barcelona, Edicions 62 i La Caixa, 1983, p. 209.

457. Miquel LLOP, «Los pobres y la pobreza en los sermones de San Vicente Ferrer», *Escritos del Vedat* (Torrent), vol. 22 (1992), p. 179-245.

458. Francesc EIXIMENIS, *Lo Crestià: (Selecció), Dotzè del Crestià*, cap. CCCLXXVII, ed. a cura d'Albert G. Hauf, Barcelona, Edicions 62 i La Caixa, 1983, p. 210-211.

Explicar aquest ordre volgut per Déu és la funció dels eclesiàstics. El clergat baixmedieval assumeix una imbricació amb la societat a través de l'evangelització,⁴⁵⁹ tasca que serà incentivada i empentada pels mendicants, enmig de greus tensions contra el clergat secular, que els acusa d'intrusisme, amb un rerefons situat en l'administració de sagraments, l'admissió de sepultures i la percepció de rendes com ara delmes i propietats.⁴⁶⁰ La successió de butlles papals entre 1250 i 1311⁴⁶¹ sosté l'activitat dels mendicants, cosa que no impedeix un seguit de tensions que sols se solucionaran mitjançant acords locals, com l'emblemàtica sentència arbitral imposada per Vicent Ferrer a València entre l'Església diocesana d'un costat i, de l'altre, els quatre principals ordes mendicants: franciscans, dominics, agustins i carmelites.⁴⁶² Tots ells assumeixen la responsabilitat d'orientar la societat, tractant de penetrar en les consciències dels governats i dels governants a través, sobretot, de la predicació i la confessió.

Eiximenis és ben conscient d'aquests propòsits. Ell mateix predica en diferents indrets i, en fer-ho, aixeca un gran interès entre la població, com a Tortosa el 1397,⁴⁶³ «per ço com promès fer en la Ciutat als cuns sermons».⁴⁶⁴ Alhora, no sols redacta homilies,⁴⁶⁵ sinó que detalla un específic *Ars predicandi populo*⁴⁶⁶ per a donar a conèixer les regles específiques de com preparar les predicacions.⁴⁶⁷ La formació de les consciències és la veritable vocació d'Eiximenis i la raó de la seva obra⁴⁶⁸ o, si més no, l'opció per la qual sacrifica la possibilitat d'haver esdevingut un reconegut teòleg.⁴⁶⁹ En la seva missió divulgadora, entrecreu dos objectius:

459. Michele MACCARONE, «“Cura animarum” e “parochialis sacerdos” nelle costituzioni del IV concilio lateranese (1215): Applicazioni in Italia nel secolo XIII» a *Pievi e parrocchie in Italia nel basso medioevo (sec. XIII-XV): Atti del VI Convegno di storia della chiesa in Italia (Firenze, 21-25 sett. 1981)*, Roma, Herder, 1984, p. 300-305.

460. Flocel SABATÉ, «Església, religió i poder a l'edat mitjana», a Lourdes PLANS (ed.), *Església, societat i poder a les terres de parla catalana: Actes del IV Congrés de la CCEPC (Vic, 20 i 21 de febrer de 2004)*, Valls, Cossetània, 2005, p. 30-31.

461. Hans WOLTER, «La crisis del Pontificado y de la Iglesia a fines del siglo XIII (1274-1303)», a Hubert JEDIN (ed.), *Manual de Historia de la Iglesia*, vol. III, Barcelona, Herder, 1974, p. 469-470.

462. Jill WEBSTER, *Per Déu o per diners: Els mendicants i el clergat al País Valencià*, Catarroja i Barcelona, Afers, 1998, p. 145-183.

463. Eduard VIVES, «Els frares menors a les Terres de l'Ebre: el convent de Tortosa (segles XIII-XIV)», *Recerca (Tortosa)*, vol. 7 (2003), p. 246-250.

464. ACBEB, Fons Municipal Tortosa, Clavari, 34, f. 277r.

465. Josep PERARNAU, «Un fragment del “Liber sermonum” de Francesc Eiximenis», *Arxiu de Textos Catalans Antics* (Barcelona), vol. 10, p. 291-292.

466. Francesc EIXIMENIS, *Art de predicació al poble*, ed. a cura de Xavier Renedo, Vic, Eumo, 2009.

467. Ramon FERRER, «Eiximenis: vida, obra i actualitat», a Ramon FERRER (ed.) *Eiximenis i la seva obra*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2010, p. 16-17.

468. Jean-Pierre BARRAQUÉ, «Les idées politiques de Francesc Eiximenis», *Le Moyen Âge: Revue d'histoire et de Philologie* (Bruxelles), vol. 114, núm. 3-4 (2008), p. 531.

469. «Eiximenis no exagerava en dir que havia renunciat als aplaudiments dels col-

transvasar als fidels una veritable formació teològica i assumir un paper formador global, sobre el conjunt de la població, des del convenciment que l'ordre cristià és, pròpiament, l'ordre social.

Això també explica totes les característiques de la seva obra:⁴⁷⁰ la redacció preferentment en català a fi d'arribar a la població, la focalització en el missatge a transmetre i no pas en les figures emprades, com ara l'esment d'autors inexistent, i la cerca de recursos amb què atraure l'atenció del lector, tractant d'encertar un discurs didàctic, educatiu i pràctic,⁴⁷¹ malgrat que les seves oracions no són simples i que utilitza moltes subordinades.⁴⁷² Sota la mateixa pretensió, prefereix interpretacions i adaptacions bíbliques més que no pas lectures molt literals⁴⁷³ i tria determinats personatges per a mostrar-los com a ideals a seguir per les seves virtuts.⁴⁷⁴ La mateixa finalitat l'empeny a escriure d'una manera ràpida, imposant així un mètode àgil, partint d'un determinat model pres a manera de nucli temàtic sobre el qual es va construint el discurs per acumulació, «glossant, amplificant, traginant i carretejant d'altres llibres sobre la mateixa matèria, tot allò que, al seu criteri, serveix per a omplir els buits i arrodoneix la informació recollida», tal com comenta Albert G. Hauf,⁴⁷⁵ incloent a voltes fragments directament presos d'altres autors⁴⁷⁶ i donant diverses voltes a les sentències que reproduïx, amplia o resumeix,⁴⁷⁷ alhora que, en mesclar una notòria diversitat de fonts d'informació, s'assoleix, en

legues del gremi i sacrificat el seu “opus magnum” de teòleg empeltat de jurista, a causa de la seva opció, tan franciscana, de fer servir la llengua del poble adaptant el seu discurs a un públic no avesat a les disputes magistrals»: Albert G. HAUF, «El “Psalterium alias Laudatorium” i la “Vita Christi” de Francesc Eiximenis, obres complementàries?», a *Miscel·lània en homenatge al professor Joan Bastardas*, vol. I, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989, p. 205.

470. Jean-Pierre BARRAQUÉ, «L'oeuvre de Francesc Eiximenis ou le mélange des genres», *Méthodes* (Vallongues), vol. 17 (2010), p. 99-102.

471. Joan MOLINA FIGUERES, «Francesc Eiximenis et les images de la ville idéale dans la Couronne d'Aragon», a Patrick GILLI, *Les Élités lettrées au Moyen Âge: Modèles et circulation des savoirs en Méditerranée occidentale (XIIe-XVe siècles)*, Montpellier, Presses Universitaires de la Méditerranée, 2008, p. 75-109.

472. Donna M. ROGERS, «La llengua oral al “Regiment de la cosa pública” de Francesc Eiximenis», a *Actes de l'Onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Palma de Mallorca, 8-12 de setembre de 1997)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998, p. 432-433.

473. Nolasç REBULL, «Nota sobre exegesi d'Eiximenis en la “Vida de Jesucrist”», *Estudios Franciscanos* (Barcelona), vol. 80 (1979), p. 75-79.

474. David J. VIERA i Jordi PIQUÉ, «La Itàlia medieval en les narracions eiximenianes», a *Miscel·lània Joan Veny*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005, p. 24-29.

475. Albert G. HAUF, «Eiximenis, Joan de Salisbury i Fr. Joan de Gal·les, O. F. M.», a Emili CASANOVA (ed.), a *Estudis en memòria del professor Manuel Sanchis Guarner: Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, vol. I, València, Universitat de València, 1984, p. 174.

476. Curt WITTLIN, «Els capítols trets del “Llibre del Tresor” de Brunetto Latini al final del “Dotzè” de Francesc Eiximenis», a *Homenatge a Josep Maria de Casacuberta*, vol. I, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1981, p. 175-185.

477. Curt WITTLIN, «Francesc Eiximenis i les seves fonts», *Llengua & Literatura* (Barcelona), vol. 11 (2000), p. 41-77.

paraules de Curt Wittlin, una «gran originalitat i independència estructural de l'obra del nostre autor, tot i el seu caràcter compilatori».⁴⁷⁸ Eiximenis mateix, en encetar el primer llibre del *Crestià*, confessa que adapta el seu estil a la major difusió i a estimular l'interès:

Jatsia que entena en aquest llibre principalment a parlar a persones sens grans lletres e, per consegüent, vulla parlar comunament, e, més que més, grosserament a vegades, emperò vull tocar alguns punts aguts per exercici d'alguns jóvens ciutadans qui molt s'adeliten en algunes honestes subtilitats. Per què, per tal que hagen ocasió de mills ocupar llur temps, e que pus volenters llisquen les coses grosseres que són ací posades per la llur salut, posar-los-hi-hem algunes poquetes subtilitats, e tard, per tal que les dites subtilitats sien ací així com una poca d'esca ab què els tirem e els prenam en l'ham de nostre Senyor, així com fa lo pescador ab ham, qui ab l'esca pren lo peix, cautelosament.⁴⁷⁹

Fins i tot, en alguns casos, Eiximenis amaga problemàtiques concretes personals, com seria el cas de la comtessa de les muntanyes de Prades, Sança Ximenis d'Arenós, que trobaria l'aprovació a la seva separació marital, feta quan ja tenia els fills crescuts, en el *Llibre de les dones* que li dedica.⁴⁸⁰ De fet, els encàrrecs personals provoquen marrades en el recorregut literari d'Eiximenis: després d'atendre la petició d'un llibre adient per a la nora de l'infant Pere, assumeix un altre encàrrec per part de Maria de Luna, amb qui manté una estreta relació espiritual,⁴⁸¹ que dóna lloc a l'*Scala Dei*.⁴⁸²

146

En la preocupació per adoctrinar —o formar—⁴⁸³ la població, Eiximenis esdevé veritable promotor del tercer orde franciscà, adreçat als laics.⁴⁸⁴ La convicció amb què assumeix el conjunt de la seva vocació el fa sobresortir entre els nombrosos autors d'innombrables opuscles coetanis escrits amb la mateixa finalitat, convertint-lo, com reivindica Todeschini, en l'autor més complet en les

478. Curt WITTLIN, «Models i fonts per a l'estructura del "Dotzè" de Francesc Eiximenis», a *Actes del Quart Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica (Washington, 1984)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985, p. 117.

479. Francesc EIXIMENIS, *Lo Crestià: (Selecció), Primer del Crestià*, Preàmbul. I, ed. a cura d'Albert G. Hauf, Barcelona, Edicions 62 i La Caixa, 1983, p. 39.

480. Eva IZQUIERDO, «Un testimoni sobre la vida de Sanza Ximenis d'Arenós i sobre l'origen del "Llibre de les dones"», *Caplletra* (Barcelona i València), vol. 48 (primavera 2010), p. 135-161.

481. Andreu IVARS i Jill R. WEBSTER, «Franciscanismo de la reina de Aragón, doña María de Luna», *Archivo Ibero-Americano* (Madrid), vol. 42 (1982), p. 112.

482. Curt WITTLIN, «De "Lo Libre de les dones" a la "Scala Dei"», a Patricia BOHENE, Josep MASSOT I MUNTANER i Nathanael B. SMITH (dir.), *Actes del Tercer Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica (Toronto, 1982)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983, p. 140-143.

483. David J. VIERA, «Les idees pedagògiques de Ramon Llull i de Francesc Eiximenis: estudi comparatiu», *Estudios Lulianos* (Palma de Mallorca), vol. 25 (1981-1983), p. 242.

484. Isabella GAGLIARDI, «Mistica e predicazione», a *Il «Liber di Angela da Foligno» e la mistica del secoli XIII-XIV in rapporto alle nuove culture: Atti del XLV Convegno Storico Internazionale (Todi, 12-15 ottobre 2008)*, Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'alto Medioevo, 2009, p. 427-428.

redaccions d'art sobre el regiment cristià coetàniament escrites en el mateix context mediterrani.⁴⁸⁵

En obres com *El Crestià*, els lectors sovint cerquen una orientació més cívica que espiritual, per «als presents mals scapar prestament», com, en el pas del segle XIV al XV, comenta Ramon Savall amb referència a les problemàtiques coetànies.⁴⁸⁶ Alhora, en adreçar-se a les autoritats municipals per a plasmar el seu ideari, Eiximenis hi troba una plena receptibilitat, atès que els governants assumeixen que han de guiar la societat d'acord amb els principis cristians i, pròpiament, prefereixen rebre orientació d'un menoret com aquest que els guiarà per la senda de l'ideal cívic cristià i urbà amb el qual ells mateixos se senten identificats. Això no vol dir que les institucions comunals i les pràctiques personals s'adaptin a les indicacions d'Eiximenis,⁴⁸⁷ però sí que les autoritats locals assumeixen el seu deure de vetllar per l'ordre moral de la ciutat. Quan, el 1384, el Consell Municipal de València aprova la despesa de copiar i fer portar el primer llibre del *Crestià*, diu clarament que pretén millorar la instrucció de la població:

en fer trelladar en la Ciutat de Barchinona en paper toscà real e fer portar ací la primera partida de 1 gran libre appellat *Christià*, lo qual en romanç és estat ordenat novellament per l'onrat religiós e honest mestre Francesc Eximenis doctor en Sancta Theologia, com la segona partida del dit libre sia ja en aquesta Ciutat en la qual estant lo dit maestre ha ordenada aquella lo qual tresllat és estat fet e portat ací per haver complida la obra del dit libre en la sala del consell de la dita ciutat a instrucció e informació dels feels christians.⁴⁸⁸

147

La finalitat instructiva es recalca quan, el 1396, el govern municipal de València paga tretze florins d'or per a poder disposar d'un altre llibre d'Eiximenis:

Un libre appellat *Tercer volum del libre del Chrestià*, ordonat per l'onrat religiós maestre Francesc Eximènec, per ço que'l dit tercer volum haguéssem axí com havem e tenim encadenat en la post de la cambra de la scrivania de la sala,

485. Giacomo TODESCHINI, «Participer au bien commun: la notion franciscaine d'appartenance à la "civitas"», a Elodie LECUPPRE-DESJARDIN i Anne-Laure van BRUAENE (dir.), *De Bono Communi: The Discourse and Practice of the Common Good in the European City (13th-16th c.)*, Turnhout, Brepols, 2010, p. 230.

486. Giuseppe TAVANI, «Literatura i societat a Barcelona entre la fi del segle XIV i el començament del XV», a Jordi BRUGUERA i Josep MASSOT i MUNTANER (dir.), *Actes del Cinquè Col·loqui de Llengua i Literatura Catalanes (Andorra, 1-6 d'octubre de 1979)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1980, p. 31-32.

487. Rafael NARBONA, «Utopies i realitats. Pensament i acció política en la València d'Eiximenis», a Ramon FERRER (ed.) *Eiximenis i la seva obra*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2010, p. 146-147.

488. AMV, Claveria Comuna I, 14: editat a Ramon FERRER, «Exposició Documents», a Ramon FERRER (ed.) *Eiximenis i la seva obra*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2010, p. 29.

ensemps ab los dits volums del dit llibre qui allí són, perquè puxen ésser lests e estudiats per cascuns a doctrina e bona instrucció sua.⁴⁸⁹

Com hem vist, en la visió corpòria d'Eiximenis, els predicadors són el cor, mentre que predicadors i informants són «les parts generatives»,⁴⁹⁰ reconeixent així la importància cabdal de la comunicació,⁴⁹¹ en plena concordança amb els esforços coetanis dels governs municipals per a transmetre una determinada informació i visió tant sobre els propis convilatans com vers els senyors respectius.⁴⁹²

L'ideal cívic urbà, bé que transmès d'acord amb uns determinats interessos de les cúpules dirigents, reconcilia l'articulació social amb l'economia de mercat, la polidesa urbana i la darrera adaptació del cristianisme. En centrar aquest marc interpretatiu global, s'imposa esguardar el pes de la cristiandat en la cohesió ideològica de la societat baixmedieval.

LA COHESIÓ IDEOLÒGICA DE LA SOCIETAT: LA CRISTIANDAT SEGURA I TEMOROSA VERS LA FI DELS TEMPS

La seguretat ideològica guanyada, en els segles XI i XII, per l'Església sorgida de l'anomenada reforma gregoriana es completa, ja al segle XIII, amb l'assumpció d'un cristianisme interpretat sota el realisme aristotèlic. La vella i greu incompatibilitat entre matèria i esperit, que en els esquemes neoplatònics altmedievals exigia la disminució de la primera en benefici del segon, queda ara superada en entendre que tot allò creat és bo sempre que s'usi per a la destinació teleològica per la qual Déu ho ha creat.⁴⁹³ Així, la sexualitat, les mercaderies o els infidels, fins ara discutits, tenen plena cabuda adreçats a la seva finalitat: respectivament, la reproducció, el servei de la cosa pública i la conversió. Alhora, la física aristotèlica, amb l'hilemorfisme, aporta racionalitat a tota la creació i a tots els fenòmens,⁴⁹⁴ incloent la transsubstanciació, podent així entendre la pre-

489. Ramon FERRER, «Documents», a Ramon FERRER (ed.), *Eiximenis i la seva obra*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2010, p. 37.

490. Francesc EIXIMENIS, *Regiment de la cosa pública*, ed. a cura de Daniel de Molins de Rei, Barcelona, Barcino, 1927 (facsimil, 1980), p. 42 (Francesc EIXIMENIS, *Regiment de la cosa pública*, ed. a cura de Josep Palomero, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2009, p. 47).

491. Paolo EVANGELISTI, «I "pauperes Christi" e i linguaggi dominativi. I fransiscani come protagonisti della costruzione della testualità politica e dell'organizzazione del consenso nel bassomedioevo (Gilbert de Tournai, Paolino da Venezia, Francesc Eiximenis)» a *La propaganda politica nel Basso Medioevo: Atti del XXXVIII Convegno Storico Internazionale (Todi, 14-17 ottobre, 2001)*, Spoleto: Centro di Studi Sull'Alto Medioevo, 2002, p. 321-323.

492. Flocel SABATÉ, *Cerimònies fúnebres i poder municipal a la Catalunya baixmedieval*, Barcelona, Rafael Dalmau editor, 2003, p. 7-76.

493. Flocel SABATÉ, «La sexualitat a l'època medieval», a Xavier ROIGÉ (ed.), *Sexualitat, història i antropologia*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, 1996, p. 36-40.

494. Joseph BOBIK, *Aquinas on matter and form and the elements*, París, University of Notre Dame Press, 2006, p. 1-241.

sència real de Jesucrist en la forma invisible del pa consagrat, mentre que la matèria continua semblant pa.⁴⁹⁵

La seguretat amb què es viu el cristianisme no deixa lloc a dubtes sobre quin és el comportament exigít pel Creador, i el realisme amb què aquest s'interpreta aboca a una veritable acceptació popular de l'antropomorfització de Déu, en tant que no sols és físicament en l'Eucaristia,⁴⁹⁶ sinó que s'alegra de la fidelitat dels súbdits i s'enutja per la seva infidelitat. La successió de malvestats en el segle XIV ho confirmaria. Quan els elements de la natura es giren en contra, cal indagar què ha motivat la «ira del cell e gran divinal indignació»:⁴⁹⁷ pot ser que «per jurar inhonestament de Déu sia provocada la hira de Déu», com s'interpreta a Cervera després del terratrèmol de 1373,⁴⁹⁸ o que «fembres casades fan adulteri ab homens casats et altres que són sens marit ab homens casats et altres que an marit ab omens que an muller oc encara que clerges se jaguen ab fembres casades», com dedueix el govern municipal d'Elx el 1379 arran d'una perllongada sequera,⁴⁹⁹ o pot ser la tolerància de vicis com el joc i el proxenetisme, com es reitera sovint.⁵⁰⁰ Tot i que els diferents indrets s'escarrassen a detectar què enutja Déu, Ramon Sibiuda apunta que, més enllà del fet puntual, a voltes Déu ha hagut de fer mal per sacsejar l'ésser humà del perill cap on s'aboca per la seva inconsciència:

Atès, doncs, que l'home no veu clarament en ell mateix ni percep la seva corrupció, cal que vegi en les altres coses exteriors una imatge de la seva perdició i caiguda. S'ha de fabricar una mena d'espill que li permeti de vuere contínuament el seu estat corrupte i alterat, per tal que no s'oblidi del seu mal i així li sàpiga greu.⁵⁰¹

Els predicadors recorreran els carrers de les viles i ciutats per incentivar les requestes espirituals encarrilades a apaigavar la ira divina, mitjançant la detecció dels incompliments i la seva correcció. El frare que predicà als habitants de Cervera el 1420 advertí la població que Déu estava enutjat amb ella per haver

495. Antonio ROYO MARÍN, *Teología de la perfección cristiana*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1968, p. 452.

496. AVV, Processos Criminals, lligall 4, plec 1, sense numerar.

497. Carles OLIVERA, Esther REDONDO, Jérôme LAMBERT, Antoni RIERA i Antoni ROCA, *Els terratrèmols dels segles XIV i XV a Catalunya*, Barcelona, Institut Cartogràfic de Catalunya de la Generalitat de Catalunya, 2006, p. 283.

498. Carles OLIVERA, Antoni RIERA, Jérôme LAMBERT, Enric BANDA i Pierre ALEXANDRE, *Els terratrèmols de l'any 1373 al Pirineu: Efectes a Espanya i França*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Servei Geològic de Catalunya, 1994, p. 64.

499. Pedro IBARRA, «Elig. Noticia de algunas instituciones y costumbres de la Edad Media», a *III Congreso de Historia de la Corona de Aragón (julio de 1923)*, vol. II, València, Diputació Provincial de València i Ajuntament de València, 1923 (facsimil: València, Ajuntament de València, 2004), p. 39.

500. AVV, lligall de registres, 28, plec 2, sense numerar.

501. Ramon SIBIUDA, *Llibre de l'home caigut i redimit*, Barcelona, Proa, 1995, p. 74-75.

caigut en la blasfèmia, el joc, l'adulteri, la fornicació de laics i clergues i, encara, per haver tolerat excessivament «los juheus, enemics de nostre senyor Deus Ihesu Xrist».⁵⁰² Certament, conèixer amb major claredat els designis de Déu aporta seguretat respecte a allò que es considera voluntat divina, però, de retruc, infon una major intolerància respecte de tot el que contradigui aquest disegni diví, ja es tracti dels homosexuals masculins que actuen contra la natura dissenyada per Déu o ja siguin els jueus, d'identitat inassimilable a la normalitat cristiana. En conseqüència, l'escala de tensions contra aquests col·lectius no farà més que incrementar-se, justificant-se pel seu caire inassimilable, com predica Vicent Ferrer:

Que.ls juheus o moros estiguen en apartat, no entre los christians; ne sotengats metges infidels ne comprar d'ells vitualles, e que estiguen tanquats e murats, car no havem majors enemichs.⁵⁰³

La coherència racional d'un cristianisme explicat sota els paràmetres aristotèlics enutja Pere de Joan Olivi, que considera que fer dependre la fe dels raonaments no justificats d'un infidel com Aristòtil sembla una infidelitat i una bogeria.⁵⁰⁴ La majoria dels franciscans hi concordaran, fomentant un cristianisme no pendent del raonament teològic, sinó del seguiment directe de Jesucrist mitjançant una espiritualitat molt atenta als signes de la divinitat, com són les profecies i les visions. La intensitat de la mística baixmedieval frueix d'aquest plantejament.⁵⁰⁵ Les diverses branques de la casa reial aragonesa es mostren ben sensibles a aquestes espiritualitats,⁵⁰⁶ fornint situacions ben il·lustratives:⁵⁰⁷ el primogènit de la Corona de Mallorca hi renuncia, el 1311, per prendre l'hàbit franciscà;⁵⁰⁸ la cort del rei Frederic III de Sicília esdevé, entre 1306 i 1311, un veritable cau dels moviments espirituals en el qual Arnau de Vilanova exerceix d'ideòleg mentre orienta la vida moral i política del rei i interpreta els seus somnis,⁵⁰⁹ i a la cort catalana el rei Alfons el Benigne aconseguirà la dispensa

150

502. Agustí DURAN I SANPERE, «Referències documentals del call dels juheus de Cervera», a *Discursos llegits en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona en la solemne recepció pública de D. Agustí Durán y Sanpere el dia 20 d'abril de 1924*, Barcelona, Imprenta Atlas Geográfico, 1924, p. 57.

503. Vicent FERRER, *Sermons*, vol. III, Barcelona, Barcino, 1975, p. 14.

504. François-Xavier PUTALLAZ, *Insolente liberté: Controverses et condamnations au XIIIe siècle*, Friburg, Éditions Universitaires de Fribourg, i París, Du Cerf, p. 142-143.

505. Elémire ZOLLA, *Los místicos de Occidente*, vol. II, Barcelona, Paidós, 2000, p. 117-423.

506. Miquel COLL, «Historiografia de Barcelona», a Agustí DURAN I SANPERE, *Història de Barcelona*, vol. I, Barcelona, Aedos, 1975, p. 30-31.

507. Marino DAMIATA, *Guglielmo d'Occam: Povertà e potere*, I, *El problema della povertà evangelica e francescana nel sec. XIII e XIV. Origine del pensiero politico di G. D'Occam*, Florència, Studi Francescani, 1978, p. 200-227.

508. Jesús Ernest MARTÍNEZ FERRANDO, *La tràgica història dels Reis de Mallorca*, Barcelona, Aedos, 1979, p. 128-132.

509. Francesco SANTI, *Arnau de Vilanova: L'obra espiritual*, València, Diputació Provincial de València, 1987, p. 139-160.

papal per a no ser enterrat a Santes Creus, sinó en un temple de framenors,⁵¹⁰ i el seu germà, l'infant Pere, el 1358, renunciarà al comtat de les muntanyes de Prades per a prendre l'hàbit franciscà, guiat per visions que s'incrementaran i el faran cèlebre.⁵¹¹

Les profecies i visions permeten detectar els destins que la divinitat reserva per a les cases reials, cosa que anirà portant les prediccions vers a usos interessats dins del joc polític.⁵¹² La sintonia entre els franciscans i els monarques catalanoaragonesos facilitarà el manteniment del sentit profètic,⁵¹³ a través de simbolismes com el drac, la ratapinyada o l'àliga imperial i de les diverses visions que avalen tant Pere el Cerimoniós com Joan I, certificant la seva puixança per davant de la casa reial francesa, la missió contra els musulmans i, també, en la reforma de l'Església.⁵¹⁴ Aquesta preocupació enllaça amb el contingut que les diferents visions i revelacions també adrecen a la població respecte de la necessitat de conversió, raó per la qual cal que cadascú modifiqui el propi comportament d'acord amb el seu nivell —com a simple laic, com a governant o com a clergue—⁵¹⁵ i que la mateixa Església empenyi una reforma de costums.⁵¹⁶ La urgència d'aquestes mesures radica en la manca de temps. No debades, l'obra que Joaquim de Fiore va escriure en el pas del segle XI al XII reprèn protagonisme⁵¹⁷ per a recordar que la història de la salvació és la història de la humanitat, la qual configura un camí entre la creació i la parusia,⁵¹⁸ dividit, amb coincidència trinitària, en tres fases, concordants amb l'Antic Testament, el Nou i el present. Si s'està recorrent la tercera i darrera etapa, és clar que s'està avançant cap a la fi del món. La proximitat d'aquest moment es podrà preveure gràcies a les

151

510. Áurea L. JAVIERRE, «El último viaje de Alfonso IV de Aragón», *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón* (Saragossa), vol. 2 (1946), p. 243-244.

511. Daniel GENÍS, «Les profecies de l'infant Pere d'Aragó (1305-1381): El comtat d'Empúries en l'inici del joaquimisme a Catalunya», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* (Figueres), vol. 35 (2002), p. 124-140.

512. Paola GUERRINI, *Propaganda politica e profezie figurate nel tardo medioevo*, Nàpols, Liguori, 1997; Cathérine DANIEL, *Les prophéties de Merlin et la culture politique (XIIe-XVIe siècle)*, Turnhout, Brepols, 2007, p. 275-460.

513. Martí AURELL, «Eschatologie, spiritualité et politique dans la confédération catalano-aragonaise (1282-1412)», a *Fin du monde et signes des temps. Visionnaires et prophètes en France méridionale (fin XIIIe - début XVe siècle)*, Tolosa de Llenguadoc, Privat, 1992, p. 191-235.

514. Martí AURELL, «Messianisme royal de la Couronne d'Aragon (XIV-XV siècles)», *Annales. Histoire. Sciences Sociales* (París), vol. 52, núm. 1 (gener-febrer 1997), p. 119-155.

515. Manfred SVENSSON, «Brigitta de Suecia y el "Liber Imperatoris ad Reges"», *Nueva Revista del Pacífico* (Valparaíso), vol. 53 (2008), p. 117-118.

516. Lluís MONJAS, «La reforma eclesiàstica i religiosa de les diòcesis de la Tarraconense al llarg de la baixa edat mitjana (a través dels qüestionaris de visita pastoral)», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* (Barcelona), vol. 16 (2005), p. 153-164.

517. Raoul MANSELLI, «Età dello Spirito e profetismo tra quattrocento e cinquecento», a Antonio CROCCO (ed.), *L'Età dello Spirito e la fine dei tempi in Gioacchino de Fiore e nel Gioachimismo Medievale: Atti del II Congresso Internazionale di Studi Gioachimiti*, San Giovanni in Fiore, Centro Internazionale di Studi gioachimiti, 1986, p. 249.

518. Karl LÖWITH, *El sentido de la historia*, Madrid, Aguilar, 1968, p. 207-228.

eines interpretatives fornides sobretot per l'Apocalipsi. La imperfecció del món és un indicador prou constatat a través de símptomes com la ruptura de l'Església arran del Cisma. No és d'estranyar que moltes visions i profecies s'hi refereixin, encara que sigui amb una parcialitat manipuladora.⁵¹⁹ Un altre indicador és que el «tempus persecutionis Antichristi» precedirà el judici final.⁵²⁰ Per això creix la preocupació per identificar l'Anticrist.⁵²¹

Camins aparentment confrontats, com el realisme i l'espiritualisme, conflueixen en una exigència de conversió que no pot ser menys que angoixant, atès que el temps sembla acabar-se quan encara queda molta tasca per fer abans de complir el mandat evangèlic que l'arribada de la fi dels temps trobi la cristiandat imposada al món i unida, formant un sol ramat i un sol pastor,⁵²² segons la citació textual de l'Evangeli de sant Joan.⁵²³ Com apunta Carozzi, el cristianisme, a mesura que s'apropa a la sortida de l'edat mitjana, va accentuant el seu caràcter redemptorista. El temor a la salvació eterna ho va copant tot: cal aprendre a tenir una bona mort,⁵²⁴ i els instruments per a redimir penes eternes acaben esdevenint l'eix central de la religió: la confessió, la devoció al purgatori i les indulgències.⁵²⁵

Eiximenis no protagonitza visions ni exaltades crides vers la fi dels temps.⁵²⁶ Els miracles que ell accepta i difon no inclouen aparicions ni el gust pels fets meravellosos i sorprenents, sinó que mostren el poder de Déu desenvolupat a través del corresponent intermediari⁵²⁷ a fi d'il·lustrar la gravetat del pecat.⁵²⁸ Tampoc no sembla seguir amb fidelitat el dictat de Joaquim de Fiore,⁵²⁹ bé

519. André VAUCHEZ, *Saints, prophètes et visionnaires: Le pouvoir surnaturel au Moyen Âge*, París, Albin Michel, 1999, p. 162-207.

520. Josep PERARNAU, «El text primitiu del "De mysterio cymbalorum Ecclesiae" d'Arnau de Vilanova», *Arxiu de Textos Catalans Antics* (Barcelona), vol. 7-8 (1988-1989), p. 168.

521. José GUADALAJARA, *El Anticristo en la España medieval*, Madrid, Ediciones del Laberinto, 2004, p. 67-165.

522. Marjorie REEVES, *The Influence of Prophecy in the Later Middle Ages: A Study in Joachimism*, Oxford i Nova York, Oxford University Press, p. 399-400.

523. *Evangelium secundum Ioannem*, 10,16 (*Novum Testamentum Graece et Latine*, Londres, United Bible Societies, 1963, p. 263).

524. Florence BAYARD, *L'art du bien mourir au XVe siècle*, París, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 1999; ANÒNIM, *Arte de bien morir y Breve confesionario*, Palma de Mallorca, José J. de Olañeta, 1999.

525. Claude CAROZZI, *Visiones apocalípticas en la Edad Media: El fin del mundo y la salvación del alma*, Madrid, Siglo Veintiuno de España, 2000, p. 175.

526. Tomàs CARRERAS I ARTAU, «Fray Francisco Eiximenis, su significación religiosa, filosófica, moral, política y social», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* (Girona), vol. 1 (1946), p. 283.

527. David J. VIERA, «Francisc Eiximenis' Brief Compendium on Medieval Miracles: El "Primer del Crestià", Chapters 56-59», *Catalan Review*, vol. 16, núm. 1-2 (2002), p. 221-227.

528. David J. VIERA, «Els miracles de Maria en l'obra catalana de Francisc Eiximenis», a *Actes del Quart Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica (Washington, 1984)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985, p. 121-130.

529. Josep Perarnau rebutja la filiació joaquimita d'Eiximenis (Josep PERARNAU, «Do-

que el coneix, el cita i emmarca *Lo Crestià* «en los darrers temps en què nós som». ⁵³⁰ A la *Vida de Crist* pot ubicar el present en el pas del sisè al setè segell —extrem que, en canvi, no queda tan clar en altres obres d'Eiximenis—, ⁵³¹ atès que aquell s'endegà amb l'obra de sant Domènec i sant Francesc i la transició s'ha de caracteritzar pels mateixos signes que es viuen en el seu temps: guerres, epidèmies, fams, terratrèmols i un cisma a l'Església. Això culminarà amb l'obertura del setè segell, temps de pau i benestar que serà seguit, però, per l'arribada de l'Anticrist, precedent dels signes del Judici Final que clourà tot el recorregut de la humanitat. Eiximenis dóna pautes d'interpretació per tal que l'Anticrist sigui conegut, atès que simularà bondat i s'acompanyarà de l'alta clerecia i de prínceps de la Terra, tot i que es lliurarà als pecats capitals i serà seguit pels jueus. Al *Llibre dels àngels*, detalla com aquests ajudaran a desemascarar l'Anticrist, destacant sant Miquel:

Serà illuminar los elets del temps final perquè no puxen esser enguats en les grans apparències dels sophismes e falses rahons e sophistic miracles del fill de perdicíó Antechrist, les quals farà per dicipar la ley de Ihesu Christ e la sacta religió christiana e per diffamar la alta noblesa del nostre salvador. ⁵³²

Eiximenis explica la importància de sant Miquel i de tots els altres àngels. Aquests, ben graduats, compten amb un grup que s'ocupa d'assistir Déu i un altre que es comunica amb els éssers humans i es preocupa pels afers del món. El menoret culmina el creixent interès per aquesta esfera de comunicació entre els àmbits celestes i els terrestres, fins al punt que el seu *Llibre dels sants àngels* aplega tots els elements homilètics i teològics per a esdevenir l'única summa angèlica medieval. ⁵³³ La influència d'aquesta obra és immediata, de tal manera que

153

cuments i precisions entorn de Francesc Eiximenis (c. 1330-1409)», *Arxiu de Textos Catalans Antics* (Barcelona), vol. 1 (1982), p. 206), parer seguit per Saranyana i Zabala (Josep-Ignasi SARANYANA i Ana de ZABALA, *Joaquín de Fiore y América*, Pamplona, Eunat, 1995, p. 66-67). Tot i que aquesta postura sembla coherent amb l'actitud prudent i permeable pròpia d'Eiximenis, Robert E. Lerner hi valora una evolució vital, que menaria a un Eiximenis plenament joaquimita (Robert E. LERNER, *The Feast of Saint Abraham: Medieval Millenarians and the Jews*, Fildèlfia, University of Pennsylvania Press, 2001, p. 101-110), podent fins i tot establir una clara línia continuada que enllaçaria Olivi, Rocatalhada i Eiximenis, com ell mateix escriu: «They were all Franciscans and all Joachites» (Robert E. LERNER, «Prophetic utopias: Olivi, Rupescissa and Eiximenis», a Flocel SABATÉ (ed.), *Utopies i alternatives de vida a l'edat mitjana*, Lleida, Pagès Editors, 2009, p. 81).

530. Francesc EIXIMENIS, *Lo Crestià: (Selecció)*, *Primer del Crestià*, cap. 1, ed. a cura d'Albert G. Hauf, Barcelona, Edicions 62 i La Caixa, 1983, p. 35.

531. Francesc EIXIMENIS, *Dotzè llibre del Crestià*, cap. cc: *Dotzè llibre del Crestià I.1*, ed. a cura de Xavier Renedo, Girona, Universitat de Girona i Diputació de Girona, 2005, p. 427.

532. José GUADALAJARA, *El Anticristo en la España medieval*, Madrid, Ediciones del Laberinto, 2004, p. 119-126.

533. Jan R. VEENSTRA, «La communication avec les anges. Les hierarchies angéliques, la "lingua angelorum" et l'élévation de l'homme dans la théologie et la magie (Bonaventure, Thomas d'Aquin, Eiximenis et l'Almandan)», *Mélanges de l'École Française de Rome: Moyen Âge* (Roma), vol. 114 (2002), p. 777-792.

diversos retaules pintats tot seguit a Catalunya mostren sant Miquel lluitant contra l'Anticrist i ostentant altres actituds conegudes, precisament, gràcies a l'obra d'Eiximenis.⁵³⁴

Aquest frare també es fa ressò de les profecies tan presents en el seu entorn i en gran part de procedència joaquimita i les recull, fins i tot de forma contradictòria, sense perdre un distanciament general.⁵³⁵ Adopta l'actitud de reunir les profecies de l'ambient,⁵³⁶ encofornant així una voluntat personal que resta amagada rere l'atribució de la profecia a altri.⁵³⁷ Ell mateix, però, evolucionarà d'acord amb el context polític i podrà donar, en la globalitat, aparença de contradicció. Així, per una banda, pot contrastar la sort que espera el casal francès al final dels temps segons el *Llibre dels àngels*, on es diu que serà «fort humiliada la casa de França»,⁵³⁸ i la missió que hom reconeix que està destinada al casal catalanoaragonès a favor de la cristiandat:

D'aquesta casa és profetat que deu aconseguir monarchia quasi sobre tot lo món [...] speram per special profecia que.n haven segons que alguns dien que en breu passarà en Àfrica príncep d'aquesta casa qui ha a humiliar e destruir tota la secta de Mahomet.

D'altra banda, el 1391, el mateix autor va haver de disculpar-se davant de Joan I i corregir-se,⁵³⁹ després d'haver perllongat la influència de Rocatalhada⁵⁴⁰ per a exposar que en l'obertura del sisè segell no sobreviurà la monarquia catalanoaragonesa i sí, en canvi, molt probablement, ho farà la francesa:

154

534. Paulino RODRÍGUEZ BARRAL, «Eiximenis y la iconografía de San Miguel en el gótico catalán», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* (Girona), vol. 46 (2005), p. 111-130.

535. Pere BOHIGAS, «Prediccions i profecies en les obres de Fra Francesc Eiximenis», a Pere BOHIGAS, *Aportació a l'estudi de la literatura catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1982, p. 23-38.

536. Josep Maria Pou, des dels paràmetres de la seva època, apreciava que «la doctrina de Eiximenis es, pues, ortodoxa y atractiva, por lo cual no es de maravillar alcanzaran sus obras bien pronto benévola acogida y admirable difusión entre la gente culta y aún en el vulgo, a lo cual contribuyó poderosamente la gracia y amenidad con que el autor presenta la doctrina, en todas partes robustecida con ejemplos, comparaciones y proverbios adaptados a la inteligencia del lector. ¡Lástima que se dejara arrastrar de la manía profética, bastante común a los grandes escritores del siglo XIV, y que prestase crédito a tantas fábulas ridículas y a la eficacia de pueriles supersticiones!» (Josep Maria POU i MARTÍ, *Visionarios, bequinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*, Madrid, Colegio Cardenal Cisneros, 1991, p. 408).

537. Robert E. LERNER, «Eiximenis i la tradició profètica», *Llengua & Literatura* (Barcelona), vol. 17 (2006), p. 27-28.

538. José GUADALAJARA, *El Anticristo en la España medieval*, Madrid, Ediciones del Laberinto, 2004, p. 121 i 125.

539. Antoni RUBIÓ i LLUCH, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-èval*, vol. 1, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1908 (facsimil, 2000), p. 372-373.

540. Marcelino MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los heterodoxos españoles*, vol. 1, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1998, p. 525; Albert G. HAUF, *D'Eiximenis a sor Isabel de Villena: Aportació a l'estudi de la nostra cultura medieval*, València, Institut de Filologia Valenciana, i Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990, p. 75.

Diu ara en lo derrer centenari del món, qui serà «in apercione sexti signaculi Ecclesie» que diu que començarà «anno Domini mcccc», d'ací avant diu que no y haurà reys, ne duchs, ne comptes ne nobles ne grans senyors, ans d'aquí avant fins a la fi del món regnarà per tot la justícia popular e tot lo món, per consegüent, serà partit e regit per comunes. [...] És ver que alguns dien que per gràcia special és estat promès e revelat a la casa de França que, per lo gran servey que ha fet a la Esgleya de Déu, que durarà fins a la fi del món la sua senyoria, jatsia que altres diguen que per lo dit servey és tan bé estada ja remunerada per la dita Esgleya que no y és necessària altra remuneració.⁵⁴¹

En la correcció d'aquesta predicció, hi té a veure l'experiència viscuda l'agost de 1391, quan la població radicalitzada per la fe assalta els calls jueus al crit de «baptisme o mort!», tot exigint alhora el govern popular.⁵⁴² Les paraules d'Eiximenis i el seu context vital estan mesclades com mai, i ell mateix, conscient de la incidència del seu discurs, es preocuparà per reprendre els mots d'Aristòtil i insistir en els excessos inherents al govern popular.⁵⁴³

L'«atmosphère fantasmatique caractéristique de l'attente prochaine de la fin des temps» explica també, segons Jean-Patrice Boudet, que les disputes entorn del Cisma incloguin l'acusació que Benet XIII i Francesc Eiximenis, acompanyats de dos mags, feien màgia a fi d'obtenir Roma, gràcies a la seva familiaritat amb els dimonis.⁵⁴⁴ Precisament la posició d'Eiximenis durant el Cisma, al costat del papa avinyonès, ha posat dubtes⁵⁴⁵ o matisacions⁵⁴⁶ sobre l'autoria del *De triplici statu mundi*, tant perquè es decanta pel papat romà com pel discutit grau d'influència joaquimita.⁵⁴⁷

155

541. Francesc EIXIMENIS, *Dotzè llibre del Crestià*, cap. cc, primera part, volum primer, ed. a cura de Xavier Renedo, Girona, Universitat de Girona i Diputació de Girona, 2005, p. 427-428.

542. Jaume RIERA, «Els avalots del 1391 a Girona», a *Jornades d'Història dels Jueus a Catalunya*, Girona, Ajuntament de Girona, 1990, p. 100-135.

543. Xavier RENEDEO, «Introducció», a Francesc EIXIMENIS, *Dotzè llibre del Crestià I.1*, ed. a cura de Xavier Renedo, Girona, Universitat de Girona i Diputació de Girona, 2005, p. xxxiv-xliv.

544. Jean-Patrice BOUDET, «Le “pape de la lune” et la magie», *Études Roussillonaises* (Perpinyà), vol. 24 (2009-2010), p. 183.

545. Josep Maria POU i MARTÍ, *Visionarios, bequinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*, Madrid, Colegio Cardenal Cisneros, 1991, p. 397-402.

546. Albert G. HAUF, «El “De triplici statu mundi” de fr. Francesc Eiximenis, OFM», a *Miscel·lània Aramon i Serra: Estudis de llengua i cultura catalanes oferts a R. Aramon i Serra en el seu setantè aniversari*, vol. I, Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 1979, p. 265-283.

547. Josep PERARNAU, «Documents i precisions entorn de Francesc Eiximenis (c. 1330-1409)», *Arxiu de Textos Catalans Antics* (Barcelona), vol. 1 (1982), p. 206; Josep-Ignasi SARANYANA i Ana de ZABALA, *Joaquín de Fiore y América*, Pamplona, Eunate, 1995, p. 66-67; Robert E. LERNER, «Eiximenis i la tradició profètica», *Llengua & Literatura* (Barcelona), vol. 17 (2006), p. 11-13; Robert E. LERNER, «Prophetic utopias: Olivi, Rupescissa and Eiximenis», a Flocel SABATÉ (ed.), *Utopies i alternatives de vida a l'edat mitjana*, Lleida, Pagès Editors, 2009, p. 71-72; Josep PERARNAU, «El “De triplici statu mundi” no és de Francesc Eiximenis», *Arxiu de Textos Catalans Antics* (Barcelona), vol. 27 (2008), p. 45-86; Josep PERARNAU, «El “De triplici statu mundi” no és de Francesc Eiximenis», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* (Girona), vol. 49 (2008), p. 279-325.

En definitiva, el context angoixant i de tendència mil·lenarista del cristianisme que s'apropa a la sortida de l'edat mitjana marca l'obra d'Eiximenis més que no pas voldria l'autor. Caldrà, doncs, esguardar quina memòria en restarà.

EL LLEGAT

El 1492, «la expulsió dels perfidos jueus», en expressió emprada coetàniament a Girona,⁵⁴⁸ forma part de l'afermament polític i social⁵⁴⁹ que està imposant la monarquia hispànica⁵⁵⁰ i, en realitat, culmina les línies de cohesió entorn d'una religió cristiana segura en les conviccions, temerosa del càstig diví i de la fi dels temps i incapaç d'integrar les identitats inassimilables. La conquesta de Granada, en encetar-se el 1492, no sols forma part del mateix projecte polític i social,⁵⁵¹ sinó que està conduïda per una monarquia que alhora és receptora de les profecies de procedència tant aragonesa com castellana, sumant-hi les esperances teixides a Sicília i les invocacions a continuar el llegat visigot.⁵⁵² Es comprèn, doncs, que el franciscà cardenal Jiménez de Cisneros, en promoure la croada contra Àfrica el 1509, estigui fitant l'alliberament del Sant Sepulcre.⁵⁵³

En la base d'aquestes actuacions, hi ha una població que en el segle xv ha estat receptora de les pretensions de reforma de l'Església, «para ordenar y endereçar las cosas que sintieren ser sanctas»,⁵⁵⁴ acompanyada pels tons angoixants dels visionaris que continuen alertant sobre l'Anticrist.⁵⁵⁵ El clima espiritual justifica aquesta cridòria, però també la consolidació de renovades formes en ordes religiosos urbans⁵⁵⁶ i una millora cultural i vivencial del clergat que va exigint noves passes després de cada fita aconseguida.⁵⁵⁷

156

548. Carme BATLLE, «Solución al problema de las dos sinagogas de Gerona», *Sefarad* (Madrid i Barcelona), vol. 19 (1959), p. 310.

549. Joseph PÉREZ, *Historia de una tragedia: La expulsión de los judíos en España*, Barcelona, Crítica, 1993, p. 107-139.

550. Miguel Ángel LADERO, *Los Reyes Católicos: La Corona y la Unidad de España*, Madrid, Asociación Francisco López de Gomara, 1989, p. 307-309.

551. Miguel Ángel LADERO, *Castilla y la conquista de Granada*, Valladolid, Secretariado de Publicaciones de la Universidad de Valladolid, 1968.

552. Alan DEYERMOND, «La ideología del Estado moderno en la literatura española del siglo xv», a Adeline RUCQUOI, *Realidades e imágenes del poder: España a fines de la Edad Media*, Valladolid, Ámbito, 1988, p. 176-177.

553. Ramón ALBA, *Acerca de algunas particularidades de las comunidades de Castilla tal vez relacionadas con el supuesto acaecer terreno del Milenio Igualitario*, Madrid, Editora Nacional, 1975, p. 28-35.

554. José Antonio CALVO, «Contribución al estudio de la reforma católica en Castilla: el sínodo de Ávila de 1481», *Studia Historica. Edad Media* (Salamanca), vol. 22 (2004), p. 189-232.

555. José GUADALAJARA, *Las profecías del Anticristo en la Edad Media*, Madrid, Gredos, 1996, p. 247-399.

556. Fidel LEJARZA i Ángel URIBE, «Introducción a los orígenes de la Observancia en España. Las Reformas de los siglos XIV y XV», *Archivo Ibero-Americano* (Madrid), vol. 17 (1957), p. 925-945.

557. Adeline RUCQUOI, «La formation culturelle du clergé en Castille à la fin du Moyen Âge», a *Le clerc séculier au Moyen Âge*, París, Publications de la Sorbonne, 1993, p. 262.

Coetàniament, l'expansió protagonitzada per Alfons el Magnànim sobre el Mediterrani⁵⁵⁸ a voltes topa amb els estaments catalans i, significativament, amb la cúpula burgesa de Barcelona,⁵⁵⁹ però alhora esdevé la plasmació d'una política mercantil i financera⁵⁶⁰ que infon una específica unitat econòmica i cultural a l'espai mediterrani.⁵⁶¹ El monarca preferia la cort napolitana a la tensa societat catalana, en què interpretava que la ciutat de Barcelona «no.s mira sinó en fer-li enuigs».⁵⁶² És, en realitat, el reflex de la dualitat, afermada després de Casp,⁵⁶³ entre el monarca i els qui representen la terra,⁵⁶⁴ que mena a la separació reflectida en presentar l'anada cap a la guerra civil com «algunes diferències qui eren entre lo senyor rey e lo principat de Catalunya».⁵⁶⁵

En els segles moderns, amb una monarquia allunyada que no depèn dels subsidis dels estaments catalans i que, per tant, els pot tenir, a ells i al país que diuen representar, tan desatesos com es lamenta Despuig,⁵⁶⁶ la reivindicació de la representativitat de la terra perfila un escenari específic dins de la generalitzada disputa entre monarquia mixta i absoluta.⁵⁶⁷ La Constitució de Corts de 1599, que reconeix la participació dels estaments,⁵⁶⁸ no pot evitar una escalada de dis-

558. Alan RYDER, *Alfonso el Magnánimo: Rey de Aragón, Nápoles y Sicilia (1396-1458)*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1992, p. 263-376.

559. Josep Maria MADURELL, *Mensajeros barceloneses en la corte de Nápoles de Alfonso V de Aragón, 1435-1458*, Barcelona, CSIC, 1963, p. 345-539.

560. David IGUAL, «Entre Valencia y Nápoles. Banca y hombres de negocios desde el reinado de Alfonso el Magnánimo», *En la España Medieval* (Madrid), vol. 24 (2001), p. 103-131.

561. Mario DEL TREPPO, «La Corona d'Aragona e il Mediterraneo», a *IX Congresso di storia della Corona d'Aragona (Napoli 11-15 aprile 1973)*, vol. I, Nàpols, Società Napolitana di Storia Patria, 1978, p. 301-331.

562. Pere CATALÀ, Maria-Carme DALMAU, Joan GALA i Esperança JORDÀ, «Ambaixada barcelonesa a Nàpols, el 1444», a *XVI Congresso Internazionale di Storia della Corona d'Aragona (Napoli, 1997)*, Nàpols, Comune di Napoli, 2000, p. 863.

563. Miguel Ángel LADERO, «El ejercicio del poder real: instituciones e instrumentos de gobierno», a *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón (Jaca, 20-25 de septiembre de 1993): El poder real en la Corona de Aragón (siglos XIV-XVI)*, tom I, vol. 1, Saragossa, Diputación General de Aragón, 1996, p. 99-104.

564. Flocel SABATÉ, «El poder soberano en la Cataluña bajomedieval: definición y ruptura», a François FORONDA, Jean-Philippe GENET i José Manuel NIETO (ed.), *Coups d'État à la fin du Moyen Âge? Aux fondements du pouvoir politique en Europe occidentale*, Madrid, Casa de Velázquez, 2005, p. 509-515.

565. Josep Maria SANS I TRAVÉ (dir.), *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. I, Barcelona, Departament de la Presidència de la Generalitat de Catalunya, 1994, p. 159.

566. Cristòfor DESPUIG, *Los coloquios de la insigne ciutat de Tortosa*, ed. a cura d'Eulàlia Duran, Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 1981, p. 88-99.

567. Marie GAILLE-NIKODIMOV (ed.), *Le Gouvernement mixte: De l'idéal politique au monstre constitutionnel en Europe (XIIIe-XVIIe siècle)*, Saint-Étienne, Publications de l'Université de Saint-Étienne, 2005.

568. Tomàs de MONTAGUT, «Pactisme o absolutisme a Catalunya: les grans institucions de govern (segles XV-XVI)», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 19 (1989), p. 669-679.

cursos contraposats,⁵⁶⁹ remetent-se a l'estructura política teixida a l'edat mitjana,⁵⁷⁰ la qual no culminarà fins que el 1640 les Corts, invocant la representació del país, destitueixin el monarca⁵⁷¹ empeltant, així, arguments i armes.⁵⁷²

Aquesta evolució no la va viure Eiximenis, que morí el 1409 a Perpinyà, en el context del concili convocat per Benet XIII,⁵⁷³ tot just després de rebre'n el patriarcat de Jerusalem i l'episcopat d'Elna i deixant molt bona impressió pels seus coneixements i virtuts religioses, segons el definia Martín de Alpartir: «magister in Sacra Teheologia profundissimum, virum magne sanctitatis».⁵⁷⁴ Tanmateix la seva obra sí que va ser particip de tota l'evolució subsegüent, essent objecte de moltes còpies i, tot seguit, de beneficiar-se de la impremta, fet que dona lloc a nombrosos incunables.⁵⁷⁵ D'antuvi, l'obra d'Eiximenis, en la seva ampla varietat, està ben present en les biblioteques de burgesos com els de Barcelona,⁵⁷⁶ i és prou popular perquè s'hi inspirin representacions teatrals, segons s'esdevé amb l'obra assumpcionista que adapta una part de la *Vita Christi*.⁵⁷⁷ Fou ràpidament traduït a les llengües dels països veïns, com és ben comprensible atès que aquests, inclòs Castella, gaudeixen en el segle xv d'un marc intel·lectual ben receptiu a les reivindicacions cíviques impulsades des d'àmbits urbans.⁵⁷⁸

En aquest context, els llibres centrats en l'ideal de comportament cívic i religiós són ben rebuts, com la *Doctrina moral collida de diverses actes, la qual per hun hom laych de la ylla de Mallorques apellat hen Pachs, a pregàries de sos fils, és estada complida e*

569. Jesús VILLANUEVA, *Política y discurso histórico en la España del siglo XVII: Las polémicas sobre los orígenes medievales de Cataluña*, Alacant, Publicacions de la Universitat d'Alacant, 2004; Antoni SIMON I TARRÉS, *Construccions polítiques i identitats nacionals: Catalunya i els orígens de l'estat modern espanyol*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005.

570. Flocel SABATÉ, «El nacimiento de Cataluña. Mito y realidad», a *Fundamentos medievales de los particularismos hispánicos: IX Congreso de Estudios Medievales (León, 2003)*, Àvila, Fundación Sánchez-Albornoz, 2005, p. 257-265.

571. Antoni SIMON I TARRÉS, *Els orígens ideològics de la revolució catalana de 1640*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.

572. Jesús VILLANUEVA, «Intentos franceses de legitimación de la anexión de Cataluña tras la revuelta de 1640: de Richelieu a Mazarino», *Pedralbes* (Barcelona) vol. 18, núm. 2 (1998), p. 135-144; Antoni SIMON I TARRÉS, «Ideologia i identitat nacional a la Revolució Catalana de 1640», *Cercles: Revista d'Història Cultural* (Barcelona), vol. 2 (1999), p. 21.

573. Flocel SABATÉ, «La place du concile de Perpignan dans l'histoire», *Études Roussillonaises* (Perpinyà), vol. 24 (2009-2010), p. 197-197.

574. Martín de ALPARTIR, *Cronica Actitatorum temporibus Benedicto Pape XIII*, ed. a cura de José Ángel Sesma i María del Mar Agudo, Saragossa, Gobierno de Aragón, 1994, p. 188.

575. David J. VIERA, «Incunables i llibres rars del P. Francesc Eiximenis (1340-1409) publicats entre 1478 i 1524», *Estudios Franciscanos* (Madrid), vol. 80 (1979), p. 553-555.

576. Josep HERNANDO, «Obres de Francesc Eiximenis en biblioteques privades de la Barcelona del segle xv», *Arxiu de Textos Catalans Antics* (Barcelona), vol. 26 (2007), p. 385-567.

577. Josep ROMEU, «El teatre assumpcionista de tècnica medieval als Països Catalans», *Estudis Universitaris Catalans* (Barcelona), vol. 26 (1984), p. 256-251.

578. Flocel SABATÉ, «La civiltà comunale del medioevo nella storiografia spagnola: affinità e divergenze», a Andrea ZORZI (ed.), *La civiltà comunale italiana nella storiografia internazionale*, Florència, Firenze University Press, 2008, p. 122-125.

en lo present libre contiuada,⁵⁷⁹ tema sobre el qual, precisament, es pot dir que «d'açò frare Francesch Ximenis mestre en Teologia del orde dels frares menors ne tracta molt copiosament en lo libre de *Doctrina Compendiosa*».⁵⁸⁰ L'accentuació de la personalitat individual arran de l'experiència religiosa,⁵⁸¹ que donarà lloc a pràctiques específiques entorn de la vivència personal en el segle xv,⁵⁸² està també alimentada per les obres d'Eiximenis, que es considera que «són de gran illuminació a la anime qui devotament aquelles vol ligir e contemplar».⁵⁸³ De fet, la devoció coetània, tan atenta a la figura de Jesucrist, facilita la difusió de traduccions senceres i parcials de la *Vita Christi*, com la castellana.⁵⁸⁴ Molt destacat és el *Tratado de contemplación* que, traduït, circula a bastament per Castella, fins al punt que aquesta obra és de les que permeten dir que Eiximenis «és la única pluma peninsular que convive con autores de la talla espiritual de Juan Gerson, Hugo de Balma, Nicolás Kempft, Gerdado de Zutphe y Juan Mombaer entre otros».⁵⁸⁵

L'èxit de les obres d'Eiximenis es mantingué aclaparadorament al llarg de tot el segle xv:⁵⁸⁶ el 1478 s'imprimeix la traducció francesa del *Llibre dels àngels* a Ginebra; el 1495, en imprimir el *Psaltiri devotíssim*, s'efectua el tiratge més alt de tots els incunables catalans: dos mil exemplars, superant, doncs, les dues edicions del *Tirant lo Blanc* juntes, la de 1490 i la de 1495,⁵⁸⁷ i el 1496 el primer llibre imprès a Granada és la traducció castellana de la *Vita Christi* preparada per l'arquebisbe Hernando de Talavera.⁵⁸⁸ Aquest jerònim, ben famós en els cercles que maldaven per la reforma de l'Església, admirava l'obra d'Eiximenis, tant en els seus plantejaments espirituals⁵⁸⁹ com en les propostes d'articulació cívica de la

159

579. BNF, Manuscrits, Occident, Espagnol, 57.

580. Pròsper de BOFARULL, *Documentos literarios en antigua lengua catalana (siglos XIV y XV)* (Colección de Documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón, XIII), Barcelona, Imprenta del Archivo, 1857 (facsimil, Archivo de la Corona de Aragón, Barcelona, 1973), p. 219.

581. Peter VON MOOS, «L'individu ou les limites de l'institution ecclésiastique», a Brigitte Miriam BEDOS-REZAK i Dominique IOGNA-PRAT (dir.), *L'individu au Moyen Âge*, Paris, Aubier, 2005, p. 272-288.

582. Johan HUIZINGA, *El otoño de la Edad Media*, Madrid, Alianza, 1982, p. 249-286.

583. BNF, Manuscrits, Occident, Espagnol, 45, f. 57v.

584. BNF, Manuscrits, Occident, Espagnol, 6.

585. Carme CLAUSELL, «La pervivencia del "tractat de contemplació" de Francesc Eiximenis, OFM, en la Castilla de los siglos XV y XVI», a María del Mar GRAÑA (ed.), *El franciscanismo en la Península Ibérica. Balance y perspectivas: I Congreso Internacional*, Barcelona, Asociación Hispánica de Estudios Franciscanos, 2005, p. 446.

586. David J. VIERA, «The presence of Francesc Eiximenis in fifteenth and sixteenth-century castilian literature», *Hispanófila* (Chapel Hill), vol. 57 (1976), p. 1-5.

587. Xavier RENEDO, «Cinc estudis sobre Francesc Eiximenis», *Caplletra* (València i Barcelona) vol. 48 (primavera 2010), p. 129-130.

588. Albert G. HAUF, «Fray Hernando de Talavera, OSH, y las traducciones castellanas de la "Vita Christi" de Fr. Francesc Eiximenis, OFM», a Tomàs MARTÍNEZ ROMERO i Rosana RECIO (ed.), *Essays on Medieval Translation in the Iberian Peninsula*, Castelló de la Plana, Publicacions de la Universitat Jaume I, 2001, p. 203-247.

589. Albert G. HAUF, «Fr. Francesc Eiximenis, OFM, "de la predestinación de

societat.⁵⁹⁰ El mateix esperit civicoreligiós explica el ressò del *Llibre de les dones*, tant en català com traduït.⁵⁹¹ De tota manera, el llibre d'Eiximenis més difós en castellà, tant al segle XV com al XVI, és el *Llibre dels àngels*, citat per nombrosos autors i present a les biblioteques més destacades. La temàtica espiritual des del vessant angelical amb tons profètics concordava amb l'espiritualitat de l'època.⁵⁹² De 1490 a 1527, se'n succeeixen tres edicions en castellà.⁵⁹³ Certament, les obres d'Eiximenis circulen a bastament en els països veïns, raó per la qual és traduït al castellà, al francès i encara al llatí, al flamenc i a l'italià,⁵⁹⁴ a més d'altres traduccions més escadusseres, entre les quals s'inclou l'aragonès.⁵⁹⁵ Amb el mateix vigor entra al segle XVI, amb el *Llibre dels àngels*, la *Doctrina compendiosa*, l'*Scala Dei*, el *Llibre de les dones* i el *Dotzè ben presents* a les llibreries.⁵⁹⁶

Es tracta d'un moment de migrada producció castellana pel que fa a obres d'aquesta mena,⁵⁹⁷ cosa que facilita l'atractiu d'Eiximenis i que fins i tot, en moltes ocasions, l'obra eiximeniana sigui emprada com a referència o base. Jiménez de Cisneros clarament va emprar la *Vita Christi* en la seva *Flors sanctorum*⁵⁹⁸ i va prendre parts senceres del *Tractat de contemplació* per al seu *Exercitatorio de la vida espiritual*.⁵⁹⁹ Més tard, el *Carro de las donas* editat el 1542 és una versió força retocada

Jesuchristo”, y el consejo del Arcipreste de Talavera “a los que teólogos mucho fundados non son”», *Archivium Franciscanum Historicum* (Grottaferrata), vol. 76 (1983), p. 239-295.

590. Albert G. HAUF, *D'Eiximenis a sor Isabel de Villena: Aportació a l'estudi de la nostra cultura medieval*, València, Institut de Filologia Valenciana, i Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990, p. 49-50.

591. BNF, Manuscrits, Occident, Espanyol, 57.

592. Carme CLAUSELL, «El “Llibre dels àngels” de Francesc Eiximenis en la Castilla del siglo XV: testimonios y perspectivas de investigación», a Mercedes PAMPÍN i María del Carmen PARRILLA (ed.), *Actas del IX Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval (a Coruña, 18-22 septiembre de 2001)*, vol. III, la Corunya, Universidade da Coruña i Toxoutos, 2005, p. 465-467.

593. Andreu IVARS, «El “Llibre dels àngels” de Fr. Francisco Eximenez y algunas versiones castellanas del mismo», *Archivo Ibero-Americano* (Madrid), vol. 19 (1923), p. 108-123.

594. Carme CLAUSELL, «Francesc Eiximenis en Castilla. I. Del “Llibre de les dones” al “Carro de las donas”», *Butlletí de la Reial Acadèmia de les Bones Lletres* (Barcelona), vol. 45 (1995-1996), p. 439-440.

595. Josep PERARNAU, «Un fragment del “Llibre dels àngels” de Francesc Eiximenis traduït a l'aragonès», *Arxiu de Textos Catalans Antics* (Barcelona), vol. 4 (1985), p. 186-207.

596. Jordi RUBIÓ i BALAGUER, *La cultura catalana del Renaixement a la Decadència*, Barcelona, Edicions 62, 1964, p. 125-126.

597. Albert G. HAUF, *D'Eiximenis a sor Isabel de Villena: Aportació a l'estudi de la nostra cultura medieval*, València, Institut de Filologia Valenciana, i Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990, p. 51.

598. Albert G. HAUF, «Manuscrits i incunables», a Ramon FERRER (ed.), *Eiximenis i la seva obra*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2010, p. 89.

599. Cebrià BARAUT, «L’“Exercitatorio de la vida espiritual” de García de Cisneros et le “Tractat de contemplació” de Francesc Eiximenis», *Studia Monastica* (Montserrat), vol. 2 (1960), p. 233-265; Cebrià BARAUT, «Les fonts franciscanes dels escrits de García de Cisneros», *Analecta Montserratensia* (Montserrat), vol. 9 (1962), p. 65-78.

del *Llibre de les dones*,⁶⁰⁰ sorgida després que el papa Adrià VI,⁶⁰¹ en veure'n una versió catalana a Tarragona el 1522, «le alabó mucho y dixo que hera maravelliosa doctrina, y que here necessaria cosa que en todos los reynos de cristianos tuviessen este libro». ⁶⁰² El fet que el *Tractat de contemplació* pròpiament sigui una escissió de l'*Scala Dei* o del *Llibre de les dones* es repeteix en altres llibres, com el *Confessional*, que comença a circular a partir de 1497 escindit de l'*Scala Dei*.⁶⁰³ A voltes s'incorporen fragments de l'enciclopèdic treball d'Eiximenis, com s'esdevé quan, en el segle XVI, es copia el *Tratado de armas* i el *Ceremonial de Príncipes* de Valera i s'afegeix, en castellà, l'inici del capítol 321 del *Dotzè* perquè «trata de las batallas que se azen en campo cerrado, si se deben azer o no»,⁶⁰⁴ reflectint que, de fet, Eiximenis hauria inclòs tot un tractat de cavalleria dins del *Dotzè*.⁶⁰⁵

En realitat, i més enllà d'aquests casos concrets, en l'èxit del *Llibre dels àngels*, la *Vita Christi* o el *Llibre de les dones*,⁶⁰⁶ hi tenen a veure, tant o més que el vessant pietós, els referents mil·lenaristes. De fet, l'atractiu s'estén més enllà de la Península: el *Llibre dels àngels* es copia en els dominis borgonyons l'antepenúltima dècada del segle XV⁶⁰⁷ i ja és a la biblioteca de Claravall al segle XVI. Ben significativament, el magne esforç d'Eiximenis al *Crestià* troba interès en tant que els diferents llibres seran promptament lliurats a les primitives impremtes,⁶⁰⁸ però no

600. Carme CLAUSELL, «Francesc Eiximenis en Castilla. I. Del "Llibre de les dones" al "Carro de las donas"», *Butlletí de la Real Acadèmia de les Bones Lletres* (Barcelona), vol. 45 (1995-1996), p. 450-464.

601. Carme CLAUSELL, «El P. Carmona, OFM, confesor de Adriano IV y probable traductor del "Llibre de les dones" de Francesc Eiximenis», *Archivum Franciscanum Historicum* (Grottaferrata), vol. 89 (1996), p. 287-305.

602. Curt WITTLIN, «La primera traducció castellana de "Lo libre de les dones" de Francesc Eiximenis», a Josep MASSOT I MUNTANER (ed.), *Miscel·lània Pere Bohigas*, vol. 3, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983, p. 56.

603. Carme CLAUSELL, «Francesc Eiximenis en Castilla. I. Del "Llibre de les dones" al "Carro de las donas"», *Butlletí de la Real Acadèmia de les Bones Lletres* (Barcelona), vol. 45 (1995-1996), p. 447-448.

604. David GUIXERAS, «Un fragment del capítol 321 del "Dotzè" en castellà», *Estudi General* (Girona), vol. 22 (2002), p. 279-282.

605. José Luis MARTÍN, «El Tratado de Caballería de Francesc Eiximenis», *Norba: Revista de Historia* (Càceres), vol. 16 (1996-2003), p. 295-331.

606. Marcel BATAILLON, *Erasmus y España*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1950, p. 571 i 634-635; David J. VIERA, «Francesc Eiximenis (1340?-1409?) y Alonso Martínez de Toledo (1398?-1470?): Las ideas convergentes en sus obras», *Estudios Franciscanos* (Barcelona), vol. 76 (1975), p. 5-10; David J. VIERA, «The presence of Francesc Eiximenis in fifteenth and sixteenth-century castilian literature», *Hispanófila* (Chapel Hill), vol. 57 (1976), p. 1-5; David J. VIERA, «La obra de F. Eiximenis, OFM (1340?-1409?) en los siglos XV al XVII», *Archivo Ibero-Americano* (Madrid), vol. 39, núm. 153-154 (1979), p. 23-32; David J. VIERA, «Incunables i llibres rars del P. Francesc Eiximenis (1340-1409) publicats entre 1478 i 1524», *Estudios Franciscanos* (Madrid), vol. 80 (1979), p. 157-165.

607. Josep PERARNAU, «Notícies bibliogràfiques», *Arxiu de Textos Catalans Antics* (Barcelona), vol. 2 (1983), p. 598 i 603.

608. Juan FRANCISCO PARDO, «La religiosidad en las obras de Joan Roïç de Corella», *Anales Valencinos* (València), vol. 20 (1994), p. 177-178.

gaudeix de prou atractiu per ser traduït, com sí que succeeix amb les obres esmentades. Així, tota la visió espiritual i moral preocupada per la redempció i, cada cop més, per la fi del món atrapa Eiximenis, fins al punt de fer-ne destacar el vessant profètic i visionari per damunt d'altres que ell havia preferit. El *Libro del conocimiento del fin del mundo*, escrit a la Castella del segle xv, explica:

La fin del mundo se puede saber por muchos sennales, los quales son en dos maneras, segun dize sant Methodi e cuéntalo el reverendo maestro Pfrancisco Ximerles en la «Vida de Jesuchristo».⁶⁰⁹

Igualment, en la profecia política, gràcies a Eiximenis es coneix que el ratpenat d'Arnau de Vilanova «significa lo rey d'Aragó»,⁶¹⁰ per la qual cosa el menoret pot ser considerat el pont que transporta les profecies des del segle XIII fins al segle xv, facilitant que desemboquin en el rei Ferran el Catòlic i que aquest pugui ser identificat com el monarca universal esperat.⁶¹¹ Per això Eiximenis és una de les autoritats en qui recolzarà la creença que aquest monarca està complint les profecies que certifiquen que unificarà la Península, expulsarà els infidels, siguin jueus o musulmans, ocuparà Àfrica i recuperarà Jerusalem.⁶¹² Alhora, els mots escrits pel mateix autor vaticinant la caiguda dels nobles, l'aniquilació dels jueus i la desaparició de les monarquies en favor de la justícia popular seran creixentment recordats en entrar el segle XVI, oblidant, en canvi, les correccions que ell havia efectuat posteriorment.⁶¹³

Una línia interpretativa idèntica facilita la important presència de Francesc Eiximenis a Nova Espanya, on és conegut en nombroses biblioteques.⁶¹⁴ L'intent d'aconseguir una Església nova i reformada entre la població mexicana va esdevenint inviable en gran part perquè la població indígena va desapareixent mentre van arribant, des de Trento, uns nous aires eclesials.⁶¹⁵ Es pot prendre com a fita el III Concili provincial mexicà, celebrat el 1585, com a indicador d'aquest fracàs.⁶¹⁶ L'actitud del Govern espanyol, desinteressant-se de la protec-

609. José GUADALAJARA, *Las profecías del Anticristo en la Edad Media*, Madrid, Gredos, 1996, p. 449.

610. Eulàlia DURAN, *Estudis sobre cultura catalana al Renaixement*, València, Eliseu Climent i Edicions 3 i 4, 2004, p. 173.

611. Eulàlia DURAN, «Entorn de la figura de l'encobert», *Estudis Universitaris Catalans* (Barcelona), vol. 3, núm. 25 (1983), p. 147-167.

612. José Luis CORRAL LAFUENTE, «Fernando el Católico y la construcción historiográfica de un mito», *Aragón en la Edad Media* (Saragossa), vol. 21 (2009), p. 108-116.

613. Eulàlia DURAN i Joan REQUESENS, *Profecia i poder al Renaixement: Textos profètics catalans favorables a Ferran el Catòlic*, València, Eliseu Climent i Edicions 3 i 4, 1997.

614. Josep-Ignasi SARANYANA i Ana de ZABALA, *Joaquín de Fiore y América*, Pamplona, Eunat, 1995, p. 59-75.

615. Flocel SABATÉ, *Fin del Mundo y Nuevo Mundo: El encaje ideológico entre la Europa medieval y la América moderna en Nueva España (siglo XV)*, Mèxic, Instituto Nacional de Antropología, en premsa.

616. Josep-Ignasi SARANYANA, *Teología profética americana*, Pamplona, Universidad de Navarra, 1991, p. 13-14.

ció dels nadius, ja havia provocat i seguiria provocant la ira de Déu, de la qual derivaren plagues sobre Espanya, com indica Jerónimo Mendieta en la seva *Historia eclesiástica* apareguda el 1596, afirmació que recolza, precisament, en un fragment del *Llibre dels àngels* d'Eiximenis.⁶¹⁷ No és estrany, doncs, que Alain Milhou interpreti Eiximenis com el transmissor del mil·lenarisme joaquimita a Amèrica,⁶¹⁸ extrem rebutjat per Saranyana i Zabala,⁶¹⁹ però que posa en relleu ja no tant l'obra eiximeniana com l'ús que se'n féu.

L'intent de plasmar físicament la nova societat també havia cercat el model urbà, de manera tan explícita com el franciscà Vasco de Quiroga havia tractat de fixar el 1532, invocant el model de la *Utopia* de Thomas More,⁶²⁰ tot aprofitant les reglamentacions municipals ibèriques⁶²¹ i la base jurídica baixmedieval.⁶²² En general, en l'intens fenomen fundacional, se cercaran noves ciutats regulars⁶²³ i es donarà cabuda als models renaixentistes i baixmedievals, incloent-hi Eiximenis,⁶²⁴ i en aquest sentit es pot percebre una continuïtat des de la seva obra fins a l'Humanisme renaixentista.⁶²⁵

Hom ha discutit si la llarga presència de les obres espirituals d'Eiximenis s'ha de relacionar amb la *Devotio moderna*, enllaçant-la amb la reforma eclesiàstica, dins de la qual jerònims com Hernado de Talavera s'acompanyaven dels llibres eiximenians, els quals, a més, en la seva evolució, incorporaven les novetats apreciades per la Reforma, tal com seria el cas del *Carro de las donas*.⁶²⁶ Sense negar aquesta presència, s'ha demanat, d'altra banda, el rigor d'escindir *Devotio moderna* de Reforma, tot apreciand en l'obra d'Eiximenis elements propis de l'espiritualitat del segle XIV, que van essent interpretats a la llum de l'evolució espiritual del

163

617. Alain MILHOU, «El concepto de “destrucción” en el evangelismo milenarismo franciscano», a *Actas del II Congreso Internacional «Los franciscanos en el Nuevo Mundo (siglo XVI)»*, Madrid, Deimos, 1988, p. 303-304.

618. Alain MILHOU, *Colón y su mentalidad mesiánica en el ambiente franciscanista español*, Valladolid, Seminario Americanista de la Universidad de Valladolid, 1983, p. 123-185 i 384-385.

619. Josep-Ignasi SARANYANA i Ana de ZABALA, *Joaquín de Fiore y América*, Pamplona, Eunote, 1995, p. 65-76.

620. FRANCISCO FERNÁNDEZ BUEY, *Utopías e ilusiones naturales*, Barcelona, El Viejo Topo, 2007, p. 92-93.

621. Fernando AÍNSA, *La reconstrucción de la utopía*: Buenos Aires, Ediciones del Sol, 1999, p. 155.

622. Jaime HERNÁNDEZ DÍAZ, «Legal Pluralism in the Thought and Works of Vasco de Quiroga», *Diogenes* (París), vol. 299, núm. 53, p. 68-77.

623. Jaime LARA, *City, temple, stage: Eschatological Architecture and Liturgical Theatrics in New Spain*, Notre Dame, University of Notre Dame, 2004, p. 98-100.

624. Soledad VILA, «El plan regular de Eiximenis y las Ordenanzas Reales de 1573», a *La ciudad iberoamericana: Actas del seminario (Buenos Aires, 1985)*, Madrid, Centro de Estudios y Experimentación de Obras Públicas, 1987, p. 375-382.

625. Soledad VILA, *La ciudad en Eiximenis: Un proyecto teórico de urbanismo en el siglo XIV*, València, Diputación Provincial, 1984, p. 120.

626. Carme CLAUSELL, «Francesc Eiximenis en Castilla. I. Del “Llibre de les dones” al “Carro de las donas”», *Butlletí de la Reial Acadèmia de les Bones Lletres* (Barcelona), vol. 45 (1995-1996), p. 439-441.

segle xv.⁶²⁷ A tot això, encara cal afegir-hi l'apreciació que l'obra eiximeniana estaria perfilant el pont vers les postures pròpies de l'ambient «alumbrado» de mitjan segle xvi, en què s'inseriria el reelaborat *Libro de las donas*.⁶²⁸ En realitat, Eiximenis participa de la continuïtat entre les idees espiritualistes del segle xiv, la pietat de tons mil·lenaristes del segle xv i el misticisme que serà condemnat en el segle xvi.⁶²⁹ L'evolució, doncs, s'insereix en el mateix recorregut reflectit per la jerarquia jesuïta quan, en encetar-se el darrer quart del segle xvi, condemna obres d'autors espirituals dels segles xiii i xiv, atès «que ora són más peligrosas que nunca, per asemejarse al modo de hablar de los alumbrados que ahora ha resuscitado».⁶³⁰

Coetàniament, l'evolució viscuda a l'Europa mediterrània era, en certa manera, la perfilada per Eiximenis mateix. La Corona d'Aragó, que s'estén per la Mediterrània rere l'impuls de banquers-mercaders que pretenen incidir en el monarca, mescla l'ètica de govern i l'ètica mercantil tal com havia promogut Eiximenis.⁶³¹ La vivor de les ciutats castellanques, mesclant humanisme i arguments d'identitat cívica,⁶³² repren amb gran interès l'obra eiximeniana. El *Regiment de la cosa pública* s'edita a València el 1499 amb diversos canvis, tant per a adaptar la llengua com per a contemplar les dificultats en el govern de València.⁶³³ En aquesta ciutat, Eiximenis ha inspirat els autors que polemitzen entorn del règim polític ja en el segle xv i ha fornit les biblioteques particulars dels qui protagonitzaran l'esclat de les Germanies el 1521.⁶³⁴ Així, el «mestre Francesch

627. Albert G. HAUF, «L'espiritualitat catalana medieval i la "devotio moderna"», a Jordi BRUGUERA i Josep MASSOT i MUNTANER (dir.), *Actes del Cinquè Col·loqui de Llengua i Literatura Catalanes (Andorra, 1-6 d'octubre de 1979)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1980, p. 104-123.

628. Carme CLAUSELL, «Una obra olvidada de espiritualidad franciscana del siglo XVI: el anónimo "Carro de las Donas"», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* (Castelló de la Plana), vol. 71 (1995), p. 81-94.

629. Pedro SANTONJA, «Las doctrinas de los alumbrados españoles y sus posibles fuentes medievales», *Dicenda: Cuadernos de Filología Hispánica* (Madrid), vol. 18, p. 353-392.

630. Stefania PASTORE, «La svolta antimistica di Mercuriano: i retroscena spagnoli». *Dimensioni e Problemi della Ricerca Storica* (Roma), vol. 17, núm. 1 (2005), p. 87.

631. Paolo EVANGELISTI, «Credere nel mercato, credere nella "res publica". La comunità catalano-aragonesa nelle proposte e nell'azione politica di un esponente del francescanesimo mediterraneo: Francesc Eiximenis», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 33, núm. 1 (2003), p. 75-76.

632. María Isabel del VAL, «Oligarquía versus común (Consecuencias sociopolíticas del triunfo del regimiento en las ciudades castellanques)», *Medievalismo* (Madrid), vol. 4 (1994), p. 41-58; María ASENJO, «El pueblo urbano: el común», *Medievalismo* (Madrid), vol. 13-14 (2004), p. 181-199; Juan Carlos RUBINSTEIN, *¡Viva el Común! La construcción de la protosociedad civil y la estructura política castellana en el Bajo Medioevo*, Buenos Aires, Prometeo, 2005.

633. Curt WITTLIN, «L'edició del 1499 del "Regiment de la cosa pública". Les revisions i ampliacions al text, a l'endrega i al comiat escrits per Francesc Eiximenis el 1383», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* (Castelló de la Plana), vol. 69 (1993), p. 441-459.

634. Ricard GARCÍA CÁRCCEL, *La revolta de les Germanies*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1981, p. 28-78.

Ximenes» passa a tenir un paper inspirador de les Germanies,⁶³⁵ com també el té entre els Comuneros a Castella, on s'està atent al seu vessant profètic.⁶³⁶ Igualment, les ja mencionades discrepàncies a Catalunya reclamant a la monarquia hispànica dels segles XVI i XVII una major participació en el Govern tindran lloc amb un clar coneixement de l'obra d'Eiximenis,⁶³⁷ tant pel seu profetisme com pel plantejament pactista.⁶³⁸ En la disputa coetània, alhora que *El Llibre dels àngels* entra en la controvèrsia de 1641,⁶³⁹ la proposta teòrica de la societat d'Eiximenis atrau per a poder justificar que l'autoritat de Déu deriva en la comunitat, la qual establirà el model pactista amb el príncep, és a dir, amb el monarca.⁶⁴⁰

La noció de bé comú continua present, adaptada a les noves realitats,⁶⁴¹ i s'inserirà en el nou context polític.⁶⁴² La teoria econòmica serà fortament revisada des de paràmetres propis de la reforma protestant, per bé que la simbiosi assolida pels franciscans a la baixa edat mitjana entre l'economia de mercat i la doctrina cristiana es podria resseguir fins a l'actualitat pel que fa a la recerca d'equilibris dins de l'Església, en definir la finalitat del treball entre la dignitat humana i la generació de riquesa.⁶⁴³

D'altra banda, actualment hom esguarda les formes d'articulació política i social anteriors al Tractat de Westfàlia per a trobar models de convivència i d'estructuració institucional en un món de jurisdiccions i fronteres permeables,⁶⁴⁴

635. Eulàlia DURAN, *Cròniques de les Germanies*, València, Eliseu Climent, 1984, p. 329.

636. Raquel ROJAS, «La huella de Francesc Eiximenis en las Comunidades de Castilla», a Rafael ALEMANY, Josep Lluís MARTOS i Josep Miquel MANZANARO (ed.), *Actes del X Congrés Internacional de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval (Alacant, 18-23 de setembre de 2003)*, vol. III, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2005, p. 1391-1403.

637. Daniel GENÍS I MAS, «Francesc Eiximenis al segle XVII: la presència del "Crestià" en els "Discursos històrics" de Rafael Cervera», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* (Barcelona), vol. 51 (2007-2008), p. 91-128.

638. Jorge GARCÍA LÓPEZ, «Francesc Eiximenis en la Guerra dels Segadors: esplejos de la col·lecció Bonsoms», *Estudi General* (Girona), vol. 22 (2002), p. 421-443.

639. Carme CLAUSELL, «El "Llibre dels àngels" de Francesc Eiximenis en la Castilla del siglo XV: testimonios y perspectivas de investigación», a Mercedes PAMPÍN i María del Carmen PARRILLA (ed.), *Actas del IX Congreso Internacional de la Asociación Hispànica de Literatura Medieval (a Coruña, 18-22 septiembre de 2001)*, vol. III, la Corunya, Universidade da Coruña i Toxoutos, 2005, p. 471-477.

640. Daniel GENÍS I MAS, «Francesc Eiximenis al segle XVII: la presència del "Crestià" en els "Discursos històrics" de Rafael Cervera», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* (Barcelona), vol. 51 (2007-2008), p. 100-122.

641. Gisele NAEGLÉ, «D'une cité à l'autre: bien commun et réforme de l'État à la fin du Moyen Âge (France/Empire)», *Revue Française d'Histoire des Idées Politiques* (París), vol. 32, núm. 2 (2010), p. 325-338.

642. Thierry LASSABATÈRE, «Pouvoir royal et bien commun chez Eustache Deschamps, Nicolas de Herberay et Jean Bodin: Une chaîne de pensée entre Moyen Âge et Renaissance», *Revue Française d'Histoire des Idées Politiques* (París), vol. 32, núm. 2 (2010), p. 295-410.

643. Jean-Yves PERROUIN, «La dignité de la personne et le travail marchand», *Bulletin de Littérature Ecclésiastique* (Tolosa de Llenguadoc), vol. CXI, núm. 1 (gener-març, 2010), p. 54.

644. Hendrik SPRUYT, *The Sovereign State and Its Competitors*, Princeton, Princeton University Press, 1994.

fins al punt que s'ha proposat, per a l'ordenament actual, un «neomedievalisme» polític.⁶⁴⁵ En un sentit semblant, hom podria suggerir girar l'esguard vers el concepte de cosa pública present en el context intel·lectual i social del qual Eiximenis participa. L'actual Estat com a nou Leviatan⁶⁴⁶ a qui els éssers humans sacrifiquen llur llibertat per a fer possible la convivència, segons assumeixen tant ideologies liberals com socialistes, es pot contraposar amb el model proposat a la baixa edat mitjana en el qual, a partir d'una hermenèutica espiritual, la cosa pública es presenta com el principal objecte d'amor i convivència comuna.⁶⁴⁷

Pere Bohigas descartava que Eiximenis fos un precursor del Renaixement, en tant que seria un clar prototipus medieval.⁶⁴⁸ Certament, Eiximenis fou, sobretot, un home del seu temps,⁶⁴⁹ un temps, però, molt intens i ric pel que fa a la definició i l'articulació social. Eiximenis i el seu temps, en realitat, eren dos vessants de la mateixa realitat inextricable. Eiximenis i el seu temps es fan mútuament i projecten una vivor intel·lectual allargassada fins als nostres dies.

645. James ANDERSON, «The Shifting State of Politics: New Medieval and Postmodern Territorialities?», *Environment and Planning D: Society and Space*, núm. 14 (1996), p. 133-153; Stephen J. KOBRIN, «Back to the future: neomedievalism and the postmodern digital World economy», *Journal of International Affairs* (Nova York), vol. 51, núm. 2 (1998), p. 362-386; Jörg FRIEDRICH, «The Meaning of New Medievalism», *European Journal of International Relations* (Thousand Oaks), vol. 7, núm. 4 (desembre 2001), p. 475-501; Neil WIND (ed.), *The Neo-Medievalism and Civil Wars*, Londres, Frank Cass, 2004; Jan ZIELONKA, *Europe as Empire. The nature of enlarged European Union*, Oxford, Oxford University Press, 2007, p. 1-22 i 164-189.

646. Lewis H. LAPHAM, «Leviathan in Trouble», *Harper's Magazine* (Nova York), núm. 10 (setembre 1988), p. 8-11.

647. Josep OLIVES, «El concepte de participació en el pensament clàssic: l'aportació de la teoria eiximeniana de la ciutat, la comunitat i la cosa pública», a *Actes del II Congrés Català de Sociologia (Girona, 15-17 d'abril de 1994)*, Barcelona, Societat Catalana de Sociologia, 1996, p. 193-213; Josep OLIVES, «Del pactisme medieval al contractualisme modern», *Fimestrelles* (Barcelona), vol. 6 (1994), p. 238-239.

648. Pere BOHIGAS, «Idees de Fra Francesc Eiximenis sobre la cultura antiga», a Pere BOHIGAS, *Aportació a l'estudi de la literatura catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1982, p. 116-122.

649. «Francesc Eiximenis —que no tenia gens d'interès a renunciar a les seves concepcions típicament medievals ni a acostar-se als nous corrents i a les noves idees que prosperaven al seu voltant— fou un producte i alhora un productor de la cultura del seu temps»: Giuseppe TAVANI, *Per una història de la cultura catalana medieval*, Barcelona, Curial, 1996, p. 115.